

NA FRONTI

revija za vojaško zgodovino

števila 5 / november 2008

KAZALO

UVODNIK	3
BARABE V ZALEDJU , Franjo Malgaj	4
FRANJO MALGAJ (1894-1919) , Vinko Avsenak	5
VSO VOJNO SMO PREŽIVELI V DOMAČI VASI , Vili Prinčič	6
IZ ŽIVLJENSKE POTI DARINKE KRAVANJA , Vinko Avsenak	9
MIROVNA POBUDA CESARJA KARLA I. - MISIJA SIXTUS , dr. Tamara Greisser - Pečar	14
»KJER SMRT JUNAŠKE BRATE POVABI V SVATE« , Miha Šimac	20
PRVA SVETOVNA VOJNA IN POROKE Z VOJAKI , Jasna Vanček	28
FRANČIŠKOVİ BRATJE V PRIMEŽU VOJNE , Renato Podbersič ml.	36
O ZLATI MEDALJI BEČIRJA BAŠIČA - JO JE RES PREJEL? , Miha Šimac	42
IVO PIRC , dr. Zvonka Zupanic Slavec	52
FELDTAGEBUCH 1915 , Brane Tušar	60
JOSIP TREBEC - MIZAR IN FOTOGRAF IZ SEŽANE , Simon Kovačič.....	66
MILAN (EMIL) UZELAC - »OČE« AVSTRO-OGRSKEGA VOJAŠKEGA LETALSTVA , Andrej Šušmelj	70
GROFOVA JAMA , Jože Terčon	76
ISKANJE STAREGA ŽELEZA , Janko Žigon	78
TOBAČNI NADOMESTKI , Tomaž Velnar	79
ZNAČKE IZ DOBERDOBSKEGA BOJIŠČA , David Erik Pipan	80
NAPRAVA ZA IZSTRELJEVANJE RAKET , Mitja Juren	84
FOTO ALBUM	88

NA FRONTI, revija za vojaško zgodovino, številka 5, november 2008

Izdajatelj: Društvo soška fronta Nova Gorica, ul. Nikole Tesle 19, Šempeter pri Gorici, **glavni in odgovorni urednik:** Simon Kovačič, **uredniški odbor:** Simon Kovačič, David Erik Pipan, mag. Renato Podbersič ml., Vili Prinčič, **lektor:** Vinko Avsenak, **oblikovanje in priprava za tisk:** A-media d.o.o., **tisk:** P.S.M.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Prepovedano je vsako kopiranje in razmnoževanje brez pisnega dovoljenja uredniškega odbora in avtorjev prispevkov.

Na naslovnici: Razglednica

Na zadnji strani: Značka 27. pehotnega polka (zbirka Davida Erika Pipana)

www.drustvo-soskafronta.si

Dragi bralci!

Pred vami je peta številka revije Na fronti, ki je izšla ravno v času, ko se spominjamo 90-letnice konca prve svetovne vojne, ki se je v začetku novembra 1918 zaključila z zmago antantnih sil. Za sabo je pustila skoraj deset milijonov mrtvih vojakov, več kot dvajset milijonov civilistov, ki so umrli zaradi vojnih dogodkov ali španske gripe, smrtonosne epidemije, ki se je razplamtela med leti 1917 – 1918. K temu številu je potrebno dodati še težko opredeljivo množico invalidov, bolnih, zajetih, odseljenih, pregnanih, sirot in vdov...

Danes na srečo živimo v miru, v združeni Evropi, ki je nastala predvsem kot posledica poskusov, da se strašni dogodki, ki so zaznamovali Evropo v 20. stoletju, ne bi več ponovili. Ti žalostni spomini izpred devetdesetih let gredo počasi v kolektivno pozabo.

V Društvu soška fronta Nova Gorica se družimo posamezniki, ki želimo negovati spomin na tragične usode naših prednikov in na morijo, ki se je odvijala na naših tleh med soško fronto. Revija Na fronti je rezultat teh naših prizadevanj. Tokrat ima revija povečan obseg, saj prinaša več pričevanj, razkriva različne usode posameznikov in družbenih skupin, predvsem pa se spominjamo konca prve svetovne vojne, razpada avstro-ogrske monarhije in rojstva novih držav. Zadnji habsburški cesar Karel I. si je tokrat »prislužil« naslovnico, čeprav je konec vojne prinesel tudi njegov odhod s političnega prizorišča. Kot je že v navadi ne manjkajo tudi bolj tehnično naravnani prispevki. Foto album nam tokrat prinaša fotografije iz Baške grape, iz zaledja soške fronte.

Predvsem si želimo, da bi tokratna številka pred bralca postavila temeljno vodilo, ki je usmerjalo naše delo: »Nikoli več vojne!«

Vsem avtoricam in avtorjem se zahvaljujemo za njihov trud pri pripravi prispevkov, bralcem pa želimo prijetno branje.

Simon Kovačič, urednik

Končalo se je... ! (zbirka Aleša Senice)

Barabe v zaledju

Franjo Malgaj

*Kdo tako vzravnano in zlikano okoli hodi
Kdo hude težave s pozdravljanjem ima
Kdo v zaledju toliko denarja pogoltá
Kdo v zgodbah in pismih junaka igra
Kdo krade nam najžlahtnejša vina?
Da, to zaledja so barabe!*

*Kdo poguma ne mozga v glavi nima
Kdo trak črnobeli na glavi nosi
Kdo nemške ženske nesramno zalezuje
Kdo po poljsko in francosko za njimi oprezuje
Kdo svojo ljubico po Lodžu išče?
Da, to zaledja so barabe!*

*Kdo ob najmanjšem streljanju po kovčkih seže
Kdo se pred sovražnikovim prebojem tresse
Kdo najogabnejše besede stranišča izrekuje
Kdo drugemu veselo razpoloženje odnese
Kdo nenehno nesrečo svojo objokuje?
Da, to zaledja so barabe!*

*Kdo daleč tam se v Čenstohovi skriva
Kdo ramena z zaščitno sivino si pokriva
Kdo rad o žvižganju krogel govori
Kdo toda še od daleč Rusa videl ni
Kdo spal na seniku še nikoli ni?
Da, to zaledja so barabe!*

*In zato, vi varuhi obrazov mlečnih
Napihnenih in mlahavih glav
Ne bi za pootročena bitja vaša
Hoteli častnega vam spomina dati
A nas razsvetljujeta Ljubezen in Zvestoba.
Da, to zaledja so barabe!*

(Prevod Vinko Avsenak)

FRANJO MALGAJ (1894-1919)

Vinko Avsenak

O proslavljenem in karizmatičnem rezervnem poročniku avstro-ogrske vojske, Franju Malgaju, ki še posebno v zadnjih letih razvema številne ljubitelje zgodovine soške fronte, pravzaprav še vedno ne vemo dosti. Toda raziskovanje njegove vojaške in življenjske poti nezadržno tli in po zadnjih obetavnih vesteh, se lahko nadajamo, da se bo to tlenje v kratkem razplamenelo in da bomo po zaslugi vztrajnih raziskovalcev kmalu obogatili z novimi odkritji in spoznanji. Ta voz vztrajno pelje naprej. In tako je prav.

Franjo Malgaj se je kot pripadnik celjskega 87. pešpolka po enoletnem šolanju za rezervnega častnika v letu 1915 najprej bojeval na Doberdolu, kjer je bil ranjen. Po ozdravitvi je s polkom odšel na tirolsko bojišče, kjer se je kot praporščak s peščico vojakov, ki jih je sam izbral, izkazal z junaškim zavzetjem Monte Zubia, strateško pomembnega vrha. Za ta uspeh je bil odlikovan z zlato medaljo za hrabrost. Po razpadu Avstro-Ogrske je samoiniciativno zbral prostovoljce in kot nadporočnik z njimi v novembru 1918 zasedel Mežiško dolino, Pliberk, Podjuno in Velikovec. Žal je 6. maja 1919 tragično preminil med izvrševanjem svojih dolžnosti.

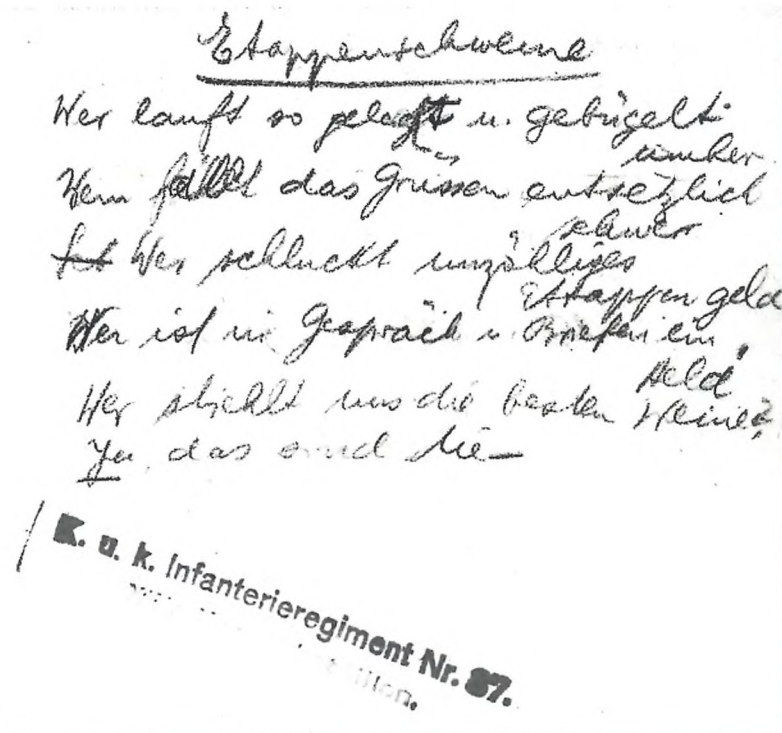
Toda še manj je znano, da je Franjo Malgaj že zelo zgodaj deloval na področju kulture in književnosti. Kot dijak gimnazij v Celju, Kranju in Pazinu se je z veliko vnemo posvečal zbiranju narodnega blaga. Predvsem v poletnih mesecih, ki jih je preživel doma, je zbral več kot 150 ljudskih pesmi in jih pošiljal zbiralcu Karlu Štreklju. V Celju je bil član dijaškega društva *Kondor* in pisal pesmi za list *Savinja*. V tem obdobju se je tudi spoznal z majorjem Maistrom, ki je takrat služboval v Celju. V Pazinu je pisal slovenske pesmi v dijaški list *Naprijed*. Bil je vnet preporodovec in član telovadnega društva *Sokol*. Po zavzetju Velikovca je s soborcem in kulturnim delavcem Srečkom Puncerjem začel izdajati list

Korotan. Njegova želja je bila, da postane novinar, časnikar.

V pesmi *Barabe v zaledju* (*Etappenschweine*) rezervni poročnik Franjo Malgaj biča skrivače, ki si v zaledju preganjajo dolgčas, medtem ko drugi umirajo in trpijo na fronti. To je Malgajeva prva pesem v nemščini in po obliki sodeč je osnutek, ki ga avtor verjetno ni uspel izpiliti do konca.

Prvo kitico te pesmi, ki jo je Franjo Malgaj zapisal v svoj izvirni vojni dnevnik za leto 1916 (soška in tirolska fronta), objavljam z dovoljenjem avtorja knjige *Malgajevi vojni spomini 1914–1919*, Marijana F. Kranjca, generalmajorja v pokoju, ki to knjigo pripravlja v sodelovanju z Malgajevimi sorodniki in ki bo pod pokroviteljstvom Vojaškega muzeja SV izšla maja 2009 ob 90-letnici Malgajeve smrti.

Njena predstavitev bo v Ravnah na Koroškem, ena od številnih promocij pa bo predvidoma novembra 2009 tudi v Novi Gorici.

Prva kitica pesmi *Etappenschweine* poročnika Franja Malgaja

VSO VOJNO SMO PREŽIVELI V DOMAČI VASI

Pričevanje Marije Sirk, rojene 10. 5. 1905 v Višnjeviku v Goriških Brdih
Vili Prinčič

Živeli smo v Višnjeviku, v manjši vasi sredi Goriških Brd. Kot velika večina Bricev smo se tudi mi preživljali s kmetovanjem. V domači vasi sem obiskovala štiri razrede osnovne šole in sem za učitelja imela gospoda Turka. Naša vas ni premogla ne cerkve ne pokopališča, ki sta bila v bližnjem Gradnem. Tedanji župnik se je pisal Ivan Podobnik in je bil doma iz Cerkljanskega.

O vojni smo začeli govoriti poleti leta 1914, ko je bilo mobiliziranih več vaščanov, med njimi tudi nekateri moji bratrance. Eden od teh je padel na ruski fronti že pozno jeseni 1914, drugi pa približno leto dni kasneje na doberdobski planoti.

Na začetku maja 1915 je mobilizacija doletela tudi mojega očeta Mihaela (1874). Pričakovali smo, da bo njegova odsotnost kratkotrajna, vendar smo očeta lahko spet objeli šele čez tri leta. Po njegovem odhodu so se razmere na meji bliskovito slabšale. To smo lahko brali tudi v časopisih. Niti od daleč pa si nismo predstavljali, da bo vojna tako hitro in tako silovito izbruhnila in udarila po naših krajih. Oblasti nas o preteči nevarnosti sploh niso obvestile in so nas dobesedno »prodale« Italiji. Kot smo kasneje izvedeli, so avstrijske oblasti poskrbele, da so na vrat na nos izpraznile vse vasi, ki so se znašle tik za načrtovanimi avstro-ogrskimi obrambnimi položaji. Prebivalcem vasi, ki naj bi bile na italijanski strani fronte, so samo svetovale umik, a nas, ki smo bili samo nekaj kilometrov od fronte, pa niso niti obvestili. Dobesedno čez noč smo se znašli globoko v italijanskem frontnem zaledju. Našo družino so takrat sestavljali: mama Jožefa Markočič (1878), po rodu iz Slapnika v Brdih, in otroci Angel (1902), Emilija (1904), jaz Marija (1905), Fanica (1907), Jožef (1909), Ciril (1910) in Stanko (1914).

Italijani so v Višnjevik prišli v jutru 25. maja 1915. Z bojaznijo smo čakali, kaj bo z nami, vendar je bil prvi stik z okupacijsko vojsko neboleč, saj je ta z nami lepo ravnala. Edina, ki je kolikor toliko govorila italijansko, je bila moja stara mati, ki je postala neke vrste uradna prevajalka med vojaštvom in domačini. Izvedeli smo, da naše vasi ne bodo izpraznili, češ da smo varni pred izstrelki »krutega« sovražnika. Dogajalo pa se je, da je v našo vas prihajalo več pribežnikov iz krajev tik ob

fronti, zlasti še iz Podsabotina. Neka podsabotinska družina je našla zatočišče prav v naši hiši in je bila naš gost skozi vso vojno. Z nami je ostal tudi domači župnik Podobnik.

*Italijanski vojaki fotografirani na dvorišču briške hiše
 (fototeka Društva soška fronta Nova Gorica)*

Kljub hudi nesreči, ki jo je prinesla vojna, je našo družino osrečil prisrčen dogodek. Dva dni po prihodu Italijanov je namreč mama povila sinčka. Pri porodu je pomagala vaška babica in pa italijanski vojaški zdravnik, ki je čez kak mesec mojega bratca celo držal pri krstu. Poskrbel je, da je krstni spreved iz Višnjevika v Gradno krenil s kočijo na konjsko vprego. Vse je bilo zelo slovesno. Zdravnik - boter je želel, da bi fantka krstili z imenom Italo, kar pa nam ni bilo preveč

po godu. Da pa bi se dobremu človeku ne zamerili, smo na namig našega župnika fantka krstili z imenom Italo - Mihael. Kasneje smo ga vedno imeli le za Mihca. Ta zdravnik, katerega imena se na žalost ne spominjam več, se je na našo družino zelo navezal. Vedno nam je kaj prinašal. Najbolj nas je presenetil njegov obisk sredi poletja 1915, ko je v hišo prinesel lepo okrašeno veliko škatlo. Moja mama jo je odprla in v njej našla cel komplet oblekic za dojenčka. Povedal je, da je to za malega Itala - Mihca poslala njegova žena.

Naša vas je bila nekaj kilometrov stran od avstrijskih topov in postavljena na predelu Brd, ki je bil avstrijskim opazovalcem na Sabotinu nekoliko skrit. Kljub temu pa so od časa do časa priletavale nad nas posamične granate in šrapneli. Takrat so nam civilistom ukazali, da se moramo umakniti v kotanjo za vasjo. Večje škode ti izstrelki niso povzročali. Naša hiša jo je srečno odnesla, le v naš hlev je nekoč priletel neeksplozivni šrapnel.

Da je Višnjevnik ostal nepoškodovan, je bila tudi zasluga iznajdljivih Italijanov, katerim smo postali neke vrste talci. Včasih je nad Brda priletelo kako avstrijsko izvidniško letalo. Takrat so se vojaki poskrili po hišah, nas otroke pa so nagnali na plano. S tem početjem so hoteli sovražniku dokazati, da v vasi ni vojaštva, ampak le brezskrbno civilno prebivalstvo.

V vasi so Italijani imeli veliko vojaško bolnišnico, v katero so vsak dan vozili in nosili težke ranjence. Spominjam se, da so izza njenih zidov prihajali presunljivi kriki vojakov, ki so jih zdravniki operirali. Nekoč so prinesli tudi ranjenega avstrijskega vojaka. Pustili so ga pod latnikom neke hiše in se zanj več ur niso zmenili. Mi otroci smo mu nosili vodo. Mnogi ranjenci so umrli in so jih na začetku pokopavali na posebnem delu civilnega pokopališča v Gradnem. Ker je dokaj hitro zmanjkalo prostora, so začeli pokopavati na pobojšču izven pokopališča. Pogostoma so v eno jamo spustili po dve, tudi tri trupla. Spominjam se, da so nekoč prinesli truplo stotnika, ki je padel na Sabotinu. Pokopali so ga tik ob pokopališkem zidu. Čez nekaj mesecev so posmrtno ostanke prišli iskat sorodniki in jih v posebnem zaboju odnesli v njegov domači kraj.

Jeseni 1915 je med vojaštvom z vso silovitostjo izbruhnila epidemija kolere. Da bi to nalezljivo bolezen zajezile, so vojaške oblasti dale postavili posebne bolnišnice, v katerih so obolele držali v karanteni. Tudi v bližini Višnjevika so postavili dolgo leseno barako, v katero so znosili okužene. Zboleli so tudi nekateri civilisti. Spominjam se, da je neozdravljivo zbolelo 23-letno dekle, naša soseda. Takoj so jo odnesli v barako, kjer pa je po dveh dneh umrla.

V dveh letih in pol italijanske zasedbe nismo hodili v šolo. Verske obrede pa smo imeli dokaj redno. Le-ti sicer niso potekali v farni cerkvi, ker je cerkev zasegla vojska in so v njej nameščali ranjence. Maše so se zato odvijale po posameznih hišah, enkrat v eni, drugič v drugi. Verske obrede so v glavnem opravljali vojaški kurati, medtem ko so našemu župniku to bolj poredkoma dovolili. Dobro se tudi spominjam nenadnega obiska italijanskega kralja Viktorja Emanuela, ki se je v Brdih pojavil prve dni januarja 1917. Pravili so, da je prišel na obisk fronte.

Stik z očetom - vojakom smo uspeli vzpostaviti šele spomladi leta 1917. Takrat je bil v Trstu. Bil je zelo blizu nas, vendar so raziskave potekale preko Švice in so zato sporočila in odgovori potovali po več tednov, celo po več mesecev. Zaradi cenzure so bile novice skope in pomanjkljive, veseli pa smo bili, da je oče živ in zdrav.

Prišel je oktober 1917. Konec meseca se je začela avstrijska ofenziva pri Kobaridu. Italijanov se je najprej polastil nemir, nato silen strah. Naposled so se začeli naglo pripravljati in dobesedno bežati proti Furlaniji in naprej proti Venetu. V Višnjeviku so pustili skoraj vso opremo in povsem nedotaknjeno skladišče. Domačini smo uspeli izmakniti nekaj dobrot, toda ne preveč, kajti že čez kak dan so se pojavili Avstrijci. Spominjam se, da smo prvim predhodnicam napredujoče vojske šli naproti skoraj vsi vaščani in smo v znak pozdrava nosili veliko slovensko zastavo. Že na prvi pogled je bilo videti, da so avstro-ogrski vojaki trpeli hudo pomanjkanje, saj so bili videti sestradani, razcapani in siti vojne. Polna skladišča so jim še kako prav prišla. Bili so tudi kar nasilni in so nam pobrali vse, kar so nam zapustili Italijani. Uspelo nam je

Italijanski top pred domačijo v Goriških Brdih (zbirka Maria Mutta)

skriti le veliko vrečo pražene kave, ki jo je potem dalj časa pila vsa vas.

Vojna se je nato za leto dni preselila daleč na zahod, k reki Piavi. V tistem letu je v Višnjeviku ponovno stekel šolski pouk, ki ga je vodil novodošli učitelj iz Gorice.

Vojno smo torej srečno preživel. Spomladi leta 1918 nas je razveselil še nenapovedan obisk očeta. Povedal nam je, da je vso vojno služil v preskrbovalnih enotah in zato ni bil v prvih bojnih položajih. Bil je na doberdopski planoti, nato v Trstu, po preboju pri Kobaridu pa je bil v Krminu in v Čedadu. Mislim pa, da ni bil na Piavi. Po tolikih letih je lahko objel najmlajšega izmed nas, malega Mihaela, ki je na svet privekal nekaj tednom po njegovem odhodu. Kasneje je večkrat prihajal na obisk in nam iz skladišč v Krminu prinašal po vrečo moke in druga živila.

Huda nesreča pa nas je prizadela aprila 1919. Takrat je po vsej Evropi razsajala španska gripa, ki je bila usodna za stotisoče ljudi. Za to zahrbtno boleznijo je zbolela tudi moja mama, ki je umrla komaj 41 let stara. Za nas otroke je po tej družinski nesreči skrbela stara mama in nekatere tete.

Po vojni nas je dvakrat obiskal italijanski vojaški zdravnik, ki nam je med vojno toliko pomagal.

*Pričevanje zapisal Vili Princič
v januarju 1999.*

IZ ŽIVLJENJSKE POTI DARINKE KRAVANJA

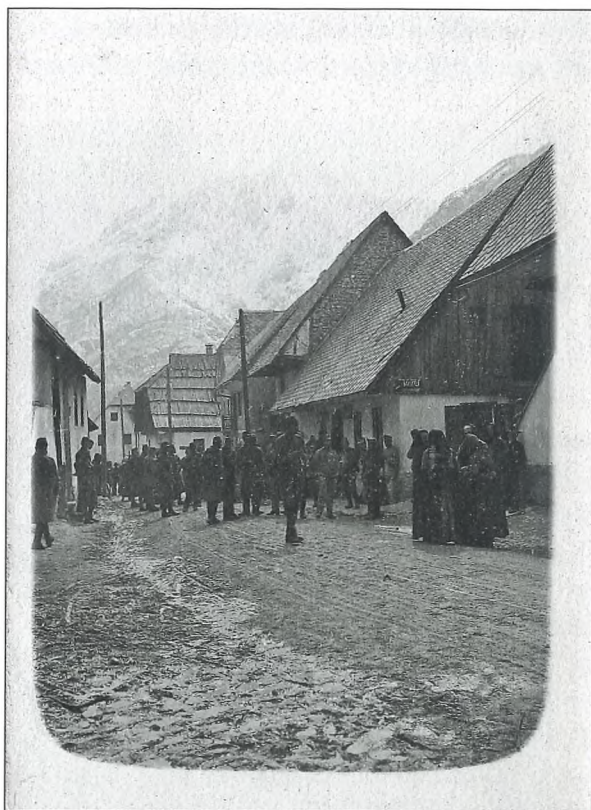
Vinko Avsenak

»Na binkoštni ponedeljek, 24. 5. 1915 je gospod dekan pri maši oznanil: Vojna bo! Bovec mora biti v 24 urah izpraznjen. S seboj vzemite za nekaj dni hrane in obleke!«

Tako začne svojo zanimivo pripoved Darinka Kravanja, rojena Pirc, iz Bovca, ki je letos dopolnila 98 let. Rojenice so ji ob rojstvu položile v zibelko posebne darove. Poleg trdoživosti in znatiželjnosti, ki sta jo vselej vodili na njeni življenjski poti, se Darinka Kravanja odlikuje po prefinjenem občutku za lepoto in pravičnost. Že zelo zgodaj je začela prebirati slovenske knjige, zbirala narodno blago in neutrudno delovala v kulturno-družabnem življenju rodnega Bovca. Kljub njenim častitljivim letom je še vedno prisotna na vseh prireditvah, diha s svojim mestom in hodi vsak dan v trgovino, na pošto. Še vedno si sama lika in tudi kaj skuha. Hčeri Nika in Cilka jo včasih karata, da je preveč radovedna, ona pa odgovarja, da je prav zato še živa. In res, človek strmi ob njeni iskrovosti, vitalnosti, izbranem leporečju, bogatem jeziku in neverjetnem spominu. Tudi po zaslugi teh njenih vrlin sem imel to poletje čast in veselje poslušati njeno dragoceno pričevanje, saj je ena od zelo redkih prič prve svetovne vojne.

Darinka Kravanja izhaja iz narodno zavedne družine. Njen rod po očetovi strani izhaja iz Krasa, iz Vojščice, od koder se je sredi 19. stoletja preselil v Bovec njen ded Matija Pirc, ki si je kot pek v novem okolju ustvaril družino. Bil je napreden in podjeten človek. Pogozdil je pobočja pod Rombonom, založil prvo razglednico Bovca, uvedel parno pekarno... V svoji hiši je ustanovil prvo čitalnico, v kateri so se vrstili tudi pomembni krajevni sestanki in plesi, čitalnica je postala središče kulturnega in družabnega življenja v Bovcu. Tu se je mala Darinka tudi nalezla ljubezni do knjig in postala pravi knjižni molj. Matijev sin, Karl Pirc, Darinkin oče, je družinske dejavnosti še razširil in že pred prvo vojno premogel gostilno, trgovino s trafiko, pekarno in kmetijo. Kot takšen je oskrboval tudi posadko trdnjave v Klužah. Še pred začetkom sovražnosti v dolini Soče so Karla Pirca avstrijske vojaške oblasti mobilizirale, poslovil se je od žene Josipine, učiteljice iz Kojškega, in otrok in odslej v vojaški suknji pekel kruh v Logu pod Mangartom, kjer je ostal do preboja pri Kobaridu, ko je s svojo enoto odšel do Piave. V Logu je spal v isti baraki kot češki kipar Ladislav Kofranek, ki je na loškem pokopališču ustvaril enega najlepših spomenikov prve svetovne vojne na naših tleh. Kaj vse bi mi Karl Pirc znal povedati, če bi ga mogel pobarati? Ker je zaslužil bližajočo se vojno ujmo, je še pred odhodom v vojsko na

vrtnu zakopal pršut, sir, steklenice likerja in vina... Še preden so Italijani uspeli zasesti izpraznjeni Bovec (to se je zgodilo šele 23. avgusta 1915), se je Karlo nekoč podal v Bovec, da bi

Na sliki, posneti med vojno v Logu pod Mangartom, stoji v ospredju vojaška pekarna, v kateri je kot pek delal Karl Pirc. Na vogalu je pritrdjen napis Bäckerei, pekarna.

svojim nadrejenim prinesel nekaj od svojih zakopanih dobrot. Spotoma je zavil še v cerkev Device Marije v Polju in v njej prižgal dve sveči. Toda bil je opazovan in kljub temu, da je imel za obisk Bovca dovoljenje svojih nadrejenih, je bil obtožen vohunstva. Grozila mu je smrtna kazen z ustrelitvijo, zato se je zaobljubil, da bo v primeru rešitve po vojni pomagal obnoviti Marijino cerkev. Vendar Italijani so povsem porušeno cerkev kmalu po vojni sami pozidali in Karl Pirc svoje zaobljube torej ni mogel izpolniti. Zato pa je na križišču proti Čezsoči obnovil poškodovano majhno kapelico s kipcem sv. Jožefa, ki je bil krstni patron njegove žene Josipine. Znamenje stoji še danes, a je bilo vmes dvakrat porušeno v manj naklonjenih časih.

Toda posvetimo se Darinkinemu pričevanju o bovškem begunstvu, kar je tudi glavni namen tega zapisa. Po pozivu na izselitev iz Bovca so prebivalce Bovca in okoliških vasi, Plužen, Čezsoče in Kal – Koritnice poslali v vas Sočo. Tam so ostali 3–4 dni, nato pa so se peš po stezi napotili čez prelaz Vršič, obloženi z nahrbtniki in culami. Tamkajšnje ceste namreč takrat še ni bilo. Starejše ljudi, ki niso zmogli napornega pešačenja,

Družinska slika, posneta leta 1913 v Čezsoči pri fotografu Ivančiču. Od leve proti desni: Karl Pirc, poštar Anton Cenčič, enoletni Danilo, Josipina Pirc in triletna Darinka

so naložili na majhne vozičke, »garovce«. To je bil majhen voz na dveh kolesih, v katerega se je vpregel človek in ga vlekel za seboj. Begunce so spremljali vojaki. Darinkini sosedi, osem in deset let stari deklici, Anico in Pepco, so vojaki naložili kar na ozek voz, poln granat, ki so ga vlekli konji. Počasi so prispeli v Kranjsko Goro, kjer so jih naložili na voz in odpeljali proti Dunaju, v begunsko taborišče v Brucku an der Leitha (Bruck na Litvi), kjer so ostali do jeseni 1918, ko so se vrnili v popolnoma porušeni Bovec.

V taborišču so si begunci lajšali gorje in domotožje s tem, da so organizirali razne aktivnosti za odrasle in mladino. Ženske so vezle, pletle, šivale in se ukvarjale z otroki ter z gospodinjstvi opravili. Moški, ki so bili v glavnem starejši, nesposobni za boj na fronti, so pletli koše in košare. Imeli so službo božjo in pevski zbor, otroci so hodili v šolo, v kateri so poučevale begunske učiteljice in nadučitelj Uršič.

Toda Pirčevim je bilo usoda nekoliko bolj naklonjena, kajti sprejel jih je očetov stric Martin, ki je živel v koroški vasi Sovče (nemško Seltschach) južno od Podkloštra (Arnoldstein). Vas je bila takrat še povsem slovenska. Darinkina mama je ukazala hlapcu zapreči voz in odpeljali so se čez Predel v Trbiž, kjer je mama voz in konja prodala, potem so se pa z vlakom odpeljali do Podkloštra in od tu šli peš do Sovč. V begunstvo so šli mama Josipina (28 let), Darinka (5 let), njen bratec Danilo (3 leta) in sestra Milenka, ki je imela komaj 3 mesece. Pred njihovim prihodom je že bila pri stricu teta Zofi, očetova sestra iz Gorice, prav tako s tremi otroki. Dobri stari stric jih je sprva potrpežljivo prenašal, a sčasoma se jih je naveličal. Bal se je, da mu bodo pokurili vsa drva, ki so mu jih v mrazu tudi na skrivaj izmikali. Najprej je teta Zofi odšla z družino v Celovec, Josefina pa je na drugem koncu vasi uspelo najti majhno hišico, katere lastnica je bila premožna kmetica Ana Kuančnikova (hišno ime zaradi klanca). Tudi ona je imela tri fantke iste starosti, s katerimi so se Pirčevi otroci družili in se z njimi ne glede na narečne razlike dobro razumeli.

Ker je bila Josipina učiteljica in je znala dobro nemško, je prevajala vaščanom cenzurirana pisma vojakov s fronte, jim pisala prošnje za vojne podpore itd. Znala je tudi lepo vesti in si je tudi s tem delom prebijala skozi begunsko revščino. Živeli so skromno, a vseeno dobro. Živež na karte je že primanjkoval, a ker so bili na deželi, so lahko kupili od kmetov krompir, repo, koruzno moko za polento, močnik in žgance... Celu medu so bili deležni, ker je imel stric velik čebelnjak. Kakšno razkošje! A lakoto so si večkrat preganjali z gozdnimi sadeži in gobami, ki so jih pridno nabirali v bližnjem gozdu.

»Dobro se spominjam praznikov, božiča in velike noči, ki smo jih praznovali v majhni cerkvi v vasi, streljaj od naše hišice. Mama nam je spekla celo skromno potico in dodala še kakšno pomarančo, če ji jo je uspelo dobiti. Za božič nas je zbrala okrog majhnega železnega štedilnika, ki smo ga bolj greli mi kot pa on nas, saj smo imeli drva le za veliko silo. Ogrnila nas je z odejami in nam pripovedovala

pravljice. Zraven smo seveda prepevali razne božične pesmi in mama je imela lep sopran. Znala je tudi več narodnih božičnih pesmi s čudno vsebino, ki nam jo je naknadno razlagala. Ker je bila doma iz Goriških brd, so bile te pesmi zaradi narečnih posebnosti in tudi starosti še posebej zanimive. Sveti Miklavž je bil pravi revež. Drugo jutro smo na nastavljenem krožniku pobirali nekaj jabolk, včasih celo fige in suhe slive, žemljico ali kifeljček, a ti so bili za nas pravo bogastvo,« pripoveduje raznežena Darinka.

Kuančnikova Ana je imela velik hlev, poln goveje živine, zato je mama kupovala mleko kar pri gospodinjini. Iz posnete smetane je delala surovo maslo, ki pa ni bilo namenjeno otrokom, marveč možu Karlu, ki je občasno iz Loga pod Mangartom prihajal na obisk. Tako je nekoč spet pripravila štručko masla in ga dala hladiti na »gajnk«. A glej ga zlomka, prišel je od nekod

Slika je bila posneta v begunstvu, verjetno pri fotografu v Beljaku. Od leve proti desni so: Darinka, mama Josipina, Milenka in Danilo

сосedov kuža Luksi in si privoščil bogato malico. Najprej so bili torej prikrajšani otroci, potem pa še oče.

Tudi Kuančnikova Ana je bila brez moža, ker je bil na fronti. Namesto njega so ji oblasti poslale ruskega ujetnika Lovrenca, ki je gospodaril, kakor je vedel in znal. Svoje bivališče je imel pod širokim lesenim mostom, ki je vodil na nadstrežje velikega hleva. Tam je imel tudi obešeno podobo Matere božje nad nekakšnim oltarjem in otroci so ga hodili občudovat, ko se je globoko klanjal pred podobo in molil: »Pomiluj, pomiluj, pomiluj!«

Toda že je prišlo leto 1917, Darinka je dopolnila sedem let in morala je v šolo, ki je bila v Podkloštru. Do šole je bilo uro hoda in s sošolci je hodila skozi temen gozd. Bili so vedno bosonogi, samo pozimi so si nataknili cokle. In takrat je prišel prav tudi topel kravjak, v katerem so si lahko pogreli prezebljena stopala. Stali so v njem nekaj časa, potem pa si obrisali noge v travi, si spet nataknili cokle in nadaljevali pot. »Šolska stavba je bila sredi kraja pod gradom. Učitelj je seveda poučeval v nemščini in pisali smo v gotici, kar mi še danes prav pride. Posebno veselje nam je napravil, če je besedilo na tabli ilustriral z barvnimi kredami. Če smo bili pridni, nam je včasih za nagrado povedal pravljico. Se spominjam tiste o prebujenem volku, ki je žejen koračil k vodnjaku in se med hojo čudil ropotanju in škrebljanju kamenja v zašitem trebuhu: ‚Was rumpelt und pumpelt in meinem Bauch?‘« se spominja Darinka. Potem pripoveduje dalje: »Dobro se spominjam tudi svojega prvega nakupa. Po maminem naročilu sem v trgovini v središču Podkloštra kupila nekakšen kavni nadomestek – figovec (Feigenkaffee), približno 10 cm dolg in za palec debel zavitek črne »smole«, ki smo ga uporabljali za pripravo bele kave. To je bil zame velik dogodek. Posebno veseli smo bili, kadar je prišel v vas oddelek vojakov in pripeljal s seboj vojaško kuhinjo (Feldküche). Še danes se mi pocedijo sline, ko se spomnim goveje juhe, po kateri je plavala mast v velikem kotlu. Kuharji so se nas otrok usmilili in nam nalili juho v prinesene lonce. Tudi krščanski nauk smo imeli dvakrat na teden in gospod kaplan je imel zveneče slovensko ime. Največji in veseli dogodek je bil rojstvo sestic dvojčic, Lidije in Palmire, spomladi leta 1918. V vsesplošnem pomanjkanju je bilo mami res težko poskrbeti za vse otroke. A tatu smo sporočili v vojsko veselo novico, da sta se mu rodila dva dečka, kajti tako je lahko dobil dva dni dopusta več. Da, tako je to bilo!« sklene svojo zanimivo pripoved o begunstvu.

Toda materi in otrokom je bilo vendarle dano, da so obiskali očeta v vojski. Ker zaradi italijanskega obstreljevanja niso mo-

gli čez Predel, so jih morali v Log pripeljati skozi loški »štoln«, štiri in pol kilometre dolg rov, ki je povezoval rabeljski rudnik z Logom. Darinka se spominja groznega strahu, ki jo je navdajal, ko so se z dvigalom spustili v rudnik in se potem po mračnem rovu z vlakcem zapeljali na loško stran. Dobro se tudi spominja mošeje in njene bele kupole, ki se je bočila v nebo in ki jo je takrat prvič videla.

Po treh letih begunstva so se v jeseni 1918 končno vrnili domov, v povsem porušeni Bovec. Nekateri begunci so se vrnili že kmalu po preboju pri Kobaridu in se nastanili v barakah, ki so jih po 12. soški bitki zapustili bežeči italijanski vojaki. Darinka se spominja avstro-ogrskih strelskih jarkov, ki so sekali njihovo pot na vzhodni strani Bovca, potem pa so se kmalu za njimi prikazali še italijanski. Ker je bila tudi njihova hiša porušena, so se nastanili v majhni vrtni stavbi, ki jo je oče še povečal. Italijanske valovite pločevine je bilo na srečo na pretek in tako se je mama s petimi otroki lahko vrnila v »nov dom«. Avstro-Ogrska je propadla, a Italija še ni vzpostavila svoje oblasti na pridobljenih ozemljih, zato ni zanje nihče skrbel. A lakota jih je vse bolj pestila. Dan in noč so se po cestah in poljih valile trume vračajočih vojakov s Piave. Njihova največja skrb je bila, da čimprej pridejo čez Predel v Avstrijo. Zato so na poti umika, »rikcugu«, odmetavali vse, kar jim je bilo v napoto, kar so prej v Italiji pobrali ali naropali. Tako je mama prinesla nekoč domov krasno garnituro iz pocelana, oče vrečo suhih sliv in prepečenca... Uspeli so uloviti celo vola.

V majhni kuhinji so imeli »tobačno tovarno«. Oče je imel namreč kot predvojni trafikant dovoljenje, da je nabavljal tobak v Beljaku, kamor je odhajal peš ali s kolesom. Potem je nazaj prinašal po meter dolge »klobase« tobačnih listov, ki so jih kot rezance za juho zelo na tanko razrezali, in iz njih s pomočjo posebne naprave v obliki svinčnika izdelovali cigarete. Leta 1920 so se iz barake preselili v deloma pozidano hišo. Počasi je Bovec oživel in tudi Pirčeva domačija je z gostilno, pekarno in trgovino zasijala v nekdanjem sijaju.

Darinka je delala v trgovini, v katero sta redno zahajala tudi stara znanca, znamenita Tržačana, dr. Julius Kugy in njegov prijatelj, botanik Albert Bois de Chesne. Vsakič sta pri Pirčevih kupila 10–15 žemljic in kifeljčkov. Bois de Chesne je v Trenti odkupil župnišče in tam sta občasno živela, blažena, v kraljestvu zlatoroga. Karl Pirc, ki je znal dobro nemško, se

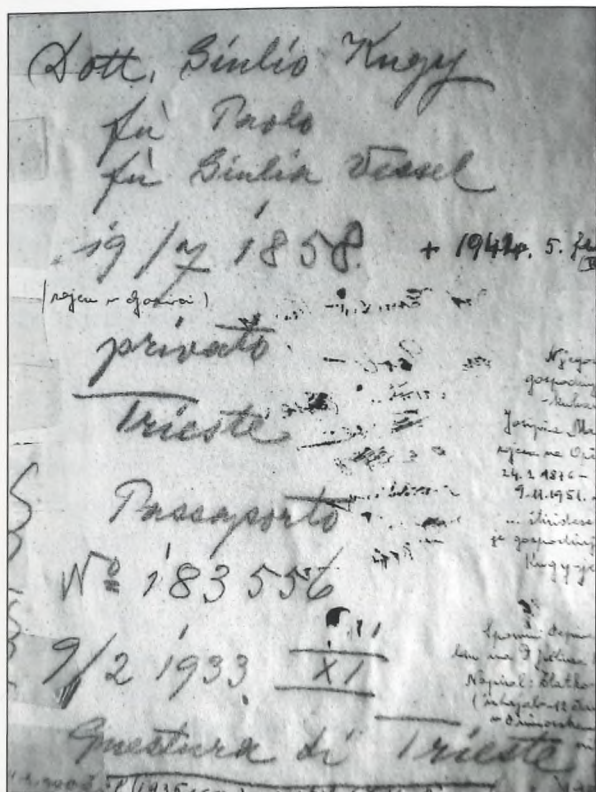
je z njima pogosto pomenkoval in ob neki priložnosti je pol za šalo, pol za res dejal: »*Oprostite gospod Kugy, saj vi ste pravzaprav Slovenec.*« Kugy se je zvito nasmehnil in odgovoril. »*Pravzaprav imate prav, gospod Pirc! Rojen Slovenec in narajen Avstrijec!*«

Kugy je ponavadi prenočeval v hotelu Ostan nasproti Pirčeve gostilne, menda vedno v sobi št. 13. A zgodilo se je, da je bila njegova soba zasedena in je prišel k Pirčevim, ki so tudi imeli prenočišča. Darinka, ki ga je sprejela, mu je rekla, da na žalost nima pri roki posebnega obrazca za vpis gostov, in ga je zato prosila, da svoje podatke vpiše kar na kos pergamentnega papirja, ki mu ga je ponudila. Kugy je vzel iz žepa suknje potni list in se vpisal. To bi morala Darinka seveda storiti sama, vendar mu je z navidezno neobgljenostjo prepustila to opravilo. In sedaj je ta pergamentni list s Kugyjevim rokopisom njena svetinja, ki jo hrani kar v Kugyjevi najlepši knjigi Julijske Alpe v sliki.

Pirčeva gostilna je spet cvetela. Slovela je predvsem po dobrem golažu in vinu, ki ga je Karl Pirc redno kupoval v Buzetu. Leta 1925 si je umislil še električno razsvetljavo na generator, dokler ni Bovec leta 1928 dobil električno napeljavo. Družina je živela predvsem od rabeljskega rudnika svinca in cinka oziroma njegovih rudarjev, ki so gostilno oblegali predvsem ob sobotah popoldne. Toda vsakdanje življenje jim je kot vsem Primorcem zastrupljalo fašizem. Še posebej, ko je stopil v veljavo Gentilejev zakon, ki je prepovedal rabo slovenščine na javnih mestih in prostorih, so ljudje vse bolj občutili teror novih oblasti. Toda v Pirčevi gostilni se je kljub prepovedi prepevanje slovenskih pesmi nadaljevalo. Karabinjerja, ki sta sicer redno hodila po Bovcu, sta se naredila gluha ali pa sta si govorila, češ saj so pijani, kajti cele gostilne nista mogla aretirati. Darinka, ki je živela v zavednem in svobomiselnem okolju, je še bolj občutila številna fašistična poniževanja, potujčevanje, kazni in grožnje, o katerih bi lahko napisala zajetno zbirko. Tako ve povedati, da je bil prva žrtev fašističnega terorja na Bovškem 20-letni Kovačičev Edi, ki so ga fašisti tako mučili, da je od posledic umrl. Darinkin brat Danilo si je prislužil dvoletni hišni zapor, ker je bil v Bovcu kot 16-letnik tajnik mladinske organizacije Črni bratje. Očetov brat Marij, ki je bil uradnik na sodišču, *cancelliere*, je bil kazensko premeščen na otok Cres, ker se ni

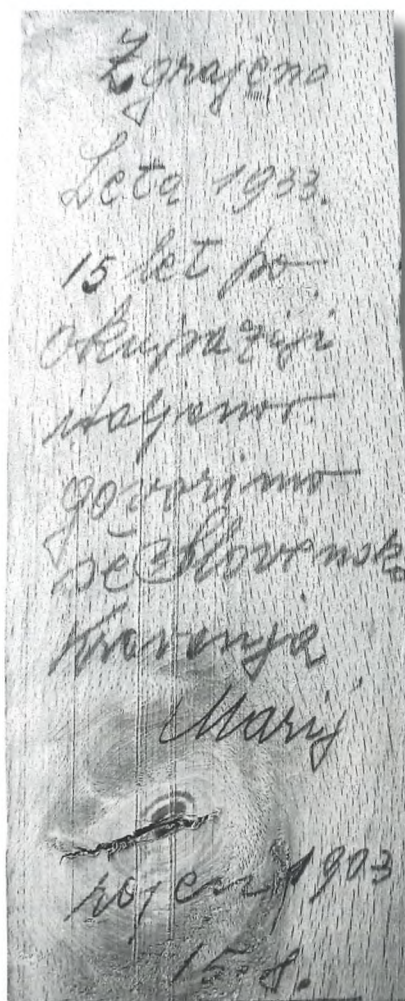
hotel podpisovati kot Mario. Potem so ga premestili v Treviso in še nekam drugam, nakar je zaprosil za jugoslovansko državljanstvo in se odselil v Kamnik. Darinko je še posebej prizadelo skrunjenje in poniževanje spomenika skladatelja in pevovodje

Darinkin mož Marij Kravanja je vseskozi deloval v tajnem anti-fašističnem odporu. V drugi svetovni vojni je med drugim deloval tudi v sanitetni službi v partizanski bolnišnici Na Skali in se kot partizan udeležil pohoda v Rezijo. Leta 1933 je na svoji hiši vgradil v zid pod oknom parketno deščico z naslednjim napisom: »Zgrajeno leta 1933. 15 let po okupaciji Italijanov govorimo še slovensko. Kravanja Marij, rojen 15. 8. 1903.« Ko so v 80. letih ponovno nekaj obnavljali, je to ploščico našel Darinkin zet. Na to najdbo je Darinka seveda izredno ponosna in jo čuva kot največjo družinsko dragocenost.

Pergamentni list, na katerega je Julius Kugy vpisal svoje podatke

Hrabroslava Volariča, ki so ga fašisti z verigo vlekli po Kobaridu. Ko je prihajal v Kobarid na uradni obisk sam Mussolini, se je mladi Franci Kavs iz Čezsoče odločil, da duceja umori s samomorilsko sprožitvijo bomb. Preden je odšel, se je ustavil še v Pirčevi trgovini in pri Darinki kupil bonbone za 20 centesimov. Bil je v uniformi mladih fašistov (*giovani fascisti*), in Darinka se je začudila, da gre v Kobarid tudi on. A ji je odgovoril, da pač mora. Toda fašisti so za slavnosten sprejem duceja privedli na kobariški glavni trg otroke iz vseh otroških vrtcev in šol in Franci Kavs svojega načrta zato ni mogel uresničiti. Bog ve, kako bi se zasukala zgodovina, če bi atentat uspel.

Na parketno ploščico je Marij Kravanja napisal:
»Zgrajeno leta 1933. 15 let po okupaciji Italijanov govorimo še slovensko. Kravanja Marij, rojen 15. 8. 1903.«

MIROVNA POBUDA CESARJA KARLA I. - MISIJA SIXTUS

dr. Tamara Griesser – Pečar

V nasprotju z nemškimi zavezniki, ki so še vedno verjeli v zmago, avstrijski cesar Karl I. (1887–1922), še preden je po smrti cesarja Franca Jožefa (21. novembra 1916) prišel na prestol, ni verjel, da je zmaga v 1. svetovni vojni še mogoča. Sploh pa se je trudil prispevati k temu, da bi bilo

Cesar Karel I. (1887 - 1922)
(fototeka Goriškega muzeja)

množičnega prelivanja krvi konec. Tako je že kot prestolonaslednik na različne načine skušal navezati mirovne stike. Malo pred prevzemom vladavine je novembra 1916 poslal

papežu Benediktu XV. koncept mirovne pobude centralnih sil s prošnjo, da vpliva na udeležence vojne na obeh straneh, »da bo konec tega strašnega boja, ki pokriva Evropo s krvjo in solzami.«¹ Dne 22. novembra 1916 je v svojem prvem cesarskem manifestu napovedal, da bo naredil vse, kar je bilo v njegovi moči, da bi svojim narodom čimprej vrnil mir. Še v zadnji avdienci dne 8. novembra 1918 je profesorju Josefu Redlichu izjavil: »Vedno sem želel doseči samo mir in še kako je bil to moj cilj.«²

Ob prevzemu oblasti

Potek vojne je bil konec leta 1916 za Avstro-Ogrsko neugoden, pretila je namreč nevarnost, da bo prišlo do splošne lakote. S poslabšanjem gmotnih razmer pa so se stopnjevale tudi nacionalne napetosti, ljudje so bili naveličani vojne in protimonarhistične struje so postajale vedno močnejše.

Kmalu potem ko je cesar Karl prevzel oblast, so centralne sile 12. decembra 1916 poslale antanti mirovno noto, v kateri pa niso navedle nobenih mirovnih pogojev. Prav zato so sile antante domnevale, da gre samo za zvijačo. Dne 18. decembra 1918 je ameriški predsednik Woodrow Wilson poslal poziv vsem vojskujočim se stranem. Novi avstro-ogrski zunanji minister Ottokar graf Czernin (1872–1932) je pobudo, ki je bila v skladu s prizadevanji novega cesarja, takoj sprejel. Amerškemu državnemu sekretarju Robertu Lansingu je poslal celo telegram, v katerem je napovedal, da je pripravljen skleniti mir, po katerem ne bo zmagovalcev ne premagancev. Antanta je 30. decembra, to je na dan, ko je bil cesar kronan za madžarskega kralja pod imenom Karl IV., objavila svoj odklonilni odgovor na mirovno pobudo centralnih sil in pobudo ocenila, kot da so centralne sile z njo samo skušale odvrniti pozornost od svojih lastnih zločinov (podmorniške vojne, deportacije, prisilno delo, kršitev nevtralitete itd). Dne 10. januarja 1917 pa je antanta navedla svoje mirovne pogoje: vrnitev Alzacije in Lorene, obnovo Belgije, Srbije in Črne gore, izločitev južnoslovanskih dežel, Slovaške, Češke, romunskih in italijanskih predelov iz podonavske monarhije, avtonomijo Poljske, osvoboditev narodov izpod turškega jarma in izgon Turkov iz Evrope.

¹ Kaiser und König Karl I. (IV.). Politische Dokumente aus Internationalen Archiven, ed. Elisabeth Kovács, Bd. 2, Böhlau: Wien-Köln-Weimar 2004, 145-146. Centralne sile so 12.12.1916 poslale antanti mirovno pobudo, ki jo je antanta zavrnila.

² Friedrich Engel-Janosi, „Über den Friedenswillen Kaiser Karls“, Kaiser Karl I (IV.) als Christ, Staatsmann, Ehemann und Familienvater, ed. Jan Mikrut, Dom Verlag: Wien 2004, 533.

Odgovor nemškega tabora na noto pa je bila napoved »*neomejene podmorniške vojne*«. Nemci so cesarja Karla o tej odločitvi obvestili šele, ko ni bilo več poti nazaj. Takoj je spoznal veliko nevarnost, namreč vstop Združenih držav v vojno na strani antante, kar bi položaj seveda popolnoma spremenilo in bi praktično onemogočilo zmago centralnih sil. Nemški general Henning von Holtzendorff je sicer zatrjeval, da bo podmorniška vojna v treh do štirih mesecih nasprotno stran prisilila, da sklene mir. Potek vojne pa je dal prav cesarju Karlu. Že 3. februarja 1917 so Američani pretrgali diplomatske stike z Nemčijo, 6. aprila napovedali vojno Nemčiji in 7. decembra 1917 Avstro-Ogrski.

Cesar Karl je sicer španskega kralja Alfonza XII. zaprosil za posredovanje in ta je bil tudi načelno pripravljen posredovati, toda po njegovem mnenju čas še ni bil primeren. Sveti sedež se na pobudo centralnih sil najprej ni oglasil, kar je cesarja Karla zelo razočaralo. Šele v pismu, datiranim 20. februarja 1917, je papež Benedikt XV. cesarju Karlu zagotovil popolno podporo pri njegovih mirovniških poskusih. Poudaril je tudi, da je izkoristil vsa sredstva, ki so mu na razpolago, da bi prišlo do čimprejšnje sklenitve miru.³ Nuncij pa je pri predaji diplomatske note cesarju pojasnil, da sta Francija in Anglija nasprotovali kakršnemu koli javnemu nastopu papeža v tej zadevi, da pa sta se obe pripravljene pogajati na podlagi sprejemljivih mirovniških predlogov.⁴

Avstrijski poslanec v Švici je spomladi leta 1917 mirovne pogovore okarakteriziral takole: »*Nahajamo se v circulus vitiosus. Če je antanta uspešna in pričakuje uspehe v bližnji bodočnosti, je ni mogoče pridobiti za mirovno idejo; če pa smo uspešni mi, potem se sliši na nemški strani parola: za božjo voljo, ničesar prehitovati, ničesar pokvariti, počakati, mora biti še bolje*«. ⁵

Mirovna pobuda

Cesar Karl je iskal zveze z odgovornimi francoskimi in britanskimi politikami tudi preko svakov Sixta in Xavierja, princev burbonsko-parmske dinastije. Pozneje so mu očitali, da je pod popolnim vplivom svoje žene Zite, burbonsko-parmske

princese (1912–1918), in da ga je ona prisilila k tej mirovni iniciativi. To ne drži, zakonski par je imel skupne cilje in se je na poti k uresničitvi teh ciljev dopolnjeval.

Ob izbruhu vojne leta 1914 je Karl še kot prestolonaslednik pri cesarju Francu Jožefu interveniral, da sta brata cesarice Zite, Sixtus in Xavier, lahko zapustila Avstro-Ogrsko, ker sta načrtovala vstop v francosko vojsko. Princa pa nista bila samo Francoza in velika domoljuba, temveč tudi člana burbonske dinastije, ki se je prizadevala vrniti se na francoski prestol. Posebno Sixtus se je pri tem zelo izpostavljal, saj je maja 1914 na Sorboni promoviral z disertacijo »*Le Traité d'Utrecht et les lois fondamentales du Royaume*«, v kateri je utemeljeval zakonito pravico Burbonov do kraljevskega prestola v Franciji. Po zakonu iz leta 1889 pa Burboni – isto je veljalo za družino Bonaparte – niso smeli služiti v francoski vojski. Zato so oba princa na vratih kasarne v Parizu (Bois) odslovili. Sprejeti jih ni smel niti Rdeči križ, ki je bil postavljen pod vojaško poveljstvo. Ker pa je bila belgijska kraljica Elizabeta njuna teta, sta bila sprejeta v belgijsko vojsko. Vendar se je Sixtus na poti k belgijskemu kralju Albertu blizu Calaisa težko ponesrečil z vojaškim avtomobilom. Minili so meseci, preden je okreval in se lahko vrnil v belgijsko vojsko. Okreval je v Pianore blizu Viareggia, kjer je kot otrok preživel poletne mesece. Tam je premišljeval o bodočnosti Avstrije, v kateri je s svojimi starši, brati in sestrami preživel del leta. Prepričan je bil, da se mora avstro-ogrsko monarhija rešiti iz objema Nemčije. Od tam je pisal tudi papežu, da se razpad Avstro-Ogrske lahko prepreči samo s separatnim mirom. Papež ga je marca 1915 sprejel v zasebni avdienci. Prav tako pa je Sixtus s pomočjo vplivnih prijateljev dobil zveze s francoskimi vladnimi krogi, katerim je prav tako razložil razmere v monarhiji, obenem pa tudi poudaril, da je sicer zelo povezan s sestro in svakom, da pa bo kot Francoz vedno v prvi vrsti zastopal interese Francije.⁶

Člani burbonsko-parmske družine so imeli med vojno medsebojne stike tudi čez sovražne frontne linije – preko Luksemburga in Švice. Ko je Karl prevzel oblast, so se francoski krogi, ki so vedeli za prijateljske odnose med

³ Kaiser und König Karl I. (IV). Politische Dokumente aus Internationalen Archiven, 158-159.

⁴ Elisabeth Kovács, Bd. 2, Böhlau: Wien-Köln-Weimar 2004, 145-146 *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie? Die österreichische Frage. Kaiser und König I. (IV) und die Neuordnung Europas (1916-1922)*, Bd. 1, Böhlau: Wien-Köln-Weimar 2004, 206.

⁵ Friedrich Engel-Janosi, »Über den Friedenswillen Kaiser Karls«, 534.

⁶ Tamara Griesser-Pečar, *Die Mission Sixtus. Österreichs Friedensversuch im Ersten Weltkrieg*, Amalthea: Wien-München 1988, 49-64.

bratoma cesarice Zite in cesarjem Karlom, navezali stike z obema princema, Sixtom in Xavierjem, vendar ju najprej niso spodbujali h kakršnikoli akciji. Približno istočasno pa je postal aktiven tudi Dunaj. Cesarica Zita se je preko Švice pisno obrnila na svoja brata s prošnjo, da vzpostavita zveze s Francozi. To pismo je posredovala Zitina mama, vojvodinja Maria Antonia de Bourbon - Parma. Ta je decembra pisala tako sinu Sixtu kot tudi belgijskem kraljevemu paru, da se mora nujno srečati s sinovoma. Iz teh pisem je bilo razvidno, da to ni bilo samo materino hrepenenje po sinovih, temveč da je bil vzrok resnejši. Maria Antonia se je dne 29. januarja 1917 na skrivaj srečala s sinovoma v Neuchâtelu v Švici. Izročila jima je sestrično pismo in ju prepričevala, da naj na skrivaj odpotujeta k svaku na Dunaj. Ko je cesar poslal svojega zaupnika v Švico, sta v to privolila. Še prej pa sta obvestila francosko vlado.

Odposlanec avstrijskega cesarja, grof Tamas Erdödy, njegov prijatelj iz mladosti, se je v februarju 1917 dvakrat srečal s princema. Prinesel jima je tajna pisma cesarja, sestre Zite in zunanjega ministra grofa Czernina. Po pogovorih z odgovornimi francoskimi vladnimi krogi, predvsem s predsednikom Raymondom Poincaréjem, sta se princa odločila, da bosta tvegala pot na Dunaj. V bližini Dunaja, v gradu Laxenburg, sta se srečala s cesarjem, cesarico in zunanjim ministrom. To politično vroče pismo, s katerim sta se končno vrnila v Francijo in s katerim je cesar Karl obljubljal obnovo belgijske suverenitete, potrditev srbske državne samostojnosti in njen dostop do Jadranskega morja, sta 31. marca 1917 predala francoskemu predsedniku, ki se je takoj povezal z angleškim kraljem Georgom V. V tem pismu je Karl med drugim dobesedno napisal tudi »*da se bo s svojim celotnim vplivom pri svojih zaveznikih zavzel za vračilo upravičenih zahtev Francije glede Alzacije in Lorene.*«⁷

O avtorstvu tega pisma se je veliko špekuliralo, češ da slog ne ustreza cesarjevemu, da cesar sploh ni tako dobro ob-

vladal francoščine, da bi lahko napisal tako pismo, in da tudi cesarica ni bila večča specifičnega političnega izrazoslovja. Iz pričevanja obeh princev pa vemo, da je bil cesar 24. marca ves dan zaposlen s formuliranjem tega pisma in da se je zaradi njega neprestano telefonsko pogovarjal z zunanjim ministrom Czerninom.⁸ Pozneje je Czernin trdil, da o tem pismu ni bil obveščen. Pismo je bilo tudi delno podobno konceptu princa Sixta, datiranemu 18. marca 1917. V zapuščini Aloisa Musila, duhovnika, zaupnika in spovednika cesarja in cesarice, pa je bila skopa lastnoročna razlaga, da je Musil napisal pisma, naslovljena na princa Sixta.⁹ Vendar do danes ni nobenih dokazov, da bi bil Musil takrat prisoten v Laxenburgu. Seveda tudi ni mogoče izključiti, da je res pomagal cesarju pri formulacijah, ker se cesar v tej zelo delikatni misiji gotovo ni mogel obrniti na svoje dvorne uslužbenke in svetovalce.

Seveda so špekulacije o avtorstvu oz. o tem, kdo je pismo prevedel v francoščino in tako vplival na besedilo, brezpredmetne, odločilno je, da cesar Karl tega pisma gotovo ne bi nikoli podpisal, če se z besedilom ne bi strinjal, oz. drugače rečeno, podpisal je samo to, kar je lahko uskladal s svojo vestjo.

Ko sta princa skušala posredovati mirovne razgovore med antanto in Avstro-Ogrsko, je prišlo v Franciji do politične spremembe: vlado Aristida Brianda je zamenjala vlada Alexandra Ribota. Ta sprememba je bila usodna za mirovno iniciativo cesarja Karla. Še v pozni starosti jo je cesarica Zita označila kot odločilno za neuspešnost te mirovne misije. Ribot je dal namreč malo na te skrivne avstrijske mirovne dejavnosti. Kljub temu je Sixtus 11. aprila 1917 obiskal angleškega ministrskega predsednika Lloydja Georgea. Ta je začuden vzkliknil: »*Ampak to pomeni mir.*«¹⁰

Toda izid je bil drugačen. Tudi drugo potovanje princev na Dunaj in drugo cesarjevo pismo, datirano 9. maja 1917,¹¹ ni prineslo miru. Temu je nasprotovala nova francoska vlada,

⁷ Tamara Griesser-Pečar, *Die Mission Sixtus*, 138-141, 145-146. Cesar pa je poudaril, da Avstro-Ogrska vztraja pri tem, da kraljevina Srbija v bodoče prekine vse stike do organizacij, kakršna je bila „Narodna Odbrana«, katerih cilj je bil razpad avstro-ogrske monarhije.

⁸ *Sixtus de Bourbon-Parma, L'Offre de paix séparée de l'Autriche*, Paris 1920, 94. Glej tudi: Arthur grof Polzer-Hoditz, *Kaiser Karl Aus der Geheimmappe seines Kabinettchef*, Wien 1980, 147.

⁹ K. J. Bauer, *Alois Musil. Wahrheitssucher in der Wüste*, Wien 1989, 287.

¹⁰ T. Griesser-Pečar, *Die Mission Sixtus*, 181.

¹¹ T. Griesser-Pečar, *Die Mission Sixtus*, 201.

pa tudi Italija, ker je antanta v t.i. londonski pogodbi 26. aprila 1915 (o kateri Karl in Zita nista bila poučena) Italiji obljubila Tirolsko do prelaza Brenner, pa tudi Trst in velik del Istre in Dalmacije.

ureditve upoštevale tudi želje Avstro-Ogrske in ne samo zahtev emigrantskih predstavništev, je takrat dokončno propadlo. Zahodne sile so izseljeniška predstavništva priznale. In v tem smislu je bila »afera Sixtus« prelomnica v usodni zgo-

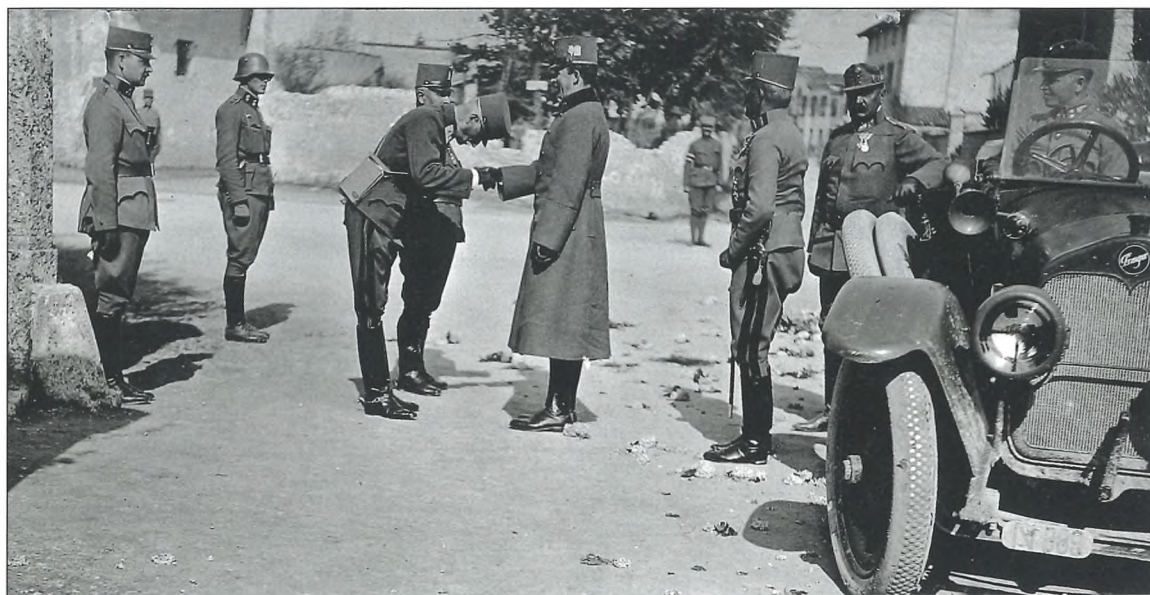
Cesar Karel v osvojeni Gorici na Travniku, oktober 1917 (fototeka Društva soška fronta Nova Gorica)

Afera Sixtus

Iz mirovnega poskusa, »misije Sixtus«, se je zaradi številnih neugodnih okoliščin razvila t.i. »afera Sixtus«, ki je do danes predmet divjih špekulacij in lažnih obdolžitev. Pravzaprav bi to afero morali imenovati »afero Czernin«, ker je avstro-ogrski zunanji minister Czernin 2. aprila 1918 s svojim fatalnim govorom pred dunajskim občinskim svetom sprožil buren spor s francoskim predsednikom vlade Georgesom Clemenceaujem. Iz tega pa je končno nastal škandal, ki se je še razširil, ker se je cesar v svoji stiski zatekel k – četudi razumljivi – laži. Notranjepolitične in zunanjepolitične posledice te afele so bile usodne, uničile so zaupanje v pogajalsko sposobnost in diskretnost Avstrijcev – tako pri antanti kot pri zaveznikih. Tako je ta afera pospešila proces razpada avstro-ogrške monarhije. Upanje, da bodo poznejše mirovne

dovini mirovnih pobud podonavske monarhije. Obenem pa je tudi prekrizala račune na strani nekaterih politikov antante, da bi s separatnim mirom spravili centralne sile na kolena. V zgoraj imenovanem govoru pred dunajskim občinskim svetom je Czernin Clemenceauja ostro napadel. Francoski predsednik vlade se je, tako Czernin, »nekaj časa pred začetkom zahodne ofenzive obrnil v vprašanjem na mene, če sem se pripravljen pogajati in na kakšni osnovi. Takoj sem sporazumno z Berlinom odgovoril, da sem pripravljen, in da ne vidim mirovnih ovir nasproti Franciji, razen želje Francije po Alzaciji in Loreni. Odgovor iz Pariza je bil, da na tej osnovi ni pogajanj. Na to ni bilo več izbire.«¹² To so bili stavki, ki so morali Clemenceauja razjeziti, posebno zato ker je verzirani diplomat prekršil železno pravilo diplomacije, da se namreč

¹² *Fremden-Blatt*, Nr. 88, 3.4.1918; T. Griesser-Pečar, *Die Mission Sixtus*, 12.

Cesar Karel I. na obisku v zaledju soškega bojišča leta 1917
(fototeka Goriškega muzeja)

tajnih pogovorov ne sme toliko časa razkriti, dokler ne pripeljejo do zaželenih rezultatov. Clemenceau je v francoskem tisku nato namignil, da obstaja pismo cesarja Karla, v katerem je ta obljubil podporo za »upravičene zahteve Francije za Alzacijo in Loreno«, kar je po mnenju Clemenceauja izjave Czernina postavilo *ad absurdum*. Kako bi naj bile namreč zahteve Francije po Alzaciji in Loreni nespodobne in glavni vzrok za blokado mirovnega procesa, če je celo avstrijski cesar sam prosil za hiter mir in je francoske zahteve označil kot upravičene? Kaj si ob tem sploh lahko obetajo od avstrijske politike? Predvsem pa je moralo Clemenceauja razjediti, da bi lahko v času, ko je bila sovražnost do Nemcev in nepomirljivo vzdušje v Franciji na višku, lahko nastal vtis, da njegovo delovanje ni tako jasno in dosledno, kot njegovi nastopi v javnosti, kjer se ga je prilepil pridevek »tiger«.

Karl je obstoj pisma zanikal. Od vsega začetka je bilo namreč dogovorjeno, kot je pač bila navada pri tajnih pogajanjih, da se stike med Avstrijo in Francijo, posebno pa kočljiva pisma, če pridejo v javnost, zataji. Cesar je moral zaupati, da se bo nasprotna stran tega dogovora držala, seveda se ga je moral držati tudi sam. Diplomacija živi od tega, da obstajajo tajni stiki – tudi med sovražnimi stranmi –, ki pogosto, a ne vedno rodijo trajne sporazume. Tega avstrijski monarh ni mogel

lahkomiselno postaviti na kocko. Zaradi tega njegov demant ne moremo kar vnaprej oceniti kot nečasten.

Clemenceau je kot odgovor na demant objavil t.i. »Sixtovo pismo« z odlomkom o Alzaciji in Loreni. S tem je bil avstrijski cesar postavljen na laž. Tako je misija Sixtus končala klavrno, čeprav je bila med prvo svetovno vojno najobetavnejša mirovna pobuda s Francijo in Anglijo.

So bili očitki, ki so se pozneje vedno znova ponavljali, da sta cesar Karl in cesarica Zita izdala nemškega zaveznika, upravičeni? Sta Karl in Zita s svojimi samovoljnimi mirovnimi poskusi kršila zavezniške obveznosti? To lahko zanikamo. Karl namreč ni želel doseči separatnega miru, stremel je po splošnem miru – torej skupaj z nemškim zaveznikom. Medtem ko med Karlom in Zito o tem ni bilo nobenih razhajanj, pa so bili motivi in cilji Karlovega svaka in francoskega domoljuba Sixta drugačni. Sixtu je šlo prav nasprotno predvsem za francosko zmago in nemški poraz, pri tem pa naj bi se prizaneslo Avstro-Ogrski. Ne proti Avstriji, temveč z Avstrijo proti Nemčiji se je glasila parola Sixta de Bourbon - Parma. To pa bi bilo izvedljivo, če bi bila Avstro-Ogrska pripravljena skleniti tajni separatni mir in če bi sile antante na to pristale. Cesar Karl je bil samo kot *ultima ratio* pripravljen skleniti separatni mir in to samo v

primeru, če bi bila vsaka druga možnost absolutno izključena in če bi od tega bil odvisen nadaljnji obstoj monarhije in njenih narodov.

Bi bil separaten mir v takratnem času in pod takratnimi pogoji res izdaja? Morda daje odgovor na to vprašanje odlomek iz govora kanclerja nemškega rajha Otta von Bismarcka 6. februarja 1888. Takrat je rekel naslednje: »Nobena velesila se ne more dolgoročno oklepati besedila katerekoli pogodbe, ki je v protislovju z interesi lastnega naroda. Končno je prisiljena čisto odkrito izjaviti: časi so se spremenili, ne morem več. In to mora pred svojim narodom in sopolgodbeniki po možnosti utemeljiti. Toda da svoj lastni narod pahne v pogubo, ker se slepo drži črk pogodbe, ki je bila podpisana pod popolnoma drugačnimi pogoji – s tem se ne bi strinjala nobena velesila.«¹³

Dejstvo je, da je avstrijski cesar – in z njim tudi cesarica Zita – naredil najprej vse, kar je bilo v njegovi moči, da bi skupaj z zavezniki dosegel sporazumni mir (*Verständigungsfrieden*). Cesar Karl je skušal za to pridobiti nemške zaveznike. Nemci so tudi vedeli, da je Karl navezal stike z nasprotno stranjo. Ko je bil cesar Wilhelm II. v februarju 1917 na Dunaju, mu je Karl zaupal, da je izkoristil priložnost in navezal stike z antanto, da bi našel izhod iz vojne. Na vprašanje, kdo je posredovalec, mu je Karl odgovoril, da imena sicer ne more navesti, da pa garantira za njegovo diskrecijo. Da pa so Nemci vedeli več kot samo to, da se avstrijski cesar pogaja, je med drugim razvidno iz izjav zveznega častnika nemškega cesarja pri avstrijskem cesarju, generalpodpolkovnika Augusta von Cramona.¹⁴ Karl se je potem aprila 1917 peljal v Bad Homburg, da bi nemškega zaveznika pridobil za mirovno iniciativo.¹⁵

Ostal je še epilog. Grof Czernin je hotel svojega cesarja z izsiljevanjem pripraviti do tega, da bi podpisal izjavo, ki je bila očitno neresnična, da je pismo, ki ga je Clemenceau objavil, potvorba. Czernin je cesarja prisilil k podpisu s tem, da mu

je naredil dramatično sceno, grozil mu je, da bo informiral Nemce in da bodo ti zasedli monarhijo. Šel je celo tako daleč, da je grozil s samomorom. Cesar je o tem izjavil: »Da sem domovino rešil, sem izročil svojo čast v roke izsiljevalca, ampak s podpisom sem obljubil, da se zaradi tega podpisa ne bom nikdar in pod nobenimi pogoji dal izsiljevati, tudi če pride, kar hoče, tudi če bom iz tega imel še tako škodo.«¹⁶ Grof Czernin se je marca 1928 v privatnem pismu nekdanji cesarici Ziti, ki je takrat kot vdova živela z otroki v baskovskem kraju Lequetio (Španija), opravičil: »Zakrivil sem velike napake... Prosim Vaše Veličanstvo za odpuščanje teh napak, kakor sem tudi zaprosil za odpuščanje svojega cesarja, ki počiva pri Bogu, in prosim Vaše Veličanstvo, da mi verjame, da to pismo podaja moje resnične in srčne občutke...«¹⁷

Pismo ni bilo namenjeno javnosti, ostalo je tajno, ker ga cesarica Zita ni nikoli objavila. Svojim privržencem je pisala, da »že strogo tajni karakter njegovega pisma kaže, da je to zasebna prošnja od človeka do človeka, samo zato, da najde notranji mir, nikakor pa ni prošnja ministra, naslovljena na svojega pokojnega gospoda cesarja za odpuščanje in popravno krivice.« Dodala je še, da bo, čeprav z določeno rezervo, Czerninovi prošnji za odpuščanje ustregla in da bo zaenkrat o tem pismu molčala, ob polnoletnosti pa bo zadevo predložila svojemu sinu Ottu. Dodala pa je, da mora resnica ob pravem času priti na dan: »Grof Czernin je svoje laži in napačne prikaze javno in zasebno vsepovsod razširjal, zato mora postati tudi resnica vsepovsod znana, da očisti spomin na Njegovo Veličanstvo...«¹⁸

Do danes Czerninovo opravičilo ni prišlo prav v javnost, celo izredno obsežna publikacija političnih dokumentov o cesarju Karlu, ki jih je izdala zgodovinarica Elisabeth Kovács, ga ne navaja.¹⁹

¹³ Die politischen Reden des Fürsten Bismarck, ed. Horst Kohl, Bd. 12, Stuttgart 1903, Reichstags vom 6. Februar 1888.

¹⁴ T. Griesser-Pečar, Die Mission Sixtus, 158-159.

¹⁵ T. Griesser-Pečar, Die Mission Sixtus, 152-175. ¹⁶ T. Griesser-Pečar, Die Mission Sixtus, 187-288.

¹⁷ T. Griesser-Pečar, Die Mission Sixtus, 339-340. Pismo je iz zasebnega arhiva cesarice Zite, ki je bil v švicarskem kraju Zizers, v katerem je cesarica živela do svoje smrti v marcu 1989.

¹⁸ T. Griesser-Pečar, Die Mission Sixtus, 340.

¹⁹ Kaiser und König Karl I. (IV.). Politische Dokumente aus Internationalen Archiven, ed. Elisabeth Kovács.

»KJER SMRT JUNAŠKE BRATE POVABI V SVATE«¹

V ljubljanskih bolnišnicah 1914-1918

Miha Šimac

*»Dolgi skupni grobi kot gredice
vrtne se mi zde, polne cvetov;
tu ste našli zadnji dom junaki
vseh jezikov naših in rodov.«*

(Vide, Pri sv. Križu)²

Prva svetovna vojna je med vojaki na bojiščih terjala visok krvni davek. Mnogi so padli v bojih, prenekateri neposredno za frontno črto, v prvih obvezovališčih. Nekateri so podlegli ranam, drugi različnim boleznim, ki so kosile med vojaštvom. Tiste, ki so imeli več sreče, so skušali čim prej spraviti v bolnišnice v domovini, ki so se nahajale po večjih garnizijskih mestih. Tam so jim skušali nuditi kar se da dobro zdravniško oskrbo in nego, vse seveda v želji, da bi ozdraveli in bi bili vnovič sposobni za vojaško službo. A navkljub vsej skrbi se je med temi ranjenci in bolniki pogostoma oglašala smrt. Tudi Ljubljana je bila mesto, v katerem smrtna kosa kljub vsej skrbni negi v vojaških bolnišnicah ni poznala milosti.

Smrt je prvi žrtvi med ranjenci, pripeljanimi v Ljubljano, terjala že 16. septembra 1914. Tega dne je v deželni bolnišnici zaradi zastrupitve krvi preminul vojak 66. pešpolka Mihael Polowka, v II. državni gimnaziji pa je istega dne umrl narednik 97. pešpolka Alojzij Sturm.³ Naslednjega dne je umrl še ranjeni vojak Adalbert Meinhardt.⁴ Prvi pogreb v Ljubljani umrlega vojaka Polowke je bil pri sv. Križu 19. septembra 1914. Časopis Slovenec je v notici o umrlem vojaku med drugim zapisal: *»Umril je daleč od domovine, daleč od svojcev, zato za njegovo krsto ni stopal noben sorodnik.«*⁵ Res ga ni spremljal nihče od njegovih bližnjih, so ga pa zato na njegovo zadnjo pot pospremili občinski svetniki SLS in oddelek vojakov 17. pešpolka, ki je izstrelil častno salvo. Istega dne so na pokopališču pri sv. Križu pokopali tudi vojaka Meinhardta.

Že ob prvih dveh pogrebih je klub občinskih svetovalcev SLS deželnega glavarja dr. Šušteršiča pozval, naj ustanovi poseben odbor, ki bi poskrbel, da se preminulim vojakom na pokopališču postavi primeren spomenik. Deželni glavar je omenjeni predlog sprejel in sam prevzel skrb za ustanovitev omenjenega odbora.⁶

Kollmanov mavzolej.

(vir: Milena Piškur, Ljubljanske Žale, str. 89)

Vse umrle vojake so v začetku pokopavali na pokopališču pri sv. Križu, *»na oddelku številka 42., od mavzoleja Kollmanove rodbine proti severovzhodu.«*⁷ Do 1. novembra 1914 je bilo tam pokopanih 15 vojakov, ki so umrli v ljubljanskih bolnišnicah. Na dan pred praznikom vseh svetih je časopis Slovenec ljubljanske meščane povabil, naj pridejo na pokopališče in s svojo prisotnostjo počastijo vse v ljubljanskih bolnišnicah umrle vojake. Po naročilu deželnega glavarja so za ta praznik vse vojaške grobove tudi slovesno okrasili s cvetjem in ze-

¹ Naslov je vzet iz Prešernove pesmi: Soldaška.

² Domoljub, I. 1917, št. 50, str. 596.

³ Slovenec, 16. september 1914, str. 4.

⁴ Slovenec, 17. september 1914, str. 5.

⁵ Slovenec, 19. september 1914, str. 7.

⁶ Slovenec, 20. oktober 1914, str. 5.

⁷ Slovenec, 31. november 1914, str. 5.

lenjem pa tudi »z emblemi in barvami dežel, katerih zvesti sinovi so bili za domovino umrli junaki.«⁸

Kljub deževnemu vremenu so se na sam praznik mnogi meščani res odzvali časopisnemu pozivu in se skupaj s predstavniki oblasti udeležili slovesnosti, ki jo je vodil mornariški superior Kokolj. Ta je grobove umrlih vojakov blagoslovil, zbrane pa nagovoril v nemškem in slovenskem jeziku. Predstavniki oblasti so ob velik križ, ki je stal poleg grobov, v imenu vse dežele Kranjske »junakom domovine« položili venec.⁹

V naslednjih dneh in tednih je smrt znova kosila po ljubljanskih bolnišnicah, vendar spričo vse večjega števila umrlih časopisje ni več tako podrobno poročalo o pogrebnih slovesnostih, kot je to delalo na začetku. Je pa zato v februarju 1915 med časopisnimi noticami o umrlih vojakih moč najti tudi zgodbo vojaka Krebla. Ta je na smrt bolan ležal v rezervni bolnišnici v obrtni šoli in bolniška sestra Ana Zisl je njegove domače želela obvestiti o njegovem nevarnem stanju. Krebel, ki je bil sicer doma iz Poreča, sam že ni mogel več povedati svojega naslova, zato se je strežnica obrnila naravnost na poreškega škofa. Kakor poroča Slovenec, naj bi škof »takoj po prejemu pisma, t. j. pozno ponoči osebno hitel iskat vojakovo mater, vdovo Marijo Krebel. Dal ji je potrebna sredstva in preskrbel brezplačno vožnjo po železnici. Tako je uboga mati dospela k sinu dve uri pred njegovo smrtjo; umrl je 30. januarja ob 6. uri zjutraj ter imel naslednji dan zelo lep pogreb z vojaško godbo in drugimi vojaškimi častmi.«¹⁰

A če je vojak Krebel še imel to srečo, da so mu ob smrti stali ob strani njegovi najbližji, pa žal tega mnogi niso bili deležni in velikokrat se je zgodilo, da so umirali sami, osamljeni, le bolniški strežniki ali pa morda duhovniki so bili ob njih in jim nato tudi zatisnili oči.

O pokopih umrlih vojakov

Smrt je v času vojne vihre kosila dalje tudi v bolnišnicah in na pokopališču je bilo vse več sveže izkopanih grobov.

Že ob prvih pobudah za postavitve spomenika so mestni veljaki dr. Šušteršiču izrazili željo, da bi prav vse umrle vojake v Ljubljani pokopali na istem pokopališču.¹¹ Sodeč po časopisnih poročilih lahko rečemo, da jim je to – vsaj do 1. novembra 1914 – tudi uspelo.¹² Prav tako je mogoče sklepati, da so bili vsi dotlej umrli vojaki katoličani. Pokopališča so bila namreč takrat konfesionalno katoliška in pripadnikov drugih veroizpovedi niso smeli pokopavati poleg katoličanov. Le-te so zato pokopavali drugje ali pa so na sicer katoliškem pokopališču imeli urejene posebne oddelke za drugoverce. Tedanje novo ljubljansko pokopališče pri sv. Križu takšnega posebnega oddelka še ni imelo, zato so ljudi drugih veroizpovedi pokopavali na evangeličanskem pokopališču pri sv. Krištofu.¹³

Po italijanski vojni napovedi in odprtju nove fronte se je z vse številčnejšimi transporti ranjencev v mestu povečevalo tudi število umrlih vojakov. Tako naj bi v Marijanišču, kamor so vozili le najtežje ranjence, imeli skoraj vsak dan po en smrtni slučaj, »za časa ofenziv pa po 5–7.«¹⁴ Zaradi vedno večjega števila žrtev je zato na evangeličanskem pokopališču kmalu pričelo primanjkovati prostora. Da bi zadostili izrednim razmeram, so bili primorani pokopališče razširiti.¹⁵

Zaradi izrednih razmer in vse večjega števila žrtev med ranjenci se je večkrat dogodilo, da so na katoliškem pokopališču pokopavali tudi nekatoličane. Pri tem so vojaške oblasti nemalokrat zahtevale, da pokop opravi katoliški duhovnik. Ti pa so bili v precepu, saj tega po tedanjih določilih niso smeli storiti, po drugi strani pa je njihovo zavrnitev vojaška oblast razumela kot nasprotovanje vojaškim poveljem. Posebej so bili temu izpostavljeni v manjših krajih, kjer navadno ni bilo

⁸ Prav tam.

⁹ Slovenec, 2. november 1914, str. 7.

¹⁰ Slovenec, 3. februar 1915, str. 5.

¹¹ Slovenec, 20. oktober 1914, str. 5.

¹² Slovenec, 2. november 1914, str. 7.

¹³ Milena Piškur, Ljubljanske Žale. Vodnik po pokopališču, Družina, Ljubljana, 2004, str. 7–10.

¹⁴ Desetletno poročilo uprave Marijanišča o priliki petdesetletnice Vincencijeve družbe, v: Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL), Škofijski arhiv Ljubljana (ŠAL), Vincencijeva družba, fasc. 3.

¹⁵ Bericht über das Jahr 1915, v: ZAL, LJU 295 Protestantska cerkvena občina, fasc. 9, škatla 18, ovoj leto 1916–17, št. 8/A/916.

vojaških kuratov. Vojaška oblast je tako s svojim ravnanjem v avgustu leta 1915 spravila v težave tudi tedanjega župnika župnije Dolnji Logatec. Od njega je namreč med drugim zahtevala, da blagoslovi trupla nekatoličanov, česar pa on po veljavnih predpisih ni smel storiti. Zaradi tega je prišel na sum, »kakor da se protivi vojaškim poveljem in da je nestrpen, itd. in je bil vsled tega dne 6. avgusta 1915, v brzojavki tukajšnjega etapnega poveljstva na c. in kr. 5 armadno-etapno poveljstvo v Ljubljani celo tožen.«¹⁶

Župnik je 23. avgusta 1915 v pismu škofu Jegliču potožil o težavah, ki jih ima z vojaškimi oblastmi zaradi pokopavanja nekatoličanov na njihovem pokopališču. Ob koncu svojega dopisa pa je še izrazil prošnjo, da naj se o tej pereči zadevi škofijiški ordinariat »že kakorkoli odloči, oziroma nastopi na pristojnem mestu in župniku odvzame vso odgovornost za nepravilnosti, ki bi se na pritisk vojaštva utegnile zgoditi.«¹⁷ Kot odgovor na omenjeni dopis je škof Jeglič že 28. avgusta izdal posebno navodilo glede pogrebov nekatoliških vojakov na katoliških pokopališčih. V njem je izrecno zapisal, da katoliškemu duhovniku »v nobenem slučaju ni dovoljeno« pokopavati nekatoličanov, tudi če to od njih zahteva vojaška oblast. Prav tako je navodilo posebej določalo, da naj bi se katoličane pokopavalo skupaj z drugoverci le v sili, »ko bi v vojnem času ali ob kužni bolezni na pokopališču za nekatoličane odločeni prostor ne zadostoval.« V vseh drugih primerih navodilo tega ni dovoljevalo; le če bi vojaška oblast izrecno vztrajala pri zahtevi, da se nekatoličana pokoplje v vrsti poleg katoličanov, je katoliški duhovnik to moral dopustiti.

Posebej podrobno je škof Jeglič v svojem navodilu pojasnil in razložil še vprašanje glede oskrunitve katoliškega pokopališča s pokopom drugovercev. Po tedaj veljavnem cerkvenem pravu do oskrunitve ni prišlo, če so tja pokopali krščene drugoverce (npr. pravoslavne); se je pa pokopališče oskrnilo s pokopom muslimana ali juda. V tem primeru se na pokopališčih ni smel več vršiti katoliški cerkveni pogreb,

dokler se pokopališče ni očistilo. Vendar pa je cerkveno pravo pri tej določbi poznalo tudi izjeme »iz važnega razloga, ki ga škof za takega prizna.« Škof Jeglič je pojasnil, da sam za takšen razlog šteje vojni čas, zato se ob zahtevi vojaških oblasti, da se nekrščene pokoplje v isti vrsti skupaj s katoličani, slednji smejo pokopavati z običajnimi obredi. Pri tem pokopališča ni bilo potrebno vedno znova očiščevati, to pa naj bi se storilo po koncu vojne.¹⁸

Prav gotovo je škof Jeglič s temi navodili preprečil marsikakšen spor med duhovniki in vojaškimi oblastmi, slednjim pa ob tem omogočil, da so ob vse večjem številu umrlih vojakov le-te lahko pokopavali na katerem koli pokopališču – ne glede na versko pripadnost. Navodilo je tako prišlo zelo prav tudi šentviški župniji, saj je v njihovi župniji od konca leta 1914 do začetka novembra 1917 v škofovih zavodih delovala vojaška bolnišnica. V času njenega delovanja se je v njej krajši ali daljši čas zdravilo 38.039 ranjenih ali obolelih vojakov, od katerih jih je v Šentvidu umrlo 98.¹⁹ Umrli vojaki seveda niso bili vsi katoličani, vojake drugih veroizpovedi pa bi zaradi oddaljenosti le težko pokopavali na evangeličanskem pokopališču pri sv. Krištofu. Škofovo navodilo je omogočilo, da so umrle vojake pokopali na šentviškem pokopališču. Od 1915 do 1917 je bilo tako v Šentvidu pokopanih 96 vojakov, dva pa sta bila prepeljana v domače kraje. O verski pripadnosti umrlih nam mrliška knjiga župnije Šentvid pove sledeče:²⁰

Veroizpoved umrlih vojakov	število
rimokatoličani	64
grkokatoličani	9
evangeličani	12
grškopravoslavni	9
judje	2
neopredeljeni	2
Skupaj	98

Tabela 1: Verska pripadnost v zavodski bolnici umrlih vojakov
Vir: NŠAL, ŽA, Šentvid nad Ljubljano, M 1881–1915 in 1916–1964. Zapisi od 1915 do 1917.

¹⁶ NŠAL/ŠAL, *Vojne zadeve*, fasc. 313, št. 3365.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Miha Šimac, *Zavod svetega Stanislava 1914–1918*, v: France M. Dolinar (ur.), *Sto let Zavoda sv. Stanislava, Družina, Ljubljana, 2005*, str. 150 in str. 158.

²⁰ NŠAL, ŽA, *Šentvid nad Ljubljano, M 1881–1915 in 1916–1964. Zapisi od 1915 do 1917.*

Iz tabele je razvidno, da je bilo na šentviškem pokopališču pokopanih največ katoliških in evangeličanskih vojakov. Pokopanih je bilo tudi večje število vojakov grkokatoliške in grškopravoslavne veroizpovedi, na pokopališču pa sta svoj mir našla še dva vojaka judovske veroizpovedi. Zanimivo je, da v mrliški knjigi pri dveh ranjencih, umrlih v šentviški vojaški bolnišnici, ni bilo moč najti opredelitve njune verske pripadnosti. Gre za vojaka 17. madžarskega domobranskega polka, ki je bil prepeljan v Tehovar²¹, in za vojaka 7. pehotnega regimenta. Ker je slednji pripadal celovškemu pešpolku, bi lahko sklepali, da je šlo v tem primeru za rimokatoličana, a tega iz podatkov, zapisanih v mrliški knjigi, žal ni bilo mogoče potrditi.

Ob omenjanju vojaških pokopališč se kar samo postavlja vprašanje, koliko žrtev je terjala smrt med vojaki po ljubljanskih bolnišnicah. Deloma nam na to vprašanje lahko odgovorijo časopisni viri. Po poročanju Slovenca je do prvega novembra 1915 pri sv. Križu našlo svoj mir 141 ranjencev,²² na evangeličanskem pokopališču pa je bilo do tedaj pokopanih »okoli 120 vojakov«, od katerih je bila večina ogrskih protestantov, med njimi pa so bili pokopani tudi bosanski muslimani in judje različnih narodnosti.²³ A če je bilo število umrlih vojakov do novembra 1915 relativno majhno, je bila slika čez natanko leto dni popolnoma drugačna. Z vsakim dnem vojne so se namreč grobovi vse bolj množili in tako je bilo do novembra 1916 pri sv. Križu pokopanih že »okolu 2940« preminulih vojakov,²⁴ še leto dni kasneje pa je število v Ljubljani pokopanih znašalo že 5000 vojakov, »izmed katerih pa je bilo 70 izkopenih

in prepeljanih v domači kraj«. ²⁵ Časopisnih podatkov, ki bi nam povedali, koliko vojakov je bilo pri sv. Križu pokopanih do konca vojne, ni bilo mogoče najti. Razlog je verjetno v tem, da so časopisi tedaj obširno poročali o pomembnih političnih dogodkih, katerim so bili priča; stara habsburška monarhija je razpadala, iz nje pa so se že formirale nove, samostojne države, med njimi tudi država Slovencev, Hrvatov in Srbov.²⁶ Kljub temu pa so doslej obstajale približne ocene o številu avstro-ogrskih vojakov, pokopanih v Ljubljani. Tako Milena Piškur v svoji knjigi o ljubljanskih Žalah navaja, da je bilo v Ljubljani pokopanih približno 6000 vojakov in še 1000 vojnih ujetnikov.²⁷ Natančnejše podatke pa najdemo v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani, v fasciklu 311: Vojaške zadeve 1917–1921, kjer se nahajajo nekatera poročila orožniških postaj glede vojaških grobov. Deželna vlada je namreč v letu 1919 želela od posameznih postaj pridobiti čim več informacij o vojaških grobovih s priloženimi skicami in, če le mogoče, tudi sezname tam pokopanih vojakov. S tem namenom so vse orožniške postaje ob koncu leta 1919 prejele ukaz, da morajo poveljstvu V. orožniške brigade v Ljubljani sporočiti o vseh morebitnih vojaških grobovih, ki se nahajajo v njihovem območju. Na ta ukaz, beležen kot naredba št. 46, izdan 19. novembra 1919, so orožniške postaje izdelale posebna poročila o vojaških grobovih, ponekod pa so jim priložili še skice in sezname vseh pokopanih vojakov.²⁸ Med temi poročili najdemo tako tudi poročilo ljubljanske orožniške postaje. V njem sicer ne najdemo seznamov vseh tu pokopanih vojakov, zato pa so toliko bolj zanimive

²¹ Kraj s tem imenom ne obstaja. Najbrž gre za mesto Temesvár (glavno mesto danes romunskega dela Banata), danes Timișoara.

²² Slovenec, 30. oktober 1915, str. 6.

²³ Slovenec, 2. november 1915, str. 5.

²⁴ Slovenec, 31. oktober 1916, str. 5.

²⁵ Slovenec, 3. november 1917, str. 4.

²⁶ Država Slovencev, Hrvatov in Srbov (krajše Država SHS) je nastala 29. oktobra 1918 in je obsegala ozemlje južnoslovanskih narodov nekdanje Avstro-Ogrske. Obstajala je le do združitve s kraljevino Srbijo 1. decembra 1918, ko je nastala nova država, kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev.

²⁷ Piškur, Ljubljanske Žale, str. 10.

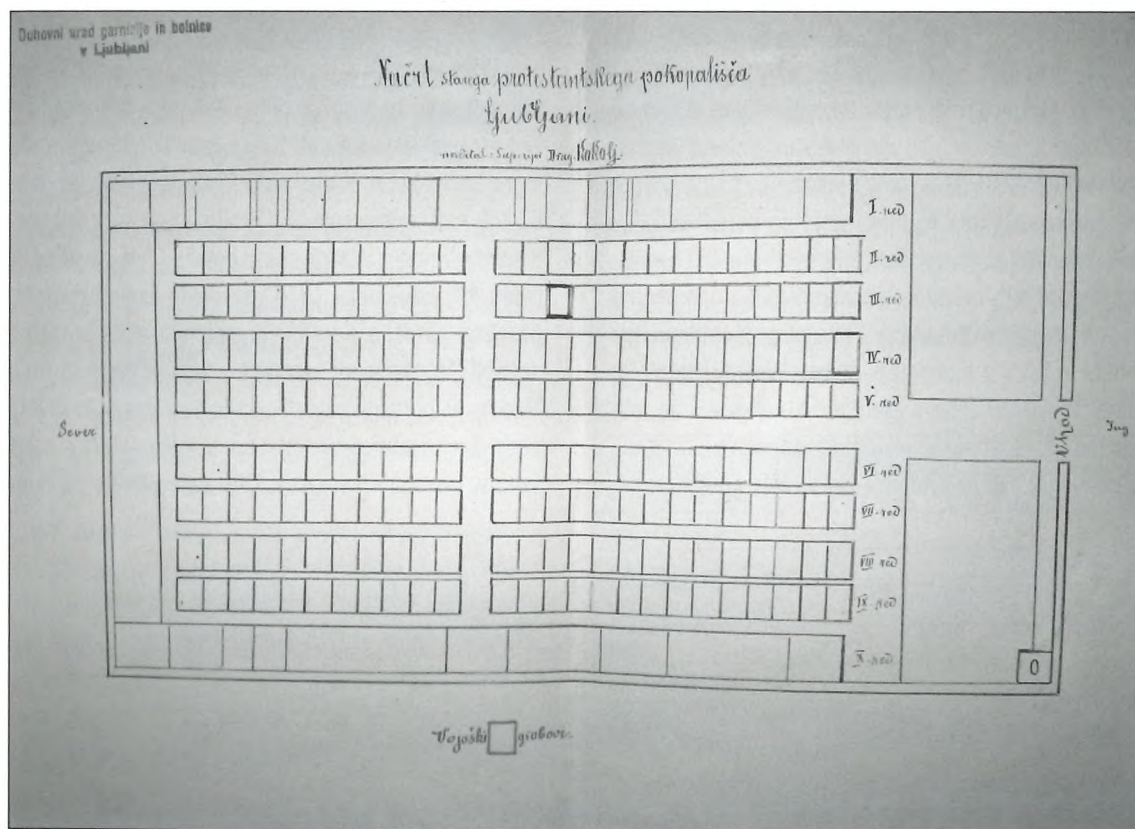
²⁸ NŠAL/ŠAL, Vojaške zadeve 1917–1921, fasc. 311.

priložene skice in načrti vojaških grobov na ljubljanskih pokopališčih.²⁹ Splošni pregled nam postreže s sledečimi podatki:

Skupaj je bilo torej v sami Ljubljani na vseh treh pokopališčih 1479 vojaških grobov, v katerih je bilo pokopanih 6244 vojakov.³⁰

Pokopališče	Vera	Grobov	Mrličev
Pokopališče pri sv. Križu	Rimokatoliška pravoslavna	1180	5752
Staro protestantsko pokopališče	Protestanti	50	82
Novo protestantsko pokopališče	Protestanti	159	268
	Izraeliti	60	95
	Muslimani	30	47

Tabela 2: Verska pripadnost in število pokopanih vojakov na ljubljanskih pokopališčih
(vir: NŠAL/ŠAL, Vojaške zadeve 1917 – 1921, fasc. 311, poročilo poveljstva mesta Ljubljane, št. 5042)

Slika 1: Načrt starega evangeličanskega pokopališča v Ljubljani
(vir: NŠAL/ŠAL, Vojaške zadeve 1917 – 1921, fasc. 311, poročilo poveljstva mesta Ljubljane, št. 5042)

²⁹ Glej sliko št. 1 in 2.

³⁰ NŠAL/ŠAL, Vojaške zadeve 1917 – 1921, fasc. 311, poročilo poveljstva mesta Ljubljane, št. 5042.

O vzrokih smrti

Ob poročilih o smrtnih žrtvah med vojaki, pripeljanimi v ljubljanske bolnišnice, se postavlja vprašanje o najpogostejših vzrokih smrti. So bile med njimi najpogostejši vzrok smrti bolezni, ki so tedaj razsajale po bojiščih in v zaledju ali pa je velika večina vojakov umirala za posledicami vojnih naporov in ran, pridobljenih v bojih?

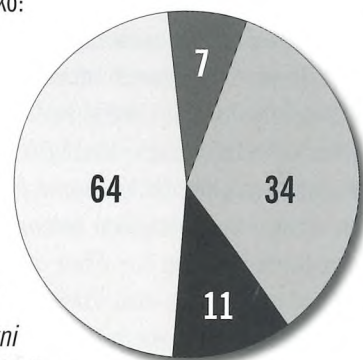
Relevantnega odgovora na zastavljeno vprašanje žal ni mogoče dati, saj bi bilo zato potrebno opraviti obširno raziskavo, za katero bi bili zelo uporabni predvsem viri, ki se nahajajo v Vojnem arhivu na Dunaju. Deloma pa bi na zastavljeno vprašanje mogle odgovoriti tudi mrliške knjige posameznih ljubljanskih župnij, kjer so v času vojne vihre delovale vojaške bolnišnice.

V rezervni bolnišnici v Šentvidu nad Ljubljano je, kot je bilo že omenjeno, v času njenega delovanja preminulo 98 vojakov. Že na prvi pogled je jasno, da število umrlih v tej bolnišnici ni bilo veliko in zato tudi ne zadošča za poglobljene raziskave. Vseeno pa nam zapisi v mrliški knjigi župnije Šentvid na zastavljeno vprašanje lahko podajo vsaj ilustrativni odgovor. Da pa bi le-tega iz samih podatkov sploh mogli pridobiti, je bilo potrebno postaviti določene kriterije, po katerih bi lahko vzroke smrti sploh klasificirali. Toda kakšne kriterije postaviti? Omenjeni problem sem skušal rešiti s tem, da sem navedene vzroke smrti razdelil na štiri večje skupine, in sicer:

- a) infekcijske bolezni
- b) neinfekcijske bolezni
- c) strelne rane in poškodbe
- d) neopredeljni vzroki

Glede razdelitve je seveda potrebno jasno povedati, da bi bilo same vzroke smrti mogoče razdeliti še kako drugače; s tem bi se prav gotovo spremenili tudi rezultati, saj je nekatere vzroke smrti mogoče uvrstiti v ta ali oni klasifikacijski razred.

Uporabljena delitev nam ob pridobljenih podatkih iz mrliške knjige poda sledečo sliko:

- infekcijske bolezni
- neinfekcijske bolezni
- strelne rane in poškodbe
- neopredeljni vzroki

Graf 1:
Vzroki smrti v rezervni bolnici št. 1 v Zavodu sv. Stanislava v Šentvidu nad Ljubljano
Vir: NŠAL, ŽA, Šentvid nad Ljubljano, M 1881–1915 in 1916–1964. Zapisi od 1915 do 1917.

Odelček starega evangeličanskega pokopališča					
1. red	2. red	3. red	4. red	5. red	6. red
1 grob 1 mliča	2 groba 4 mliči	20 grobov 34 mličev	13 grobov 24 mličev	9 grobov 14 mličev	5 grobov 5 mličev
Pokopanci		Skupno grobov: 50 - mličev: 82			
26. XI. 1919 Dugo A. Kolof					

Slika 2: Seznam in razpored pokopanih vojakov na starem evangeličanskem pokopališču (vir: NŠAL/ŠAL, Vojaške zadeve 1917 – 1921, fasc. 311, poročilo poveljstva mesta Ljubljane, št. 5042)

Najpogostejši vzrok smrti med umrlimi vojaki v zavodski bolnišnici je bila strelna rana ali poškodba, ki so jo vojaku povzročile bodisi eksplozije granat bodisi različne udarnine, udarci kamenja in podobno. Ob tem je potrebno vnovič opozoriti, da so vse te poškodbe posledično lahko povzročile tudi katero od različnih infekcij in bi zato kot vzrok smrti mogli upoštevati tudi infekcijske bolezni.³¹

Prav infekcijske bolezni se na gornjem grafu znajdejo na drugem mestu. Zanje vemo, da so njihovi glavni povzročitelji različni mikrobi, ki vderejo v človeški organizem. Bolezni, za katerimi so najpogosteje umirali vojaki, so: črevesno vnetje (enteritis), vnetje ledvic (nephritis), pljučnica in tuberkuloza.³²

Tretji razlog so bile neinfekcijske bolezni. Te se pojavijo takrat, ko se v telesu poruši zdravstveno ravnotežje posameznih organov (prebavil, mišic itd.) ali ob premajhni oz. preveliki količini vitaminov. Med tipičnimi primeri pomanjkanja vitaminov je v mrliški knjigi naveden skorbut, najpogosteje pa se med neinfekcijskimi boleznimi znajdejo še odpoved srca in pljučni edem.

Na zadnjem mestu med vzroki smrti se nahajajo tisti, ki jih ni bilo mogoče naravnost opredeliti. Gre predvsem za vzroke, za katere je nemogoče z gotovostjo povedati, kaj jih je povzročilo. Tak primer je npr. izkašljevanje krvi. Je vojak izkašljeval kri, ker je obolel za tuberkulozo ali zaradi rane, ki mu jo je povzročila prestrelnina, vbod ali kaj drugega? Podobna vprašanja si lahko zastavimo tudi pri nekaterih drugih primerih, kot je npr. otrpel tilnik. Če je do tega prišlo zaradi vnetja možganskih ovinov (meningitisa), bi ga morali šteti k infekcijskim vzrokom, če pa je do otrplega vratu prišlo zaradi popuščanja mišic, bi ga morali šteti k neinfekcijskim vzrokom.

Španska gripa

V poletnih mesecih leta 1918 bi lahko med vzroke smrti ob že omenjenih boleznih prišteli še špansko gripo, ki je tedaj pričela svoj pohod po Evropi.³³ V začetku so o njej v časopisju poročali le kot o gripi, ki se »nanagloma, brez vseh predznakov loti človeka in sicer večinoma v obliki katarja sopil, hudega nahoda in mučnega kašlja.«³⁴ Poleg tega se je pojavila še visoka vročina, hud glavobol in skrajna onemoglost. Vendar je Slovenski narod o tej vrsti gripe tedaj še poročal, da večjih težav dotlej zaradi nje ni bilo in je bolnik bolezen najbolje prebolel v postelji.

V jeseni 1918 pa je po Ljubljani pričela razsajati smrtonosnejša oblika španske gripe, ki je terjala veliko življenj. Kako močno je zaradi te bolezni kosila smrt v mestu, nam govori tudi pismo, ki ga je sanitetnemu naredniku Ivu Pircu pisalo njegovo dekle: »Tukaj pri nas je nekaj strašnega. Danes je bilo trideset pogrebov in včeraj osemindvajset. Povsod je vse bolno.«³⁵

Bolezen je prizadela predvsem otroke in mladino, obolevali pa so tudi profesorji in učitelji, zato so oblasti ljubljanske šole zaprle.³⁶ Sprva je bilo mišljeno, da bodo šole zaprte le do 15. oktobra, vendar pa je mestni magistrat zaradi razširjene epidemije španske gripe v dogovoru s c. kr. deželnim šolskim svetom odredil, »da ostanejo vse srednje šole, kakor tudi javne in zasebne ljudske šole in otroški vrtci v Ljubljani še nadalje zaprte in sicer do vštetega 3. novembra.«³⁷

Španska gripa je veliko preizkušnjo namenila tudi Zavodu sv. Stanislava. Obolelo je skoraj 200 učencev in veliko profesorjev. Smrt je terjala življenji profesorja Frančiška Rebola in prefekta Janeza Pečkaja, umrlo pa je tudi 5 učencev.³⁸ Konec meseca oktobra je število smrtnih žrtev pričelo upadati in razmere so se umirile. Kljub tej relativni umiritvi pa so za to boleznijo ljudje umirali tudi še v naslednjem letu, tako

³¹ Uporabljena klasifikacija upošteva samo glavni vzrok, lahko pa bi upoštevali le neposredni vzrok smrti. V gornjem primeru je glavni vzrok smrti strelna rana, poškodba itd., neposredni vzrok smrti pa npr. plinski prisad. Obširneje o vzrokih smrti in sami razdelitvi glej: Janez Milčinski, *Sodna medicina: uvod v delo z izvedencem*, Državni sekretariat za notranje zadeve LRS, Ljubljana, 1956, str. 8–9.

³² Podrobneje o infekcijskih boleznih glej: Milica Marolt-Gomišček, Alenka Radšel-Medvešček, *Infekcijske bolezni*, Tanagram, Ljubljana, 2002.

³³ Obširneje o sami bolezni španske gripe glej: Nina Kalčič, *Španska gripa ali »Kadar pride žito v dobro zemljo«*, Ljubljana, 2001, diplomsko delo.

³⁴ Slovenski narod, 5. julij 1918, str. 3.

³⁵ Pismo Marjance Ivu Pircu z dne 4. oktobra 1918, v: Zupanič Slavec, *Razvoj javnega zdravstva na Slovenskem v času med prvo in drugo svetovno vojno in njegov utemeljitelj Dr. Ivo Pirc (1891–1967)*, Inštitut za varovanje zdravja RS, Ljubljana, 2005, str. 227.

³⁶ Slovenski narod, 5. oktober 1918, str. 5.

³⁷ Slovenski narod, 12. oktober 1918, str. 4.

³⁸ Anton Koritnik, *Ob srebrnem jubileju škofijskega zavoda sv. Stanislava in škofijske gimnazije, Vodstvo zavoda sv. Stanislava, Št. Vid nad Ljubljano, 1930*, str. 55.

v Ljubljani kot drugod po Evropi. Pandemija španske gripe je terjala okoli 20 milijonov življenj, kar je skoraj še enkrat toliko, kot je bilo žrtev prve svetovne vojne.³⁹

Glede na to, kako je bolezen kosila med ljudmi, bi si le težka predstavljali, da ni terjala življenj tudi med vojaštvom v Ljubljani, vendar pa samo število žrtev med njimi zaenkrat še ostaja odprto.

Prebivalci in vojaki so ob koncu 1. svetovne vojne umirali zaradi različnih boleznih in za posledicami vojnih grozot, skupaj z njimi pa tudi monarhija sama. Vse bolj se je trgala njena povezanost in z vsakim dnem se je zdelo, da je je manj. Notranjemu razkrajanju je sledil še razkroj v vojski in posledično so se vrstili uspehi zavezniških sil na frontah. S tem »se je slednjič odločila usoda Avstrije. /... / Zanj so se žrtvovali, zanj umirali in trpeli vsi oni tisoči, ki jih je klicala skozi 4 leta in pol na svoj branik. Radi nje je tekla kri na bojnih poljanah, radi nje so tekle solze v zapuščenih domovih – in vendar ji je odpadlo žezlo in je sama izginila!«⁴⁰

Prva svetovna vojna se je za Avstro-Ogrsko končala 3. novembra 1918, na pogorišču monarhije pa so nastale nove

države in večji del slovenskega ozemlja je postal del nove države Slovencev, Hrvatov in Srbov. S front so se v Ljubljano vračali vojaki, ranjenci, oboleli in pohabljeni. Zaradi tega in zaradi nadaljnjih dogodkov⁴¹ so bolnišnice v mestu delovale tudi še po koncu vojne.⁴² Še so službovali zdravniki in še je bilo mogoče računati na ustrezljive roke tako sanitetnega osebja kot tudi duhovnikov.

V vseh letih vojne so se prav oni vsakodnevno srečevali z boleznimi in ranami, neredko pa še z obupom in apatijo, ki sta se polasčala vojakov, pripeljanih v ljubljanske sanitetne ustanove. V bolnišnicah so jim skušali nuditi zdravstveno oskrbo, duhovno tolažbo, skušali so jim stati ob strani v njihovem trpljenju, drobnih radostih, a tudi takrat, ko se je oglasila smrt. Za svoje delovanje so mnogi dobili priznanja, od katerih pa so največ štela tista, ki so jim jih – med in tudi še po vojni – izrekli ranjenci in bolniki, preživeli prav zaradi njihovega truda. Novim dogodkom in tudi naslednji svetovni moriji gre pripisati, da je spomin na delovanje bolnišnic v Ljubljani počasi bledele in vse bolj postajal del zgodovine – skupaj z državo, kateri so služili pod geslom: »*Patriae ac humanitati!*«

Arhivski viri:

Arhiv šolskih sester v Ljubljani (AŠSL):

– AŠSL, *Iz kronike šolskih sester sv. Frančiška Kristusa Kralja, Marijanišče v Ljubljani, (1884–1945).*

Arhiv uršulinskega samostana v Ljubljani (AUSL):

– AUSL, fasc. 9, Klementina Kastelec, *Vojna kronika 1914–1918.*

Nadžkofijski arhiv Ljubljana (NŠAL):

– NŠAL, *Župnijski arhiv župnije (ŽA), Šentvid nad Ljubljano, matične knjige, Mrliška knjiga (M) 1881–1915, 1916–1964. Zapis od 1915 do 1917.*

– *Desetletno poročilo uprave Marijanišča o priliki petdesetletnice Vincencijeve družbe, v: Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL), Škofijski arhiv Ljubljana (ŠAL), Vincencijeva družba, fasc. 3.*

– NŠAL/ŠAL, *Vojne zadeve, fasc. 313, št. 3365.*

Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL):

– *Bericht über das Jahr 1915, v: ZAL, LJU 295 Protestantiska cerkvena občina, fascikel 9, škatla 18, ovoj leto 1916–17, št. 8/A/1916.*

Časopisni viri:

– *Slovenec 1914 – 1918.*

– *Slovenski narod 1918.*

– *Domoljub, l. 1917, št. 50, str. 596.*

Literatura:

– Kalčič, Nina, *Španska gripa ali »Kadar pride žito v dobro zemljo«, Ljubljana, 2001, diplomsko delo.*

– Koritnik, Anton, *Ob srebrnem jubileju škofijskega zavoda sv. Stanislava in škofijske gimnazije, Vodstvo zavoda sv. Stanislava, Št. Vid nad Ljubljano, 1930.*

– Marolt-Gomišček, Milica, *Medvešek-Radšel, Alenka, Infekcijske bolezni, Tanagram, Ljubljana, 2002.*

– Milčinski, Janez, *Sodna medicina: uvod v delo z izvedencem, Državni sekretariat za notranje zadeve LRS, Ljubljana, 1956.*

– Piškur, Milena, *Ljubljanske Žale. Vodnik po pokopališču, Družina, Ljubljana, 2004.*

– Šimac, Miha, *Zavod svetega Stanislava 1914–1918, v: France M. Dolinar (ur.), Sto let Zavoda sv. Stanislava, Družina, Ljubljana, 2005.*

– Ude, Lojze, *Boj za severno slovensko mejo 1918–1919, Obzorja, Maribor, 1977.*

– Zupanič Slavec, Zvonka, *Razvoj javnega zdravstva na Slovenskem v času med prvo in drugo svetovno vojno in njegov utemeljitelj dr. Ivo Pirc (1891–1967), Inštitut za varovanje zdravja RS, Ljubljana, 2005.*

³⁹ Zupanič Slavec, *Razvoj javnega zdravstva na Slovenskem, str. 227.*

⁴⁰ Arhiv uršulinskega samostana v Ljubljani (AUSL), fasc. 9, Klementina Kastelec, *Vojna kronika 1914–1918, str. 52.*

⁴¹ Obširneje o boju za severno slovensko mejo 1918–1919, Obzorja, Maribor, 1977.

⁴² Arhiv šolskih sester v Ljubljani (AŠSL), *Iz kronike šolskih sester sv. Frančiška Kristusa Kralja, Marijanišče v Ljubljani, (1884–1945), str. 134.*

PRVA SVETOVNA VOJNA IN POROKE Z VOJAKI

Poroke z vojaki iz ljubezni ali zaradi podpor?

Jasna Vanček

»Poroka v dveh urah. Trgovski sotrudnik Alfred Stadler se je hotel pred odhodom v vojsko poročiti z vdovo Kristino Kranjc roj. Reš. Oglasil se je pri sv. Petru v Ljubljani okrog 5. ure popoldne. Nato je poskrbel ta vse potrebne listine in spreglede. Ob pol 8. uri zvečer je bil že poročen.«¹

Tole kratko novico lahko preberemo v Slovincu v prvih dneh vojne. V poročni knjigi župnije sv. Petra v Ljubljani najdemo, da se je Alfred Stadler poročil dne 3. 8. 1914.² Ženin je ob poroki imel 27 in nevesta 31 let. Obema so bili spregledani vsi trije oklici. Je tej poroki in mnogim njej podobnim botrovala samo mobilizacija in odhod na fronto ter s tem zavedanje, da jih tam čaka morebitna smrt ali denarna pomoč, za katero so lahko zaprosile družine vpoklicancev?

Že decembra 1912³ je bil izdan zakon, ki je zagotavljal podpore za družine mobiliziranih. Družine vpoklicanih rezervistov in nadomestnih rezervistov so imele pravico do državne podpore. Do podpore so bili upravičeni vsi sorodniki, ki so večinoma živeli od zaslužka vpoklicanega: žena in otroci, starši in sestre, otroci nezakonskih mater in nezakonske matere, če so prebivali v državi in bili avstro-ogrski državljani ali pa spadali v Bosno in Hercegovino. Veljalo je, da se podpora določa vsako leto posebej in da ne sme presehati večine povprečnega zaslužka vpoklicanega. Znesek podpore je bil sestavljen glede na število članov družine. Podpore so trajale ves čas vpoklica v službo, saj v tem obdobju posameznik ni mogel z delom preživljati družine. Določeno je bilo, da podpore pripadajo le potrebnim in da se državna podpora ne zniža v primeru, da je bila pridobljena tudi kakšna druga podpora (privatna ali občinska).⁴

Podpora je bila dvojna, sestavljena iz dnevne preskrbninske pristojbine (za hrano) in dnevnega najeminskega prispevka (za stanovanje). Preživnina za vsako osebo, ki je stanovala v Ljubljani in je bila stara več kot 8 let, je znašala 1,14 krone. Otroci, mlajši od 8 let, so na dan prejeli 57 vinarjev. Zakon je

določal znesek, ki je bil predviden za »preskrbovanje vojaških čet za glavo in dan«. Stanovanjske pristojbine niso prejele le tisti, ki so stanovali v lastni hiši ali hiši, ki je bila last vpoklicanca oziroma so imeli stanovanje v javnih zavodih. Najeminski prispevek je znašal polovico zneska preskrbninske pristojbine.⁵

V primeru »če vpoklicanec pobegne ali če ga vojaško sodišče obsodi v težko ječo (ne pa, če je kaznovan v navadni zapor), tedaj se od dneva ubega ali od dneva pravne moči sodbe ne izplača nikak prispevek več. Preskrbninski prispevek se začne od dneva, ko je bil družinski oskrbovatelj vsled vpoklicanja zadržan, da bi izvrševal svojo obrt, in traja do dneva povratka v svoje stanovišče. Računa se tedaj tudi potovalni čas, ravnotako tudi čas, katerega prebije v kaki bolnici ali oskrbovalnici. Če je kak vpoklicanec v boju ubit ali če ga po kakem boju pogreše ali če umre vsled telesne poškodbe ali bolezni, katero si vsled vojaške službe nakopje, tedaj pristoji tistim, ki so upravičeni do preskrbninskega prispevka, ta preskrbninski prispevek še šest mesecev po smrti ali po dnevu, ko so ga pogrešili, četudi je vojska končana tekom teh šestih mesecev. Po teh šestih mesecih pa imajo pravico do zelo majhne, t.i. vojaške preskrbe.«

Podpore je lahko zahteval vpoklicani, če je imel še dovolj časa ali pa so jo zahtevali sorodniki, ki so imeli do nje pravico. Prošnje so se na že pripravljenih formularjih vlagale na občinskih uradih. Priložiti je bilo treba dokumente, iz katerih je bilo razvidno sorodstveno razmerje z vpoklicancem. Žena je morala predložiti poročni list, otroke so dokazovali z krstnim listom. Prošnjo so lahko poslali tudi po pošti in je bila z ustreznim pripisom poštnine prosta.⁶

V Slovenskem narodu lahko že na začetku avgusta 1914 preberemo poziv, ki se je nanašal na vse hišne gospodarje in gospodinje: »Bodite usmiljeni z ženami vojaških vpoklicancev glede odpovedi stanovanja in glede plačila stanarine...«⁷ Pravočasno plačevanje najemnine je postalo velika

¹ Slovenec, 6.8.1914.

² Poročna knjiga župnije sv. Peter, 1910-1915, ŽA, NŠAL.

³ RGBI 237/1912.

⁴ Slovenec, 26.7.1914; glej tudi Slovenec, 30.7.1914; Slovenski narod, 30.7.1914 in Domoljub, 6.8.1914.

⁵ Prav tam.

⁶ Slovenski narod, 30.7.1914.

⁷ Slovenski narod, 8.8.1914.

Nedeljo zjutraj vstala bom,
v Ljubljano se peljala bom.
Pred havptmana stopila bom,
za ljubeča prosila bom.

Razglednica Maksima Gasparija iz serije »Vojska v slikah«, IX. skupina, št. 105, založba »Ilustriranega glasnika« v Ljubljani. (zbirka Davida Erika Pipana)

težava za vse tiste družine, ki so čakale na rešitev prošnje za podporo in niso imele nobenih drugih prihodkov.

Delež porok pred vojno je bil v Cislajtaniji izjemno statičen (gibal se je okoli 7,6 promila). Po izbruhu vojne pa je na tem področju prišlo do spremembe. Poleti 1914 pa so se (kot drugod po Evropi) soočili z naraščanjem števila porok, ki so jih na hitro, pred odhodom na bojišča, sklepali zlasti pripadniki nižjih družbenih slojev.⁸

Slovenec in Slovenski narod že v prvi polovici avgusta poročata o množičnih porokah v tujini. Slovenec 8. avgusta piše, da so v Berlinu »stanovski uradi vsled vojne zadnje dni poročili 1800 dvojic«.⁹

O vzdušju v Parizu po izbruhu vojne poroča Španec Blasco Ibañez: »Ob izbruhu vojne se je želelo poročiti pol Pariza... Tisoče parčkov je oblegalo okrajne urade. [...] Vsi so govorili isto: 'Želiva se poročiti' in 'jutri odpotujem'. Kar brez vseh dokumentov in drugih dokazil, razen prič dveh sosedov, ki so že leta opazovali njun divji zakon in zakonske prepire... Magistratni uradniki so po ukazu vlade množično poročali, v skupinah po dvajset parov, vse pod enakimi formalnostmi in nagovori. V nekaj pariških okrajnih uradih so samo dopoldan izvedli po tristo porok.«¹⁰

K višjemu številu porok je pripomogel tudi cesarjev odlok, izdan 1. 8. 1914. Vojnemu ministru je bilo namreč naročeno, da sme častnikom in uradnikom, ki so pripadali stalnemu vojaštvu, izdati dovoljenje za ženitev proti poznejšemu zavarovanju predpisane (vendar zmanjšane) ženitvene kavicije.¹¹ S poročnimi predpisi iz časa pred prvo svetovno vojno je vojska želela preprečiti, da bi si »mladi častniki prehitro ustvarili družine in jih potem ne bi mogli preživljati. Še manj pa so si v armadi želeli podpirati oficirske vdove in sirote.«¹² Poročna kavicija je omejevala poroke in poskrbela, da so bile častniške neveste iz dovolj premožnih družin. Poroke je omejeval tudi dovoljen delež poročenih častnikov v določeni enoti. Poročni predpisi iz leta 1907 so dovoljen delež poročenih častnikov povečali. Najvišjo kavicijo, 60.000 kron, so morali plačati poročniki, 30.000 kron majorji, podpolkovniki in vsi z višjim činom so bili kavicije prosti.¹³

V prvih mesecih vojne v Ljubljani poroke niso bile tako množične. Iz spodnje razpredelnice je razvidno število porok v letu 1914. Največ porok v letu 1914 je bilo sklenjenih pri frančiškanih, 230, in pri sv. Petru, 144. V obeh župnijah je bila prva poroka vojaka, po začetku vojne, sklenjena 3. avgusta. Pri frančiškanih je bilo od začetka vojne do konca leta

⁸ dr. Janez Cvirn, *Boj za sveti zakon: prizadevanja za reformo poročnega prava od 18. stoletja do druge svetovne vojne*, Ljubljana, ZZDS, 2005, str. 79 (dalje: Cvirn, *Boj za sveti zakon*).

⁹ Slovenec, 8.8.1914.

¹⁰ Cvirn, *Boj za sveti zakon*, str. 79; glej tudi: *Sittengeschichte des Ersten Weltkrieges*, Hgg. von Magnus Hirschfeld und Andreas Gaspar, Hanau 1929, str. 97.

¹¹ Slovenec, 9.8.1914.

¹² Rok Stergar, *Ljubljanski častniški zbor med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno (1. del)*, v.: *Zgodovinski časopis*, 52, 1998, številka 3, str. 379.

¹³ Prav tam, str. 379 in 380.

Poroka avstro-ogrskega stotnika v orehovski cerkvi sv. Avguština, spomladi 1916. Nevesta se je za to priložnost z bratom, svojo poročno pričo, pripeljala s Češke. (orig. hrani Slavko Silič iz Orehovelj)

sklenjenih 79 porok, od tega 32 porok vojakov. Pri 22 vojakih je pod rubriko bivališče zapisana šempetrska, domobranska ali artilerijska vojašnica.

Šempetrska vojašnica je bila v neposredni bližini cerkve sv. Petra in je zato tam tudi pričakovano visoko število porok vojakov.

Rezultati, ki se nanašajo na starostno razliko, so bili izračunani glede na število porok od začetka vojne.

Glede na rojstva otrok v izbranih župnijah ne morem reči, da so se k vojakom poklicani možje poročili zaradi pričakujočega rojstva otroka ali zato, ker se je otrok že rodil. V letu 1914 je število otrok, ki so se rodili kot nezakonski in bili kasneje z poroko pozakonjeni, zelo majhno.¹⁵

Število porok v izbranih župnijah leta 1914.¹⁴

1914	Sv. Nikolaj	Marijino oznanjenje frančiškani	Sv. Jakob	Sv. Janez Krstnik Trnovo	Sv. Peter
skupno število porok	20	230	61	54	144
št. porok od začetka vojne	11	79	25	26	61
datum prve poroke vojaka	30.8.1914	3.8.1914	23.8.1914	11.8.1914	3.8.1914
št. porok vojakov od začetka vojne*	3 (27%)	32 (40%)	7 (28%)	12 (46%)	22 (36%)
najvišja starostna razlika	31 let	39 let	12 let	21 let	17 let**
št. porok - nevesta starejša od ženina	2 (18%)	13 (16%)	8 (32%)	6 (23%)	16 (26%)**
najvišja starostna razlika - nevesta starejša od ženina	5 let	13 let	9 let	14 let	13 let**

* Upoštewane so samo tiste poroke, kjer je bilo zraven poklica navedeno, da je sedaj vojak, mobiliziran, rezervist ali ranjen (prišteta tudi poroka Alfreda Stadlerja, čeprav je pri njem naveden samo poklic).

** Pri dveh porokah ni zapisanega rojstnega datuma ženina in se tako rezultati nanašajo na 59 in ne 61 porok.

¹⁴ Poročna knjiga 1871-1920 župnije sv. Nikolaj; poročna knjiga X 1911-1921 župnije Marijinega oznanjenja; poročna knjiga 1911-1935 župnije sv. Jakob; poročna knjiga 1906-1938 župnije sv. Janez Krstnik in poročna knjiga 1910-1915 župnije sv. Peter, ŽA, NŠAL.

¹⁵ Rojstna knjiga 1896-1930 župnije sv. Nikolaj; rojstna knjiga XXIV 1911-1923 župnije Marijino oznanjenje; rojstna knjiga 1906-1930 župnije sv. Jakob; rojstna knjiga 1901-1924 župnije sv. Janez Krstnik in rojstna knjiga 1913-1916 župnije sv. Peter, ŽA, NŠAL. Upoštevala sem rojstva tistih otrok določene župnije, katerih starši so se tudi poročili v tej župniji.

Veliko bolj verjetno je, da so se mobiliziranci poročili zaradi odhoda na fronto in možne izgube življenja oziroma zato, da so svoji izvoljenki (mogoče že nezakonski materi) zagotovili finančno pomoč v času vojne.

Težek finančni položaj družin, potem ko so možje in očetje bili vpoklicani, v svojih spominih opisuje dr. Ivan Lah. »Sedela sva s tovarišem v mali sobi starega ljubljanskega magistrata v prvem nadstropju. Ura je kazala pol poldne in bilo jih je še mnogo. Tako je bilo dan na dan, odkar se je začela vojna. Pisal sem v oddelku za podporo žen, katerih možje so bili poklicani pod orožje. Prišel sem v ta oddelek tretji dan po začetku vojne. Delo je bilo zanimivo. Pokazalo se je takoj, da se poleg zunanje vojne začenja tudi težak notranji boj. Vpoklicani so bili možje delavci, gospodarji, obrtniki – in cela družina je ostala brez dohodkov. Mnogo družin je živelo od tega, kar je koncem tedna prinesel domov oče-gospodar. Sedaj je oče odšel – in beda je zazijala nasproti. Ženske so jokale. Komisija ni mogla vseh prošenj hkrati rešiti, treba je bilo čakati. Prišel je teden in ni bilo niti zaslužka niti podpore... Kjer je bila družina obilna – je bila tudi vsota precej visoka – in živelo bi se bilo za silo, da ni nastala draginja. Pritožb in težav je bilo dovolj. Nekatere ženske niso mogle dobiti potrebnih dokazov – in podpora se je zakasnila. Nastalo je vprašanje, kako bo s podporo ‚ogrskih državljanov‘. Žene brivskih mojstrov so morale zapreti svoje salone, in ker so bili brivci večinoma iz ‚druge državne polovice‘, so morale čakati ‚nadaljnjih ukrepov‘. Nova težava je nastala z nezakonskimi materami. Kako bo z njimi, kako bo z otroki? Vse to je bilo treba rešiti. Zgodilo se je, da so dobili podporo ljudje, ki so imeli vsega dovolj – mnogi drugi, ki so bili potrebni, so dobili komaj za prosto življenje. Tako je imel oddelek mnogo dela. V teku treh mesecev sem videl vso vojno od te strani.«¹⁶

Da so ženske nestrpnost čakale na rešitev prošenj za vojaško podporo, piše tudi Slovenski narod. »Dan na dan prihajajo v mestne urade ženske spraševati, ali so njihove prošnje za vojaško podporo že rešene ali ne. To vprašanje je popolnoma nepotrebno. Vsaka prošnja pride pred komisijo, ki

prošnjo ugodno ali neugodno reši. O tem, kako je prošnja rešena, se vsakega prosilca obvesti pismeno po pošti. Prošenj je mnogo in ne morejo biti vse takoj rešene. Zato naj vsak počaka, da dobi pismo na dom.«¹⁷

Kot uslužbenec na magistratu, ki je reševal prošnje za državne podpore, se je dr. Ivan Lah moral zagovarjati, da je predober in ljudem preveč veruje. Opozoren je bil, da morajo prosilci za vsako stvar prinesiti svoje potrdilo in da se morajo njihove življenjske razmere natančno pregledati. Vrnjenih je dobil velik kup aktov z naročilom, da ponovno pokliče ženske, zahteva potrdila in potem naj bi šli posebni detektivi, ki so jih imeli za ta namen, v posamezno hišo in se prepričali o resničnosti razmer.¹⁸

Branje časopisnih člankov in različnih spominov pušča vtis, ki se nagiba bolj na stran porok iz koristi kot iz ljubezni oziroma nekakšne nuje, ker so se odhajajoči na fronto zavedali, da se mogoče ne vrnejo več živi. S poroko so možki svoji izbranki in mogoče že nezakonski materi omogočili, da je lahko vložila prošnjo za denarno pomoč. K mnogim porokam z vojaki oziroma vojnim porokam, kot jih sčasoma pričnejo imenovati časopisi, je pripomogla tudi draginja, ki je bila iz leta v leto večja. Prvi meseci vojne še niso prinesli tako velikih sprememb pri preskrbovanju družin z živili. Iz leta v leto pa je bilo težje, saj je vedno bolj primanjkovalo osnovnih živil (mast, krompir, meso in tudi mleko), katerim je tudi nezadržno rasla cena. Kako težko so ženske preskrbele družino, ker niso imele denarja in kako so reševali ta problem, piše v svojem dnevniku tudi Fran Milčinski. 14. januarja 1916 je zapisal: »Ženske se hite močiti z vojaki, da dobe vojne podpore.«¹⁹ Z vojno podporo so dobile denar, ki so ga nujno potrebovale za plačilo najemnine za stanovanje in za hrano, ki se je vedno bolj dražila ter za ostale stvari, ki jo jih potrebovali v vsakodnevnem življenju, kot npr. kremo za čevlje ali pa usnje za njihovo izdelavo.²⁰

Na koncu lahko rečem, da poroke z vojaki niso bile samo iz koristi, ki so jo ženske imele s pridobitvijo podpore, ampak tudi iz nuje, ker so to podporo potrebovale za preživetje.

¹⁶ dr. Ivan Lah, *Knjiga spominov*, V Ljubljani: tiskovna zadruga, 1925, str. 5-6.

¹⁷ Slovenski narod, 2.9.1914.

¹⁸ dr. Ivan Lah, *Knjiga spominov*, V Ljubljani: tiskovna zadruga, 1925, str. 8.

¹⁹ Fran Milčinski, *Dnevnik 1914-1920*, Slovenska matica, Ljubljana 2000, str. 153.

²⁰ O draginji in pomanjkanju osnovnih artiklov piše v svojem dnevniku tudi Fran Milčinski.

FINIS AUSTRIAE

Miha Sluga

Poleti 1914 so slovenski vojaki ob domoljubnem vzklikanju množic in s pesmijo na ustih odhajali na fronto, prepričani, da se bo po kratki in zmagoviti vojni življenje hitro vrnilo na stare tirnice. Nekaterim zlim slutnjam navkljub si takrat še niso znali predstavljati, kako usodno jih bo prihajajoči vojaški spopad zaznamoval in kako pogubne posledice bo imel za obdonavsko monarhijo. Štiri leta kasneje je bila realnost povsem drugačna. Dolgotrajnost in vseobsežnost vojne ter njena neusmiljena brutalizacija niso med vojake zanesle samo malodušja, naveličanosti in strastnega hlastanja po miru, temveč tudi obilo nezaupanja in kritike oblasti, pod vprašaj pa so postavile tudi vrednote oziroma tradicionalne avtoritete tistega časa in samo habsburško monarhijo. Nezaupanje v Avstro-Ogrsko in vse večja želja po samostojni in neodvisni jugoslovanski državi sta vse bolj prihajali do izraza v dnevniških in spominskih zapisih slovenskih vojakov, ki so te prelomne čase doživljali.

Po ponesrečeni ofenzivi na Piavi, še bolj pa po nemških neuspehih na zahodni in zlomu na solunski fronti, je postajalo bolj ali manj jasno, da je vojna za centralne sile izgubljena. Čeprav so bili slovenski vojaki pripadniki skorajda že premagane armade, so razvoj za monarhijo nezaželjenih dogodkov spremljali povečini neprizadeto in ravnodušno, manjkalo ni niti privoščljivih komentarjev, namenjenih poglavitnim poražencem, Nemcem, ki da so zaradi bližajočega se poraza »postali nenadoma zopet majhni«. ¹ Ob vsem tem se je le poredkoma pojavila še kakšna beseda, ki je bila zaradi slutnje avstro-ogrške oziroma »naše polomije« pisana s priokusom grenkobe. ²

Agonijo države, katere podaniki so bili vse do konca oktobra 1918, so vojaki potemtakem spremljali kot pasivni spremljevalci, brezbrizno in često brez komentarjev. Poleg pričakovani politične in nacionalne narave, ki so bila v tem času drugačna in bolj radikalna kot tista izpred nekaj mesecev ali let, so razlogi za ravnodušnost nad usodo monarhije tičali predvsem v spremembi mišljenja, na katerega je vplivala dolga in nesmiselna vojna. Vojake je tako prevzemala le

še misel na tisti »presrečen dan«, ko se bo lahko reklo, da je vojne konec in da so »rešeni in (da) se more vsak vrniti domov«, ³ medtem ko je občutljivost in zainteresiranost za širše politične dogodke in spremembe popolnoma usahnila. Zato se ne smemo čuditi omembam, zapisanim proti koncu oktobra oziroma v začetku novembra, ki kipijo od navdušenja zaradi konca vojne, istočasno pa molčijo ali pa skoparijo s komentarji ne samo o propadu Avstro-Ogrske, temveč tudi o novoustanovljeni jugoslovanski državi. ⁴

Odsotnost komentarjev pa si lahko razlagamo tudi kot posledico preprostega dejstva, da je bilo vojakom, zlasti tistim na frontah, politično dogajanje zelo slabo poznano. Zaradi fizične oddaljenosti od domovine in omejevanja stikov z zaledjem (tj. s prepovedjo oziroma omejevanjem dopisovanja in branja časopisov ter z restriktivno politiko pri dodeljevanju dopustov), s katerim so skušali zaježiti širjenje vse prej kot ugodnih novic o vojaških neuspehih in notranjepolitičnih razmerah v monarhiji, se vojaki niso zavedali, kakšne politične prekucije so se pripravljale in dogajale. So pa zaradi vseh teh ukrepov slutili, da je v »zaledju gotovo kaj novega«:

»V časopisu pa me je še posebno iznenadila novica, oziroma kraljev manifest. Če se ne motim, je bil časopis od dne 26. oktobra. Na prvi strani je bilo zapisano z velikimi črkami: JUGOSLAVIJA ustanovljena. Cesar in kralj Karel je namreč razdelil Avstrijo in Ogrsko na štiri države, na Avstrijo, Ogrsko, Češko-Slovensko in Jugoslavijo. Ko sem povedal to ostalim tovarišem, mi tega nikakor niso hoteli verjeti [...] Pisano je bilo, da mora vsak narod zasesti svoje meje. Rekel sem mu, da sedaj več ne spadam k temu regimentu. Da moram iti na našo mejo k Gorici [...] Opazil sem, da je bila novica, ki sem jo jaz povedal, kakor bomba. Vsi častniki in tudi moštvo so bili od tega časa kakor brez glave. Eni so to novico odobraval, drugi grajali. Jaz pa sem bil kakor na trnju. Vedel nisem, kaj mi je storiti.« ⁵

Grahkov komentar se je nanašal na manifest *Mojim zvestim avstrijskim narodom* iz 16. oktobra 1918, v katerem je cesar z obljubo federativne ureditve Cislajtanije še zadnjič

¹ Franc Rueh, *Moj dnevnik 1915–1918* (Ljubljana 1999), str. 228.

² Janko Jezeršek, *glej: Križaj, Pisma poročnika Jezerška s soškega bojišča, v: Vojnogodovinski zbornik* (2000) 4, str. 11.

³ Franc Arnejc, *Od Dnestra do Piave. Spomini iz prve svetovne vojne* (Celovec 1970), str. 129–130; Hameršak, *Skoz prvo svetovno*, str. 148.

⁴ *Kot lep primer glej Ivan Simčič, Dnevnik vojaka iz 1. svetovne vojne* (Trbovlje 2002), str. 22.

⁵ Anton Grahek, *Spomini na prvo svetovno vojno in ujetništvo* (Ljubljana 2001), str. 163–164.

Avstro-ogrski vojaki odhajajo iz Gorice v novembru 1918
(fototeka Društva soška fronta Nova Gorica)

poskušal ohraniti enotnost monarhije. Ker je načrt politično vodstvo habsburških Jugoslovanov zavrnilo kot nezadovoljiv in istočasno zahtevalo samoodločbo Slovencev, Hrvatov in Srbov in vzpostavitev njihove enotne ter popolnoma suverene države, je zelo zanimivo, da je bil Grahek s cesarjevo presenetljivo in velikodušno ponudbo prav zadovoljen. Čeprav je manifest res razumel nekoliko po svoje, je njegovo zanašanje na predvidene politične spremembe popolnoma v nasprotju z delovanjem takratne slovenske politike, kar je še en dokaz, da številni vojaki sploh niso poznali ali dojeli radikalnih zahtev slovenskega političnega vodstva.

S temi zahtevami so bili mnogo bolje seznanjeni vojaki, ki so imeli pogostejše stike z ljudmi doma ali pa tudi sami niso bili na fronti, temveč v zaledju. To okoliščino so izkoristili za izčrpnije omembe in komentarje političnih dogodkov ob koncu vojne, nekateri pa so v prevratu celo dejavno sodelovali.

Tako je 29. oktobra 1918 na shodu v Ljubljani nadporočnik Mihajlo Rostohar v svojem imenu in imenu navzočih slovenskih častnikov nekdanje avstro-ogrške monarhije

prisegel vdanost in zvestobo tisti dan proglašeni Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov. S tem so častniki in vojaki odpovedali osebno prisego habsburškemu cesarju. Rostoharjev nastop na shodu ni bil predviden in je pomenil dejanje narodnorevolucionarnega značaja. Vendar je prav to dejanje potrdilo slovensko narodno samoodločbo.⁶

Med 200 častniki in vojaki, zbranih na Kongresnem trgu v Ljubljani, se je znašel tudi Rueh. Čeprav je očitno, da je bil s proglasitvijo samostojne Jugoslavije nadvse zadovoljen, spodnji citat in tudi kasnejši njegovi zapiski ne dajejo nobene potrditve, da bi se tudi on pridružil spontani akciji

drugih častnikov in prisegel novi državi. Nasprotno, ker mu je potekel dopust, se je še istega dne odpravil na Dunaj, kjer je opravljal svojo vojaško službo:

»Danes veličastna manifestacija po Ljubljani za ujedinjenje Jugoslovanov in za konec našega robstva pod nemškim jarmom. Manifestacije sem se udeležil tudi jaz. Bil sem ves čas pri sprevodu. Zvečer sem se odpeljal na Dunaj. Naša armada je začela razpadati. Proglasila se je samostojna Jugoslavija. V Ljubljani na kolodvoru plapolala slovenska zastava. Vsi nemški znaki izginjajo iz ulic in iz zasebnih hiš.«⁷

Čeravno je bil na dopustu ravno v dneh, ko so dogodki, vsaj v Ljubljani, kjer so odstranjevali simbole nemške prevlade in začeli odpravljati oblast avstro-ogrskih organov, že nakazovali bližajoči se politični prevrat, Rueh slovenske samoodločbe, izražene na shodu, verjetno ni smatral za odločilno potezo, ki bi lahko preprečila nadaljnje opravljanje službe v avstro-ogrski vojski. Ta se je sicer zanj končala že v naslednjih dneh, ko je politični prevrat zajel tudi Dunaj, a vendarle šele takrat, ko so predpostavljeni sami razpustili

⁶ S slovesno razglasitvijo nove jugoslovanske države na shodu 29. oktobra 1918 dejanje slovenske narodne samoodločbe pravno še ni bilo izvedeno. Slovenska samoodločba 29. oktobra 1918 je namreč temeljila na tem, da je navzoča množica in tudi vsa slovenska javnost shod razumela in sprejela kot dejanje državne samoodločbe in spontane razglasitve osamosvojitve. Toda na shodu je bilo to izraženo na nepredviden način, prek razpoložena zbrane množice in opredelitve slovenskega vojaštva za Jugoslavijo. Jurij Perovšek, Iz Avstro-Ogrske, v: Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992, zv. 1, ured. Jasna Fischer (Ljubljana 2005), str. 172–173.

⁷ Rueh, Moj dnevnik, str. 233.

Pevski zbor Mariborskega pešpolka leta 1919
(zbirka Mitje Močnika)

vojaške formacije in vojake poslali domov.⁸ Rueh bi potem-takem lahko veljal za primer vojaka, ki je kot vojak habsburške monarhije vztrajal, dokler so to od njega zahtevali oziroma dokler so obstajali objektivni razlogi – tj. dokler monarhija tudi dejansko ni razpadla – za izpolnjevanje prisege, dane vladarju pred skorajda štirimi leti.⁹

V zelo podobnem položaju se je v zadnjih oktobrskih dneh znašel tudi Mlakar. Tudi on bi moral v kratkem z dopusta znova oditi k svoji enoti na fronto, a mu je to preprečil nagel razplet dogodkov:

»(24. oktober) Čital sem v časopisih, da nam je podaljšan dopust za pet dni. Torej bom lahko še dva dni doma.

(27. oktober) Nisem mogel od doma. Med tem je prišlo od baterije dovoljenje za devetdnevno podaljšanje dopusta. Še ne grem torej.

(29. oktober) Jugoslavija priznana – svobodna. Velike manifestacije v Divači. Mislim, da sploh ne grem več k bateriji.«¹⁰

V gornjem zapisu ni mogoče spregledati dobre volje in navdušenja, a treba se je vprašati, ali je poglobitveni vzrok takega razpoloženja proglasitev samostojne države ali le dejstvo, da

je vojna bolj ali manj končana in da mu zato bržkone ne bo treba iti več na bojišče. Sam bi se bolj nagibal k drugemu odgovoru, kar pa nikakor ne pomeni, da Mlakarju, kot tudi Ruehu, razglasitev samostojne Jugoslavije ni prijala. Prav nasprotno, poleg samega konca vojne jima je gotovo pomenila najprijetnejši dogodek v teh prelomnih časih. Upoštevati je tudi treba, da so se dogodki vrteli v filmski naglici in da so se vojaki tako rekoč čez noč znašli v novi državi. Ko se je polegla evforija od koncu vojne, je bila nova država stvarnost, s katero so se sprizajzile tako cesarske oblasti na Dunaju kot že prej antantne države. Tudi zato v zapiskih ni zaslediti nobene prizadetosti zavoljo propadajoče habsburške monarhije.

Je pa bilo vse več neposrednih napadov nanjo. »[...] vojne bo kmalu konec – Avstrija se ruši, ta naša stoletna sovražnica in zver«, je v začetku oktobra, ko je že postajalo jasno, da bo bližajočem se porazu centralnih sil sledil tudi razpad avstro-ogrske monarhije, zapisal Čebokli. Njegova protinemška nastojenost in jugoslovanski nacionalizem sta ob agoniji »degenerirane in nenaravne« habsburške tvorbe, ki je posebljala nacionalno zatiranje in hujskaški militarizem, spet prišla do izraza. Monarhija je postala »simbol problematične preteklosti in odurno izmalíčene sodobnosti. V zavesti mnogih je postajala negacija vsega, kar lahko v prihodnosti prinese srečo in zadovoljstvo malemu človeku. Neizmerno gorje, ki ga je po usodnih Principovih streljih habsburška monarhija povzročila s svojo brezobzirnostjo in bojevitostjo, jo je naredilo odvečno v imaginariju in ideariju prenekateroga njenega državljana«¹¹ ali vojaka:

»[...] o reveži Dunaja in Berolina. Zlorabljali ste božje ime in Bog vas je kaznoval. Drugemu smo – a mi Slovani z vislicami in ječami prisiljeni – kopali jamo in smo sami vanjo padli. Prav je: zdaj začenja moderna, ko poginja naša in nemška zver militarizma, zdaj se bodo narodi sami od sebe razvijali,

⁸ Rueh, *Moj dnevnik*, str. 234. Po zapisih iz dnevnika, se je Ruehova vojaška služba končala 31. oktobra. Tega dne je Rueh tudi zapisal, da so na Dunaju razglasili republiko in da je cesar pobegnil. V resnici je avstrijski del države postal republika šele 12. novembra po valu demonstracij, stavk in republikanskih manifestacij. Res pa je, da se je provizorični parlament Nemške Avstrije konstituiral že 21. oktobra 1918.

⁹ Rueh je vojaško službo nastopil v začetku leta 1915.

¹⁰ Albin Mlakar, *Dnevnik 1914–1918* (Kobarid 1995), str. 199.

¹¹ Igor Grdina, *Slovenci v vrtincu velike vojne*, v: *Velika vojna in Slovenci*, ured. Peter Vodopivec, Katja Kleindienst (Ljubljana 2005), str. 44.

s svojo čisto in naravno močjo, kakor roža [...] Pozdravljam Narodno Vječe! [...] Pozdravljam zavzetje in osvobodjenje Reke. Duša se mi smeje – srce mi skače, ko berem o velikih manifestacijah v Zagrebu. Moj duh je z njimi – pri vsakem njihovem koraku in vzkliku. Tudi hvalim Wilsona, osvoboditelja zatiranih narodov in tudi Anglijo, Francijo in Italijo in vse druge. Bog, prej ko v prah zdrobiš staro in goljufivo Avstrijo in njeno armado vojvod, duševnih in telesnih pohabljenecv, človeške krvi pijanih in napihnjenih in polgnilih trupel – Bog, prej ko to storiš, prej ti bom hvaležen! Sokoli zdaj vzletite in Jugoslavijo rešite! [...] Stara Avstrija, stara laž, se bliža katastrofi: z oblakov ustreljena ptica, v zadnjih vzdihljajih [...] Danes je oni srečni dan, ko sem snel in utrgal s kape cesarjev znak in ga nadomestil z rdečo kokardo. Tiranski rod Habsburžanov je uničen in pregan – ki sem mu služil s silo in lažjo, kakor so se oni držali na prestolu s silo in lažjo.¹² Na prvi pogled izgleda, da je Čeboklijevo navdušenje ob nastanku »narodnih« držav celo zasenčilo radost ob samem koncu več kot štiriletne morije. V tem oziru je konec vojne dojemal popolnoma drugače kot vojaki, ki so se samo veselili miru, političnih sprememb pa sploh ne omenjali. A ker je oster napad na staro državo izrabil tudi za poslednji napad na nemški in avstro-ogrski militarizem, ki je zakrivil vojno, je propad monarhije treba gledati tako v luči uresničenja narodnih želja kot tudi konca militaristične nevarnosti. Razplet vojnega spopada je opisan z zmagoslavnim patosom, tako značilnem za jugoslovanske nacionaliste. Mnogo manj zmagoslavno se je vojna končala za nesrečnike,

Viri in literatura:

- Anton Grahek, *Spomini na prvo svetovno vojno in ujetništvo* (Ljubljana 2001)
- Franc Rueh, *Moj dnevnik 1915–1918* (Ljubljana 1999), str. 228
- Janko Jezeršek, glej: *Križaj, Pisma poročnika Jezerška s soškega bojišča*, v: *Vojnozgodovinski zbornik* (2000)4
- Franc Arnejc, *Od Dnestra do Piave. Spomini iz prve svetovne vojne* (Celovec 1970)
- Jože Hameršak, *Skoz prvo svetovno* (Ljubljana 1994)
- Ivan Simčič, *Dnevnik vojaka iz 1. svetovne vojne* (Trbovlje 2002)
- Albin Mlakar, *Dnevnik 1914–1918* (Kobarid 1995)

ki so padli v italijansko ujetništvo. Njihovi zapiski so edini dokaz, da so se vojaki na protiaustrijske provokacije italijanskih vojakov in prebivalstva še odzvali z ogorčenjem in klubovanjem:

»Po celem mestu so že bile razobešene italijanske zastave in ljudje so vpili, ko se je peljal general mimo (Abašo Avstrija Eviva Italija). To je doli Avstrija, živela Italija. Teško mi je bilo pri srcu, ko sem to slišal in najrajši bi vse postrelil, tako me je jezilo. Mislim sem si, to ti je v zahvalo, da smo branili, da jim ni razrušil mesta on, kateremu sedaj živijo kličejo. Dokler je bila še nevarnost ni hotel nobeden nič slišati od Italijanov, a sedaj so bili kakor obsedeni. Da bi se samo drli to bi še ne bilo najhujše, ali ko so mnogim izmed nas strgali kapo iz glave in jih gazili v blato. Seveda je vsak drago plačal to svojo predrznost, kajti seznanil se je zato s puškinim kopitom, ker si nobeden ni pustil kaj takega dopast.«¹³

Čeprav je pglavitni razlog ogorčenja še vedno bila mržnja do Italijanov, ki se je zaradi omalovaževanja ob prihodu v ujetništvo še stopnjevala in sprevrgla v pravo bojevitost v slogu »dajte nam zopet puške v roke bodemo pa potem videli kedo bode ujetnik«,¹⁴ je sem ter tja mogoče zapaziti tudi užaljenost ob sramotanju, da je »Avstrija kaput«.¹⁵

Vendar so bile vse te izjave le izjema. Marsikateri vojak se je veselil nove jugoslovanske države in razpada monarhije, predvsem pa je množice vojakov zajela radost zaradi tako dolgo pričakovanega miru. In prav mir ter vrnitev k domačim sta bila bistvena. Ali kot je rekel Prestor: »Zopet doma, konec trpljenja.«¹⁶

- Andrej Čebokli, pesnik in pisatelj iz Kreda (1893–1923), ured. Rozina Švent (Gorica 1999)
- Ciril Prestor, citirano po: Oto Luthar, »O žalosti niti besede«. Uvod v kulturno zgodovino vélike vojne (Ljubljana 2000)
- Jurij Perovšek, *Iz Avstro-Ogrske, v: Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992, zv. 1*, ured. Jasna Fischer (Ljubljana 2005)
- Igor Grdina, *Slovenci v vrtincu velike vojne, v: Velika vojna in Slovenci*, ured. Peter Vodopivec, Katja Kleindienst (Ljubljana 2005)

¹² Andrej Čebokli, pesnik in pisatelj iz Kreda (1893–1923), ured. Rozina Švent (Gorica 1999), str. 168–170.

¹³ Simčič, *Dnevnik vojaka*, str. 23.

¹⁴ Simčič, *Dnevnik vojaka*, str. 24.

¹⁵ Grahek, *Spomini na prvo svetovno vojno*, str. 173.

¹⁶ Ciril Prestor, citirano po: Oto Luthar, »O žalosti niti besede«. Uvod v kulturno zgodovino vélike vojne (Ljubljana 2000), str. 198.

FRANČIŠKOVI BRATJE V PRIMEŽU VOJNE

Renato Podbersič ml.

Na ozemlju goriške nadškofije so pred začetkom prve svetovne vojne delovali številni cerkveni redovi. Večina je imela v deželi že dolgo tradicijo in so bili globoko vpeti v versko, izobraževalno, socialno in kulturno življenje na Goriškem. Moški redovi so pokrivali najrazličnejše dejavnosti, priljubljena sta bila predvsem oba redova, ki sta izšla iz izročila sv. Frančiška Asiškega (frančiškani in kapucini). Večina moških redov (frančiškani, kapucini, jezuiti, salezijanci, usmiljeni bratje, lazaristi) je svoje delovanje osredotočila na deželno glavno mesto, vendar so bili kot misijonarji, pridigarji, spovedniki, vzgojitelji in oskrbniki božjepotnih svetišč prisotni praktično na celotnem ozemlju goriške nadškofije. Tudi ženski meniški redovi so se ukvarjali z najrazličnejšimi dejavnostmi, izpostaviti je bilo treba skrb za vzgojo deklet, nego bolnikov in gospodinjstvo v različnih cerkvenih ustanovah. Za razliko od moških so ženski redovi svoje delovanje bolj vezali na mesto Gorica. V tokratnem prispevku se bomo posvetili obema redovoma, ki sta izšla iz izročila sv. Frančiška Asiškega.

Frančiškani

V goriški nadškofiji so ob začetku prve svetovne vojne delovali kar trije frančiškanski samostani. Na Kostanjevici oziroma Kapeli nad Gorico imajo frančiškani svojo postojanko od leta 1811. V tem samostanu so nasledili karmeličane, ki

so tam delovali od 17. stoletja do jožefinskih reform. V kripti samostana je še danes grobnica nekdanje francoske kraljeve rodbine Burbonov. V samostanu je pomladi 1915 živelo devet patrov, vsi Slovenci, in osem redovnih bratov. Imeli so svojo notranjo frančiškansko gimnazijo, na kateri je poučeval tudi znani jezikoslovec p. Stanislav Škrabec (1844–1918). Prav on je bil zaslužen za izdajanje lista »Cvetje z vrtov svetega Frančiška« in je na platnicah te revije je objavljaj svoje znamenite jezikoslovne prispevke. Že 25. maja 1915 je gimnazijski prefekt p. Gracijan Heric odpeljal vseh 20 takratnih frančiškanskih gimnazijcev v Ljubljano. Pozneje so jih namestili po različnih frančiškanskih samostanih: v Ljubljani, Kamniku, Sv. Trojici v Slovenskih Goricah. Gimnazija je nadaljevala z delom v šolskem letu 1915–16 v Kamniku, zato je večina kostanjeviških patrov – profesorjev odšla do konca poletja 1915.

Do 22. novembra 1915 so Kostanjevico zapustili še preostali redovniki. Ostal je le p. Aleksander Vavpotič, rojen v Ormožu leta 1873, organist in profesor petja. Poverjena mu je bila skrb za izpraznjeni in precej poškodovani samostan, ki so ga Italijani zasedli 9. avgusta 1916 in pri tem našli tudi p. Vavpotiča. Osumili so ga vohunstva in ga brez milosti takoj ustrelili. Samostanska kronika sicer omenja, da naj bi ga dobili pred obednico, Del Bianco pa piše (*La guerra e il*

Pogled s Kostanjevice (Kapele) proti Gorici (hrani Miran Lipušček)

Franciški samostan na Kostanjevici jeseni 1915 (iz zbirke Zgodovinskega arhiva Občine Asti – fond Gatti)

Friuli, 2. knjiga, str. 31), da naj bi se p. Vavpotič skrival v kripti Burbonov. Pojavile so se celo trditve, naj bi ga italijanski vojaki prijeli v železniškem predoru pod Kostanjevico, kamor naj bi se bil zatekel. Tudi mesto ustrelitve ni točno poznano, saj se omenja tako železniški predor kot prostor pod samostanom proti Gorici, kjer so šele februarja 1921 našli njegovo truplo in ga prekopali na goriško pokopališče na Mirenski cesti. V ljubljanskem Slovencu so skoraj mesec dni odlašali z razglasitvijo smrti p. Vavpotiča, kajti mislili so, da se je nekako rešil in se bo kmalu javil.

Med italijansko zasedbo je v samostanu, ki se je znašel tik za prvo bojno črto, prebivala vojaška posadka, zato je bil pogosta tarča avstro-ogrskih topov in počasi se je spreminjal v kup ruševin. Avstrijske oblasti so sicer že leta 1915 poskrbele za prevoz posmrtnih ostankov iz grobnice Burbonov na Dunaj, ker so bili le-ti v sorodstvu s poznejšo habsburško cesarico Zito Parmsko. Po italijanskem umiku so se frančiškani začeli vračati na Kostanjevico, prvi med njimi, p. Heric, se je vrnil 17. februarja 1918. V ruševinah si je uredil zasilno stanovanje, maševal pa je v dokaj dobro ohranjeni obednici, ki jo je preuredil v kapelico. Maja istega leta je samostan po-

novno oživel in začela se je obnova, tudi s pomočjo 48.000 kron, ki jih je za začetek namenila avstrijska država.

Pomemben frančiškanski samostan je deloval na romarski Sveti Gori nad Solkanom, skupaj s kostanjeviškim sta sodila v kranjsko frančiškansko provinco sv. Križa. Frančiškani so to romarsko svetišče upravljali od 16. stoletja do jožefinskih reform, ponovno pa od leta 1900. V stalno upravo jim ga je izročil tedanji goriški nadškof in prvi slovenski kardinal Jakob Missia.

Tamkajšnjih pet slovenskih patrov in pet bratov je skrbelo predvsem za številne romarje, ki so obiskovali Marijino svetišče, glavno romarsko božjo pot v goriški nadškofiji. Že dan po začetku vojne z Italijo je Sveto Goro zasedla avstro-ogrška vojska in patrom ukazala umik. Večina se jih je z najnujnejšim umaknila v Grgar in pozneje v Ljubljano. S seboj so vzeli milostno podobo Matere Božje. Ta podoba je vojno kot begunka preživela v ljubljanski frančiškanski cerkvi na Tromostovju, na takratnem Marijinem trgu. V oktobru 1921 se je vrnila v Gorico, v oktobru 1922 pa dokončno na Sv. Goro. P. Frančišek Ambrož s Svete Gore, zaslužen za umik milostne podobe, je vztrajal na Sv. Gori v napol podrti samo-

Poškodovana bazilika na Sveti Gori leta 1915 (fototeka društva Dolomitenfreunde Dunaj)

stanski celici. Ko v cerkvi zaradi obstreljevanja ni bilo več varno maševati, se je umaknil na Kostanjevico, od koder je pomagal grgarskemu župniku J. Godniču. Dokaj redno je o stanju na Sv. Gori poročal v časopisu Slovenec, zadnjič pa jo je obiskal na praznik Sv. Jožefa (19. marec 1916). P. Ambrož je bil 13. aprila 1916 ubit med italijanskim bombnim napadom na bolnišnico usmiljenih bratov v Gorici, kjer je pomagal pri oskrbi in tolažbi ranjencev. Z vojaškimi častmi so ga pokopali na Sveti Gori, kajti avstro-ogrski vojaki so zelo občudovali njegov pogum. Posmrtno je bil odlikovan s križcem reda Franca Jožefa z vojno dekoracijo. Frančiškana p. Ambrož in p. Vavpotič sta bila poleg češkega usmiljenega brata p. Vita Krikave, ki je 6. avgusta 1916 umrl v italijan-

skem obstreljevanju Gorice, edini žrtvi spopadov na soški fronti med goriškimi redovniki.

Italijansko topništvo je 23. junija 1915, na predvečer praznika rojstva Janeza Krstnika, svetogorsko cerkev in samostan spremenilo v kup ruševin. Obstreljevalo je tudi z zažigalnimi granatami, zato je ogenj gorel tri dni. Legenda pravi, da je razneslo prvi italijanski top, ki je svojo cev iz Brd usmeril proti Sv. Gori, in pri tem naj bi bili ubiti vsi okoli stoječi topničarji. Ruševine so potlej dajale zavetje avstro-ogrskim branilcem in Italijani so ta vrh zasedli šele med enajsto soško bitko, konec avgusta 1917. V čast italijanske zmage je zaigrala vojaška godba, ki jo je vodil slavni dirigent Arturo Toscanini (1867–1957), vendar so jih avstro-ogrski topovi kmalu utišali.

V goriški nadškofiji je deloval še manjši frančiškanski samostan na otoku Barbana v gradeški laguni. Upravljala sta ga frančiškanska patra iz dalmatinske province sv. Hieronima, ki sta skrbela predvsem za številne romarje. Kmalu po začetku spopadov leta 1915

je to področje zasedla italijanska vojska in gvardijan p. Bernardo Mijolin je bil interniran že junija 1915. Romanja na Barbano, predvsem za furlanske vernike, so se obnovila že spomladi 1918.

Kapucini

V Gorico so prišli že leta 1591 in tam ustanovili prvi kapucinski samostan na slovenskih tleh. Vključeni so bili v štajersko kapucinsko provinco. V mestu so bili zelo priljubljeni kot dobri pridigarji in spovedniki. V samostanu v Kapucinski ulici je bivalo osem (slovenskih) patrov, nekaj bratov in bogoslovcev. Slednji so se že maja in junija 1915 umaknili v Škofjo Loko. Od začetka vojne so bili kapucini na razpolago

preizkušanemu civilnemu prebivalstvu, samostan pa se je znašel pod točo italijanskih izstrelkov:

»...*Ida* (nečakinja črniškega dekana Novaka) je pravila, da je dobila ravno pred njenim prihodom kapucinska cerkev *Volltreffer* (zadetek v polno) v altar sv. Frančiška med sv. mašo. Vse polno ljudi je bilo ranjenih. Še se je kadilo po cerkvi, ko je ona prišla v njo. A p. Janez je hladnokrvno spovedoval, pobrisal prah iz altarja in obhajal.« (Črniška kronika, 6. avgust 1916)

Msgr. Francesco Castelliz, nadškofov pooblaščenec v oblegani Gorici, je februarja 1916 pisal nadškofu Sedeju v begunstvo v Stični naj predlaga za odlikovanja tudi kapucinske redovnike. To čast naj bi si s svojim delom zaslužili p. Janez Reberc, brat Sabbas Rubbia in p. Frančišek. »...Čast njim, ki dele tolažbo zbežanim in zapuščenim dušam in jih uče ter vabijo se oklepati s podvojenim zupanjem evharističnega Zveličarja. Čast njim, ki osirotele in zapuščene siromake tudi na telesu hranijo in teše lakoto. V solčni Gorici je ostalo iz teh vzvišenih namenov več duhovnikov. Med temi tudi dva očeta kapucina: Pater Janez Reberc in P. Gabriel Bajec. S požrtvovalnostjo in z vnemo lomita vernim dušni kruh in tolažita, navdušujeta in obračata srca kvišku k Očetu v nebesih. Toda ne smemo prezreti še enega kapucina, ki je tudi zaslužen. Poznajo ga reveži na kapucinski samostanski porti (vratih). Okoli 90 jih ima vsak dan nasititi. Koliko dela in skrbi! Podpira ga velikodušno mestno občinstvo... Ostal je tamkaj v Gorici sam, prostovoljno, iz ljubezni do revežev in do priljubljenega samostana, v katerem je že toliko let kot vratar Bogu in ljudem služil. Fr. Sabbas Rubbia je njegovo ime... Daj Bog, da se otrese Gorica neljubih laških regnikolov, potem se spočije tudi Fr. Sabbas od naporov...« (Ilustrirani glasnik, 22. junij 1916)

O stanju v goriškem kapucinskem samostanu med italijanskim obleganjem Gorice veliko izvemo iz zapisa v časopisu Slovenec:

»Slovenec, 14. marec 1916, str. 2: Pismo patra Janeza iz Gorice. Pater Janez, ki še vedno vztraja v goriškem samostanu med točo sovražnih krogel, piše preč. p. gvardijanu v Sv. Križu sledeče pismo:

Gorica, 1. marca 1916. Visokočastiti p. gvardijan! Mi se gibamo počasi. Vsako stopnjo treba petkrat dobro premisliti – napeto poslušati, pokukati v zrak, potem šele iz kleti po shrambah stikati za semeni. Gotovo mislite, da jih ne dobite. Kar so jih še granate pustile, Vam jih radi pošljemo, sami jih najbrže ne bomo veliko rabili – ne bo prilike spraviti jih v zemljo. V petek, dne 3. t.m. Vam jih pošljemo po pošti en paketeljček. Dobite jih na pošti – na Cesti – že isti dan. Z bojnega polja so, s krvjo poškropljene in z ekrazitom pokajene – gotovo bo izvrstno uspevalo. Pa tudi mi imamo prošnjo do Vas. Sveče so dogorele – za praznik sv. Jožefa bi rad novih. Prosimo torej, pošljite 12 srednjih in 12 kratkih na pošto. Postiljon je že naprošen, da jih vzame s seboj. Že vnaprej Vam izrekam hvalo za prijaznost.

Spanje je kilavo, streljanje gosto ko ješpren. Granate so tolste kakor pitan prešič. Včeraj so padale v mesto, in sicer na municipij in okolico. Te dni ponovno v vilo Beckmann in malo semenišče. Tudi v žensko bolnico je telebnila ena in so bolnike odstranili. V Biljah je ubila granata 2 osebi in gostilničarko. In tako vsak božji dan kaj novega. Kamor trefi – trefi kaže Dalmatinac – samo da bi ljudi ne klalo. Ta teden pa vendar dobim konečno eno delavno pomoč. Najbrže pridejo p. provinc. vikar sam – drugih si bo težko kdo upal. Ako bi bil jaz v njihovi koži, bi tudi ne silil v teh razmerah v Gorico.

»Zidar Saba s pipo« kuha po naročilu občine za približno 50 revežev. Lonce ima na štedilniku, da mora na stolici stati, ko meša »meneštro«. To bo šele fotografija (Znano je, da je v eni zadnjih števil prinesel »Interessante Blatt« sliko junaškega Sabasa, brata – vratarja, ki je bil svoje dni ranjen od sovražne granate. Seveda je imel imenovani list – kakor že večkrat – smolo, da prinaša kot brata Sabasa čisto drugega patra kot zidarja, ki popravlja samostan, s pipo v ustih, in to ni fotografirano v Gorici, ampak v čisto drugem kraju. – (op. uredn.)

Kiša pada – s stropa curlja kakor v Postojnski jami – po hodnikih plavajo žabe. Vesel pust vsem, ki so dobre volje. Priporočam se v memento.

Z udanim pozdravom p. Janez.«

Sredi junija 1916 se je iz Gorice v Škofjo Loko umaknil katehet p. Marko Fišer, konec julija mu je sledil gvardijan p. Linus Prah, pred italijansko zasedbo avgusta 1916 so zbežali še preostali kapucini, največ v škofjeloški in celjski samostan.

Kapucinski patri na samostanskem vrtu v Vipavskem Križu med prvo svetovno vojno (fototeka Društva soška fronta Nova Gorica)

Goriški kapucini so se vrnili med prvimi in od pomladi 1918 skrbeli za duhovno oskrbo vračajočih beguncev v goriški okolici. Neutrudno so maševali, pridigali, spovedovali in hrabrili vračajoče begunce. Prevzeli so odgovorno delo. Verske obrede v razdejanem Šempetru so goriški kapucini opravljali do 22. novembra 1919, ko se je vrnil dekan dr. Franc Knavs. Prvi otrok v domačem kraju je bil tam krščen šele 6. oktobra 1918. Največ je Šempeter oskrboval p. Linus Prah. Kot je razvidno iz matičnih knjig je isti pater v glavnem skrbel tudi za vrtojbenske vernike, do vrnitve vikarja Edvarda Mežnaršiča leta 1919.

Drugi kapucinski samostan v deželi je bil v tedanjem Sv. Križu pri Ajdovščini, danes Vipavski Križ. V tem priljubljenem samostanu iz 17. stoletja so bivali štirje patri (gvardijan Mišič, p. Lojk, p. Lovrenčič in p. Kobal) in nekaj bratov. Že v začetku vojne sta bila vpoklicana p. Irinej Kobal kor vojni

kurat in brat Kragel kot vojak. Večina redovnikov je ob začetku spopadov zbežala v Celje in Škofjo Loko, a so se na ukaz vodstva kapucinske province morali kmalu vrniti. Med vojno so kriški kapucini pomagali beguncem, v samem samostanu so bivali avstro-ogrski oficirji.

»Omeni se še lahko, da je bila konventna maša med vojsko še celo nekaterikrat prav slovesna z vojaško godbo, ker je bil stalno en general v samostanu, navadno general Soretić (generalmajor Theodor Ritter von Soretić, 1858–1933, 42. honvedska pehotna divizija – op. R.P.). Bil je katoliški mož, in na njegovo komando so morali vsi častniki in vso množstvo udeležiti sv. maše...«

Sredi septembra 1916 je mesto gardijana prevzel p. Erhard Pečar. V vojnem času je v samostanu vladalo pomanjkanje hrane, zato so zahtevali in tudi dobili zaloge, ki jih je odobrilo vojaško poveljstvo na račun nastanjenega vojaštva. S

tem so bile težave, ker so vojaki motili sicer mirno redovno življenje.

»Sto bila dva častnika pri nas na hrani, pa sta zato prav malo dajala, neki stotnik in njegov pomočnik »Zugführer«. Pa to je bilo za samostansko družino veliko breme in nekaj nered, ker se jih je čakalo, kedaj sta prišla iz pisarne, večkrat šele po 12 uri ali tudi pozneje. Pri tem ni bilo nobene molitve. Redovniki so zmolili na tihem svoj Oče-naš, onadva pa nič. Ni bilo nobenega brajna in po jedi tudi ne kake adoracije. Da se ta nered nekoliko odpravi, se je odločilo, da je kosilo redno ob 12h. Tako se je redno molilo in tudi bralo, ona dva pa sta prišla navadno pozneje in se s trdimi korakami vsedla za mizo brez molitve...«

Zanimivo je, da so nekateri duhovniki iz goriškega podeželja že takoj ob začetku spopadov prepeljali pomembnejše gradivo in cerkveno opremo v kriški samostan ter tako preprečili popolno uničenje.

Goriški nadškof Sedej v Vipavskem križu med prvo svetovno vojno
(fototeka Društva soška fronta Nova Gorica)

Po koncu spopadov na soški fronti so v deželo ponovno vkorakale avstro-ogrske oblasti. Začela se je obnova, marsikje so si domačini za popravilo svojih porušenih domačij prilastili tudi uporabne dele (tramovi, vrata, okna, podboji) iz objektov, ki so samevali, podobno kot se je to zgodilo na frančiškanski Kostanjevici. Vseeno se je našel čas tudi za razne slovesnosti in slavnostne sprejeme, ki so predstavljali le dobro zrežirano kuliso praznovanje osvoboditve in ambiciozne napovedi obnove dežele. Ob obisku cesarja Karla I., ki se je na Goriškem mudil v začetku aprila 1918, se mu je na goriškem Travniku poklonila cela vrsta lokalnih odličnikov. Med njimi sta bila, poleg nadškofa Sedeja, tudi oba gvardijana svojih samostanov, p. Linus Prah (kapucini) in p. Gracijan Heric (frančiškani).

Po koncu prve svetovne vojne se je življenje v frančiškanskih in kapucinskih samostanih na Goriškem počasi začelo vračati v ustaljene tirnice. Toda nova italijanska država, ki je zasedla zahodno slovensko narodno ozemlje, je tudi v (slovenskih) redovnikih videla veliko oviro pri svojih političnih načrtih. Postopoma so morali slovenski frančiškani in kapucini zapustiti svoje dolgoletne postojanke, ki so jih potem zasedli italijanski redovniki.

Viri in literatura:

- *Status personalis et localis Archidioeceseos Goritiensis za leto 1915*, str.141–164
- *Naša Kostanjevica*, uredil p. Bruno Korošak, Založba Branko, Nova Gorica 2002
- *Chronica Sanctuarii et conventus in Sv. gora 1901–1915*
- *Kronika kapucinskega samostana v Škofji Loki 1860–1939*
- *Kronika kapucinskega samostana Sv. Križ na Vipavskem 1916–1922*
- *Giuseppe Del Bianco, La guerra e il Friuli, 2. knjiga, Videm 1937*
- *Primorski slovenski biografski leksikon, več snopičev, Gorica 1974–1990*
- *Jožko Benedetič, Solkanske šmarnice – Solkan v zgodovini Svete Gore, tipkopis v Župnijskem arhivu Solkan*
- *Camillo Medeot, Lettere da Gorizia a Zatičina, La nuova base, Videm 1975*
- *Alojzij Novak, Črniška kronika, julij–avgust 1916*
- *časopis Slovenec, 1915–1917*
- *Renato Podbersič, Katoliška Cerkev na Goriškem med prvo svetovno vojno, magistrska naloga, FF v Ljubljani, 2004*

O ZLATI MEDALJI BEĆIRJA BAŠIĆA – JO JE RES PREJEL?

Miha Šimac

»In zbere vse na bojnem polji
Borilce hrabre gospodar
Njim, ki junaki so najbolji
Svetinje zlate daje v dar.«
(Simon Gregorčič, *Odlikovanje*)

Werner Schachinger je v svoji knjigi *Die Bosniaken kommen! 1879 – 1918: Elitetruppe in der k. u. k. Armee* eno od poglavij namenil opisom najbolj hrabrih med hrabrimi. V tem poglavju se je posebej posvetil tistim vojakom bosansko-hercegovskih enot, ki so za svoj pogum in drznost bili odlikovani z zlato medaljo. Morda bi se komu zdelo, da so vsi ti opisi le plod domišljije, toda sam avtor je v knjigi med drugim zapisal: »Naj se nekateri opisi zdijo še tako neverjetni in morda fantastični, so vsi dokumentirani. Vsi dogodki v tem poglavju, kakor tudi oni v drugih poglavjih imajo svojo podlago na prošnjah za nagrade, katere dre-majo v zabojih Vojnega arhiva na Dunaju in samo čakajo na občasno bujenje.«¹

Med tistimi, katerih junaštvo je v knjigi opisal Werner Schachinger, najdemo tudi pripadnika bosansko-hercegovskega 6. lovskega bataljona, Bećirja Bašića. Njegovo zgodbo in opis dejanja, za katerega je dobil zlato medaljo za hrabrost, nam je po knjigi Wernerja Schachingerja na spletni strani foruma *Pro Hereditate* povzel Vinko Avsenak:

»V peti soški bitki so si Italijani na tolminskem mostišču prizadevali zavzeti predvsem avstrijske položaje na Mrzlem vrhu, Modrejce (Sv. Marija, kota 453), Selski vrh nad Kozmericami (kota 588) in vas Sela. 17. marca 1916 (kmalu bo minilo 90 let!) so na zadnji dan pete soške bitke alpinci s pomočjo topništva prodrli in celo dobro držali položaje pred Bosanci 8. gorske brigade. Vendar niso mogli dolgo kljubovati borbenemu duhu Bosancev, ki so polagoma prešli v protinapad, osvojili Volče in Čiginj in Italijane pregnali iz njihove druge obrambne linije pod vznožjem Kolovrata. Bosanski vojaki so se na tej liniji takoj utrdili, zabarikadirali povezovalne rove in postavili žične prepreke. Komaj uro zatem se je že v mraku napotila proti Kolovratu

patrulja petih vojakov, pripadnikov bosanskohercegovskega 6. lovskega bataljona, ki jo je vodil izkušeni in hladnokrvni štabski nadlovec (stabsoberjäger) Bećir Bašić. Tiho in previdno so hodili v tihi noči ob obronku gozda, dokler niso ob žuborečem potoku prispeli do samotnega mlina, ki je bil sicer označen na karti. Približali so se in skozi okno ob slabem soju sveče zagledali večjo skupino Italijanov. Bećir Bašić je bil človek hitrih odločitev. Razporedil je vojake, se zaletel v vrata, prodril v mlin, skočil pred italijanske vojake, zavpil »Mani alti!«, izstrelil dva metka v strop, zgrabil najbližjega častnika in ga izvlekel iz mlina. Potem je ostalim ukazal, da streljajo, in ti so skozi odprta vrata ustrelili po enkrat, kakor je bilo že prej dogovorjeno. Prepričani v premoč Avstrijcev so vsi Italijani stopili iz mlina z visoko dvignjenimi rokami. Petorica je nato odvedla v tabor štirideset italijanskih ujetnikov: 4 častnike in 36 vojakov.

Toda Bećirju Bašiću žilica ni dala miru. Instinkt vojaka je zaslutil nevarnost. Po hitrem dovoljenju predpostavljene-ga se je s četovodjo Nedeljkom Stanićem, ki je bil že v prejšnji patrolji, odpravil nazaj k mlinu. Tokrat sta hodila po bližnjici, po strelskem jarku. Čez približno pol ure sta zaslišala v jarku korake. Skočila sta iz jarka, se vrgla na tla ob sam rob jarka in pritajeno čakala. Od mlina je prihajalo 10 sklonjenih Italijanov, s puškami v rokah, pripravljenih na strel... Hodili so meter v stran od vrlih Bosancev. Ko je zadnji prišel mimo, sta skočila v jarek in zarjula: »Mani alti!«. Presenečenje je bilo popolno in čarobne besede so v hipu učinkovale. Italijanom je strah presekalo noge, da so pri priči odvrgli orožje in dvignili roke. Od njih sta izvedela, da so samo predhodnica, da bodo kmalu sledili še drugi in da imajo nalogo izvesti protinapad.

Bašić je Staniću ukazal, da odvede ujetnike do čete in se po-tem takoj vrne z nekaj vojaki, sam pa je ostal v zasedi. Stanić se je vrnil s tremi: bili so isti, ki so sodelovali v prvi patrolji. Menil je, da lahko s petorico zajame skupino Italijanov. Tudi to dokazuje, da je bosansko-hercegovske vojake vseskozi preveval občutek nadmoči nad Italijani (celo ob zlomu leta 1918) in ta zavest je na mnogih bojiščih odločilno premikala jeziček na tehtnici v najbolj kritičnih trenutkih. Bašić jih je razporedil vzdolž rova in tudi sam zalegel. Mirno so čakali in

1 Werner Schachinger, *Bošnjaci dolaze! Elite trupe u k. u. k. armiji: 1879 - 1918*, Cambi d.o.o. Lovran, 1996, str. 272.

2 Ital. »Roke kvišku!« Werner Schachinger večkrat navaja ta slownično nepravilen in popačen izraz (pravilno je »Mani in alto!«), ki ga je pa povzel iz originalnih zapisnikov zaslišanja prič o Bašićevem podvigu.

poslušali v noč. Kmalu so zaslišali korake onih, na katere so čakali. In ni jih bilo malo. Italijani so delno že prešli zasedo, ko je Bašič zarjovel: »Ogenj!« Krogle so udarile ob zidove rova, med alpince, ki so odreveneli od strahu. Bašič je spet zavpil: »Prekini ogenj!«, skočil v rov, prav med Italijane. Italijanski vojak ga je skušal pobiti s puškinim kopitom, a Bašič ga je besno podrl na tla. Misleč, da je njihov vodja v nevarnosti, je ostala četverica začela streljati v Italijane, ko se je iz rova spet zaslišalo povelje: »Prekini ogenj!« Alpinci so odvrgli orožje in dvignili roke. Petorica je potem odvedla ujetnike do njihove nekdanje druge linije. V treh patroljah je vrli nadlovec s še štirimi tovariši zajel 4 častnike in 83 vojakov. Naslednji dan je krenila proti vzpetini Kolovrata še ena patrolja, na njenem čelu je bil spet Bećir Bašič. Tokrat ni našla nobenega sovražnika, a našla in pobrala je orožje ujetih od prejšnjega dne. Za to dejanje je Bećir Bašič prejel zlato medaljo za hrabrost. Baje so bile te vse do leta 1917 iz pravega zlata. Že poleti 1915 je na Doberdolu prejel veliko srebrno medaljo za hrabrost I. razreda.«

Zgodba sama je zelo zanimiva in s pomočjo članov foruma je bilo mogoče kraje dogodkov tudi locirati in umestiti v prostor. Tako sedaj vemo, da je »samotni mlin ob žuborečem potoku«, Kamenci, v resnici obstajal, saj ta stavba stoji še danes. Ob tem opisu Bašičevega junaštva pa so nekateri člani foruma podvomili, da je do vseh teh dogodkov tudi v resnici prišlo. Takrat se je sicer porodilo spoznanje, da bi bilo treba vse te okoliščine pretehtati in razjasniti, toda ostalo je le pri željah. Ob vnovični razpravi o tej temi in vprašanju o resničnosti Bašičevega podviga, sem se pa odločil, da stvari končno pridem do dna. Zato sem v Vojnem arhivu na

Dunaju zaprosil za dokumentacijo iz fonda vojaških odlikovanj (Belohnungsakten), ki se nanaša na odlikovanje Bećirja Bašiča z zlato medaljo za hrabrost. Upam, da sem z akti, ki pričajo o tem odlikovanju in ki jih navajam v nemški transkripciji in slovenskem prevodu, vsaj delno dosegel svoj namen in da bodo ti pripomogli k odgovoru na zastavljeno vprašanje.

K. u. u. i. D. Feldjägerbataillon Nr. 8.
Zu Nr. 24/20
637023

P

Belohnungsantrag 32

Im Belohnungsantrag wird bestätigt
Milošević

1	Charge	Bećir Bašič
2	Vor- und Zuname	Bašič Bećir
3	Standeskörper	1.60 m
4	Diensteseinteilung	Waffenfabrikanten der Kompanie
5	Personaldaten	Bećir Bašič
6	Anlaß (Waffenlat., Dienstleistung usw.) bei Angabe von Ort und Zeit	Bei der Besetzung der 1. Stellung freiwillig als Aufw. beim 1. Bataillon. Hatte vorzudringen, umging alle Hindernisse und hat nach 100 Metern die ersten Feinde mit 40 m. und 20 Mann aus dem 1. Bataillon getötet. Bei der Besetzung der 2. Stellung am 18. III. im 2. Bataillon hat er mit 1. Bataillon und 100 Mann auf Feinde in der 1. Stellung geschossen und sie durch Feuer angegriffen wurde.
7	Seit wann im Felde (von-bis)	1. Bataillon am 10. IV. 1915 bis 1. V. 1915
8	Verwundet, gefallen, vermißt oder kriegsgefangen	Nein
9	Etwas unerledigter Antrag	Nein
10	Besitz bereits inländische Friedens- und Kriegskorotationen	Nein
11	Antrag des Verfassers	Milošević
12	Datum und Unterschrift des Verfassers	am 23. III. 1916
13	Begutachtung und Antrag des	K. u. k. Gebirgsbrigadekommando
		Brigadiers
		Divisionärs
		K. und k. 15. Korpskommando Nr. 2000/Ausl.
15	Korps-Kommandanten	Feldpost 310 am 1915
		Feldpost 606 am 20/5 1915
16	Armee-Kommandanten	10. A. ? am 1915
17	Für eventuelle Bemerkungen und Anträge sonstiger Kommandanten und Dienststellen	

Prelog za odlikovanje (Belohnungsantrag) Bećirja Bašiča z zlato medaljo za hrabrost

**Kriegsarchiv Wien Belohnungsakten
des Weltkriegs
1914 – 1918**

**Mannschaftsbelohnungsanträge
Bašić Bećir
MBA 637.023
(Kt. 359, Folio 1-9)**

BELOHNUNGSANTRAG

Charge: Oberjäger i.d. Res.

Vor - und Zuname: Bećir Bašić

Standeskörper: b.h. Feldjägerbaon N° 6

Diensteseinteilung: Dienstführender der Kompanie

Personaldaten: Rang 1. II. 1916

Anlass (Waffentat, Dienstleistung usw.) bei Angabe von Ort und Zeit:

Ist am 17. III. nach Eroberung der fdl. Stellungen freiwillig als Patr Komdt gegen die Woltschacher Mühle vorgegangen, umzingelte dieselbe und hat nach kurzem Kampfe die darin befindlichen 4 Off und 36 Mann und auf weiteren 3 freiwilligen Patr.- Gängen brachte er noch 47 Mann und 90 Gewehre ein.

Am 18. III. um 2h n.m. ging er mit Leutnant Hampel und Korp. Komesar auf Patr. in die Woltschacher Mühle die jedoch leer angetroffen wurde.

Siet wann im Felde (von – bis):

Seit Kriegsbeginn bis 10.XII. 1914. Eis. Sich. Bosnien, dann 1. VII. 1915 bis z. Erkrank. an Cholera am 1. IX. 1915, sodann wieder seit 1. XI. 1915.

Werwundet, gefallen, vermisst, oder kriegsgefangen: /

Etwa unerledigter Antrag: /

**Vojni arhiv Dunaj
Akti odlikovanj v svetovni vojni
1914 - 1918**

**Moštveni predlogi za odlikovanja
Bašić Bećir
MBA 657.023
(Škatla 359, list 1-9)**

PREDLOG ZA ODLIKOVANJE

Čin: nadlovec v rezervi

Ime in priimek: Bećir Bašić

Matična enota: B-h. lovski bataljon št. 6

Službena razporeditev: vodstvene naloge v stotniji

Osebni podatki: Rang 1. II. 1916

Osnova za odlikovanje (oborožene akcije, službeni dosežki itd) z navedbo kraja in časa:

17. III. je po osvojitvi sovražnih položajev prostovoljno kot poveljnik patrolje odšel proti volčanskemu mlinu, ga obkolil in po kratkem boju zajel tam 4 častnike in 36 mož in v nadaljnjih treh prostovoljnih patroljah zajel še 47 mož in 90 pušk.

18. III. je ob dveh popoldne odšel s poročnikom Hamplom in desetnikom Komesarjem na patroljo k volčanskemu mlinu, katerega pa so našli praznega.

Od kdaj na bojišču (od – do):

Od začetka vojne do 10. XII. 1914 v službi varovanja železnice v Bosni, potem od 1. VII. 1915, dokler ni 1. septembra 1915 zbolel za kolero, potem spet od 1. XI. 1915.

Ranjen, padel, pogrešan ali vojni ujetnik: /

Že vložen predlog (še v postopku): /

**Besitz bereits inländische Friedens-und
Kriegsdekorationen:**

Silberne TM 1. Klasse, berichtet 19. V. 1916. Milojevic/
mjr, lt.Abft. d. 7. K.K. v. 15. IX. 1915

Antrag des Verfassers:

Datum und Unterschrift des Verfassers: Feldpost N°
61, am 23. III. 1916. Kom d. bh FJ.Baon Milojevic/mjr

Brigadiers: Wärmstens befürwortet. Hat ganz hervor-
ragend tapfer und erfolgreich gekämpft. Einer außerordenn.
allh. Auszeichnung im vollsten Maße würdig.
FPT 61 am 28. 3. 1916. Komdt d. 8. Geb. Brig., Wossala/
gm

Divisionärs: Wärmstens befürwortet
Ist der Auszeichnung würdig. FPT 303, dne 31. 3. 1916.
Schmidt/fml, Kmdt d. 1. Div.

Korps-Kommandanten: K. u. K. 15. Korps Nr. 2305/
Ausz. Wärmstens befürwortet. Feldpost 310, am 3. 4.
1916. Kmdt. des 15. Korps: Stöger-Steiner/g

Armee Komandanten: Feldpost 606, am 30. 5. 1916.
Res. DI. Nr. /13315
10. A., Rohr/go

**Für eventuelle Bemerkungen und Anträge sonstiger
Kommandanten und Dienststellen:** Einverstanden.
Feldpost 61, am 30.5.1916. Franz Doskar/obstl,
Gruppenkmdt

Protokoll 1

Aufgenommen am 19.5. mit dem Zugsführer Nedeljko
Stanić, Unterjäger Dujo Hrgović, Jäger Miloš Kojić und
Mihailo Stojanović

Wie benahm sich Stabsobj Bećir Bašić als Patrouillen

Že ima mirnodobsko in vojno odlikovanje:

Srebrna medalja za hrabrost 1. razreda, podeljena 19.
V. 1916. Milojević, major (podpis). Po prepisu poveljstva
7. korpusa od 15. IX. 1915 (narisana oznaka za srebrno
medaljo)

Predlog predlagatelja: (Narisana oznaka za zlato meda-
ljo za hrabrost)

Datum in podpis predlagatelja:

Vojna pošta št. 61, dne 23. III. 1916. Poveljnik b-h. lov-
skega bataljona Milojević, major

Brigadirja: Najtopleje priporočam. Se je izvrstno, hrabro
in uspešno boril. Je povsem vreden tega izrednega odli-
kovanja. (Narisana oznaka za zlato medaljo za hrabrost).
Vojna poštna št. 61, 28. 3. 1916. Poveljnik 8. gorske
brigade, Wossala, generalmajor

Divizionarja: Najtopleje priporočam. Je vreden odliko-
vanja. (Narisana oznaka za zlato medaljo za hrabrost).
Schmidt, feldmaršalporočnik, poveljnik 1. divizije

Poveljnik korpusa: C. kr. 15. korpus št. 2305/odlikova-
nja. Najtopleje priporočam. Vojna pošta 310, dne 3. 4.
1916. Poveljnik 15. korpusa: Stöger-Steiner, general

Poveljnik armade: Vojna pošta 606, dne 30. 5. 1916.
Odločba divizije št. 13315, 10. armada, Rohr, generalpol-
kovnik (narisana oznaka za zlato medaljo)

**Za morebitne opombe in predloge drugih poveljnikov
in služb:** Se strinjam. Vojna pošta 61, dne 30. 5. 1916.
Franz Doskar, podpolkovnik, poveljnik skupine

Zapisnik 1

Zapisan dne 19. 5. s četovodjo Nedeljkom Stanićem,
podlovcem Dujom Hrgovićem, lovčema Milošem Kojićem
in Mihajlom Stojanovićem

Kako se je vedel štabni nadlovec Bećir Bašić kot

*V ospredju grapa potoka Kamence, zadaj Volče.
Prva slika je bila posneta za časa vojne (iz zbirke Mitje Jurna), druga letos poleti. (foto Vinko Avsenak)*

Kommandant nach der Einnahme der zweiten italienischen Stellung in der Nacht von 17. auf 18. März 1916?

Alle sagen einstimmig folgendes aus:
Stabsobj Bećir Bašić führte uns allen voran bis zur Woltschacher Mühle in welcher wir Schreien hörten. Er postierte uns zum Eingang und rief mit lauter Stimme etwas hinein (mani alti!), zwei Revolver Schüsse knallte und kurz darauf sprang Bašić mit einem ital. Offizier aus der Mühle ins Freie und gab uns den Schußbefehl. Wir gaben jeder einen Schuß ab, worauf die Italiener aus der Mühle ohne Gewehre und mit gehobenen Händen heraus liefen. Wir stellten das Feuer ein und nahmen 4 Off. und 36 Mann gefangen, die wir zu der Komp die etwa 500 entfernt war, führten.

Ist Stabsoberjäger Bašić würdig mit der goldenen Tapf. Med. ausgezeichnet zu werden?

Einstimmig: Ja! Die Kompanie wird stolz sein.

Protokoll wurde in der Muttersprache vorgelesen und gefertigt.

Cuksfirer Stanić Nedjeljko, Stojanović Mihajlo, Kojić Miloš, Schriftführer Zeuge, Walter Jobst/fhr, Hampel/obl, Drča/obl, Komp. Komdt.

Protokoll 2

Aufgenommen mit dem Zugsführer Nedeljko Stanić, am 19.5.1916

Wie benahm sich Stabsobj Bašić beim zweiten Patrouillengang in der Nacht von 17.3. auf 18.3. 1916?

Nachdem die Gefangenen abgeführt wurden vom ersten Patrouillengang, rief mich Stabsobj Bašić, ich möge mit ihm auf Patrouille kommen. Wir gingen gegen die Woltschacher Mühle und ca. auf dem halben Wege hörten wir Schritt im Laufgraben. Wir legten uns neben dem Laufgraben nieder. Etwa 10 Italiener kamen von der Mühle gegen unseren Rang an uns vorbei. Stabsobj Bašić und ich sprangen in den Laufgraben hinein und riefen

poveljnik patrolje po zavzetju drugega italijanskega položaja v noči s 17. na 18. marec 1916?

Vsi soglasno izjavijo naslednje:
Štabni nadlovec Bećir Bašić nas je vodil do volčanskega mlina, v katerem smo slišali vpitje. Razmestil nas je pred vhodom in glasno zavpil nekaj v mlin (mani alti!), dvakrat ustrelil z revolverjem, kmalu zatem skočil z italijanskim častnikom iz mlina na prosto in nam dal ukaz za streljanje. Vsi smo po enkrat ustelili, nakar so Italijani pritekli iz mlina brez pušk in z dvignjenimi rokami. Prekinili smo ogenj in zajeli 4 častnike in 36 mož, ki smo jih odvedli do stotnije, ki je bila približno 500 m stran.

Ali je štabni nadlovec Bašić vreden, da se ga odlikuje z zlato medaljo za hrabrost?

Soglasno: Da! Četa bo ponosna.

Zapisnik je bil prebran in sestavljen v maternem jeziku. (Sledijo podpisi)

Četovodja Stanić Nedjeljko, Stojanović Mihajlo, Kojić Miloš, pisar Zeuge, praporščak Walter Jobst, nadporočnik Hampel, nadporočnik Drča, poveljnik stotnije

Zapisnik 2

Zapisan s četovodjem Nedeljkom Stanićem dne 19. 5. 1916

Kako se je štabni nadlovec Bećir Bašić vedel pri drugem obhodu patrolje v noči s 17. na 18. 3. 1916?

Potem ko je prva patrolja odvedla ujetnike, me je štabni nadlovec Bašić pozval naj grem z njim na patroljo. Krenila sva proti volčanskemu mlinu in približno na polovici poti sva v strelskem jarku zasišala korake. Ulegla sva se na rob jarka. Od mlina se je kakih 10 Italijanov napotilo proti našim položajem. Štabni nadlovec Bašić in jaz sva skočila v jarek in zaklicala: „Mani alti!“ Deseterica je odvrгла puške in dvignila roke kvišku. Ker

„Mani alti!«. Die 10 Mann warfen die Gewehre ab und hoben die Hände in die Höhe. Ich erfuhr von ihnen, da ich etwas italienisch spreche, daß ein Zug noch kommt zum Gegenangriff.

Ich meldete dies dem Bašić, der mir befahl mit den Gefangenen zu der Komp zu gehen und mit paar Mann sofort zurück zu kommen. Bašić verblieb auf Vorpaß allein zurück. In 10 Minuten kam ich mit Unterj. Hrgović, Jägern Kojić und Stojanović zum Bašić zurück jene Leute die ihre Kaltblütigkeit beim ersten Patrouillengang bewiesen. Protokoll wurde in der Muttersprache vorgelesen und geschlossen.

Cuksfirer Stanić Nedjeljko, Schriftführer Zeuge, Walter Jobst/fhr, Hampel/obl, Drča/obl, Komp. Komdt

Protokoll 3

Aufgenommen mit dem Zugsf Stanić, Unterj Hrgović, Jägern Kojić u. Stojanović am 19.5. 1916. Schildert den dritten Patrouillengang des St. Obj Bašić in der Nacht vom 17.3 auf 18.3.1916

Alle sagen übereinstimmend aus:

Stabsobj Bašić postierte uns entlang des Laufgrabens und er sprang nach kurzer Zeit auf Vorpaß hin. Wir lagen ganz ruhig eine Zeitlang und nur Schritte von hinten hörten, die sich näherten. Menge Italiener kamen an uns vorbei als Bašić uns den Schußbefehl gab und sofort kaum daß Schuß gefallen sind, „Feuer einstellen« kommandierte. Wir sahen den Stabsobj Bašić in den Graben zu den Italienern springen und einen Italiener zu Boden werfen der ihm zwei Kolbenschläge nach dem Sprung in den Graben gab. Wir meinten Stabsobj Bašić ist in Gefahr und eröffneten ohne Befehl Feuer. Bašić kommandierte wieder Feuer einstellen.

Wir stellen das Feuer ein und die Italiener schmissen die Gewehre weg und hoben die die Hände. Wir führten die Gefangenen zu der Komp. und hörten dass Stabsobj Bašić insgesamt 4 Off und 83 Mann gefangen hatte. Protokoll wurde in der Muttersprache vorgelesen und geschlossen.

govorim malo italijansko, sem od njih izvedel, da bo krenil še en vod v protinapad. To sem prenesel Bašiću, ki mi je ukazal, naj grem z ujetniki do stotnije in se tako vrnem z nekaj možmi. Bašić je ostal tam sam. V desetih minutah sem se s podlovcem Hrgovićem, lovcema Kojićem in Stojanovićem vrnil k Bašiću, z istimi možmi torej, ki so se s svojo hladnokrvnostjo izkazali že v prvi patrolji. Zapisnik je bil prebran in zaključen v maternem jeziku.

(Sledijo podpisi).

Četovodja Stanić Nedjeljko, pisar Zeuge, praporščak Walter Jobst, nadporočnik Hampel, nadporočnik Drča, poveljnik stotnije

Zapisnik 3

Zapisan 19. 5. 1916 s četovodjo Stanićem, podlovcem Hrgovićem, lovcema Kojićem in Stojanovićem dne 19. 5. 1916. Opisuje tretji obhod patrolje štabnega nadlovca Bašića v noči s 17.3. na 18. 3. 1916.

Vsi soglasno izjavijo: Štabni nadlovec Bašić nas je razmestil vzdolž strelskega jarka in on je po kratkem času skočil

Nekaj časa smo čisto mirno ležali in zaslišali od zadaj korake, ki so se bližali. Mimo nas je šla množica Italijanov, ko je Bašić ukazal, naj streljamo, a komaj je padel kakšen strel, je že ukazal »Prekini ogenj!« Videli smo, kako je štabni nadlovec Bašić skočil v jarek k Italijanom in kako je enega od njih vrgel na tla, potem ko ga je ta po skoku v jarek dvakrat udaril s kopitom puške. Mislili smo, da je Bašić v nevarnosti in smo brez ukaza pričeli streljati. Bašić je znova ukazal, naj ustavimo ogenj. Ustavili smo ogenj in Italijani so vrgli puške v stran ter dvignili roke. Ujetnike smo peljali do stotnije in izvedeli, da je štabni nadlovec Bašić zajel skupno 4 častnike in 84 mož.

Protokol je bil prebran in zaključen v maternem jeziku.

(Sledijo podpisi istih oseb kot v zapisniku 1).

Protokoll 4

Aufgenommen mit dem Oberleutnant i. Res. Bruno Hampel am 19. 5. 1916.

Wie benahm sich Stabsobj Bašić auf Ihrem Patrouillengang?

Am 18. 5.³ um 2h nm. ging ein aus freiwillig sich meldenden darunter Stabsobj Bašić bestehende Patrouille unter meinem Komdo zu Konstatierung, ob jemand von den Italienern im toten Raume arbeitet. Stabsobj Bašić ging an der Spitze einer ... (nečitljivo!) voran obwohl die Italiener uns sehen und gefährden konnten. Wir fanden unten keine Italiener nur die Gewehre von den Gefangenen die Bašić vorher gemacht hat. Diese Gewehre wurden geborgen.

Ist Stabsobj Bašić würdig, mit der Goldenen Tapferkeits Medaille für seine Taten in der Nacht vom 17.5. auf 18.5. ausgezeichnet zu werden?

Er ist der Auszeichnung im vollsten Maße würdig. Das Terrain un die geringe Streitkraft über welche Bašić damals verfügte konnten diese kolossalen Erfolg nicht gewährleisten und er kann nur dem großen Wagemut des Stabsobj Bašić einzig zugeschrieben werden. Protokoll wurde vorgelesen und gezeichnet.

Zapisnik 4

Zapisan z nadporočnikom v rezervi Brunom Hamplom dne 19. 5. 1916.

Kako se je štabni nadlovec Bašić vedel na Vašem obhodu patrolje?

18. 5.³ je ob 2h popoldan pod mojim poveljstvom krenila na pot patrolja, sestavljena iz prostovoljcev, med katerimi je bil tudi štabni nadlovec Bašić, da bi ugotovila, ali kdo od Italijanov deluje v »mrtvem prostoru«. Štabni nadlovec Bašić je hodil na čelu skupine, čeprav bi nas Italijani lahko videli in ogrozili. Tam nismo našli nobenih Italijanov, samo puške ujetnikov, ki jih je Bašić že poprej zajel. Te puške smo poslali na varno.

Je štabni nadlovec Bašić vreden, da se ga za njegova dejanja v noči s 17. na 18. 3. odlikuje z zlato medaljo za hrabrost?

Odlikovanja je povsem vreden. Teren in neznantna oborožena moč, s katero je Bašić takrat razpolagal, nista mogla jamčiti tega izjemnega uspeha, ki se zato lahko pripiše zgolj drznosti štabnega nadlovca Bašića. Zapisnik je bil prebran in podpisan. (Sledijo podpisi)

³ Pri zadnjem protokolu je očitno prihajalo do napak pisarja, ki je datum Bašičevega podviga kar dvakrat zapisal napačno, in sicer »v noči s 17. na 18. 5.«, namesto »s 17. na 18. 3.«.

Dodatni dokumenti, priloženi k predlogu za odlikovanje za zlato medaljo

K točki 6: **Anlass (Waffentat, Dienstleistung usw.) bei Angabe von Ort und Zeit:**

Erste Waffentat wird gemeldet, daß Objg. Bećir Bašić nach seinen Aussagen die silb. Tapf. Med. I. Kl. anlässlich der Gefechte bei Doberdob, wo er mit seinem Zuge die 3. Komp. des J.B. 1/bh zu verstärken hatte, erhielt. Es gelang ihm, im heftigsten Art. und Infanteriefuer die vorderste Linie zu erreichen. Dort angelangt, hielt er einem dreimaligen Anstürme der Italiener stand, und spornete durch seine Tapferkeit die Mannschaft zum Ausharren aus.

Po lastnih izjavah je Bećir Bašić srebrno medaljo za hrabrost I. razreda prejel zaradi bojev pri Doberdobu, ko je moral s svojo četo okrepiti 3. stotnijo lovskega bataljona. V težkem topniškem ognju in pehotnem obstreljevanju mu je uspelo prodreti do prvih linij. Ko je prispel tja, je zdržal tri italijanske napade in je s svojo hrabrostjo moštvo vzpodbujal, da je vzdržalo.

K točki 10: **Besitzt bereits inländische Friedens-und Kriegsdekorationen:**

Mit der silb. Tapf. Med. I. Kl. wurde er im Spital zu Harkany (Ungarn) am 20. 10. 1915 durch Hptm. Schneider dekoriert. Nach dessen Einrückung zum Baon am 23. 2. 1916 hat das Baon Kmdo sich diesbezüglich an das Ers. Baon in Siklis gewendet und wird nach erfolgtem Einlangen der Erledigung, diese vorgelegt.

24. 4. 16 Milojevic/mj

Srebrno medaljo za hrabrost I. razreda mu je dne 20. 10. 1915 v bolnišnici v Harkanyju (Madžarska) podelil stotnik Schneider. Ko se je 23. 2. 1916 vrnil k bataljonu, se je poveljstvo bataljona v zvezi s tem obrnilo na rezervni bataljon v Siklisu in jo bo po opravljenem postopku podelilo.

24. 4. 1916 Milojevic, major

Vrli Bosanci 6. lovskega bataljona so se torej dne 17. marca 2008 pri Volčah kot klin zarili v italijanske položaje in prodri vse do vznožja Kolovrata. V ta zmagoviti napad jih je povedel avstrijski stotnik **Kornel Abel**, ki se je že prej odlikoval na srbskem bojišču. Na frontni odsek pri Sv. Mariji (danes Mengore) je bil premeščen 2. marca 1916 kot generalštabni častnik v poveljstvu skupine. Kakor razberemo iz predloga za njegovo odlikovanje, se je prostovoljno javil, da nadomesti bataljonskega pribočnika, ki je padel na začetku boja. V najtežjem topniškem in pehotnem ognju je prevzel vodstvo, s svojimi lovci izbojeval imenitno zmago in pri tem zajel 16 častnikov, 545 vojakov, 5 strojnic in 2 minometa. S pravilno razporeditvijo delovne sile je preko noči vzpostavil obrambo novih bojnih položajev, ki so potem v naslednjih dneh uspešno kljubovali naskokom sovražnika. Za ta podvig je bil od

svojih nadrejenih predlagan za red železne krone III. stopnje, a mu je na koncu poveljnik 10. armade, general Franz Rohr von Denta, podelil srebrno medaljo za vojaške zasluge. 17. aprila 1916 je bil premeščen k 17. pehotni brigadi na doberdobsko planoto, kjer se je od 6. do 9. soške bitke boril na Griži (Monte Sei Busi), Debelem vrhu, pri Bonetih, Jamljah in na Gorjupi Kopi (kota 144).

Kornel Abel je bil zanimiv človek. Očitno je ves čas, prebit na bojnih poljanah, v številnih krvavih soških bitkah, ki jih pronicljivo opisuje s svojstvenega zornega kota, budno in tankočutno opazoval razmere v strelskih jarkih in kavernah, se s prefinjenim občutkom poglobil v trpečega vojaka, njegove stiske in njegov kruti vsakdan, kajti leta 1935 je na podlagi svojih vojnih izkušenj objavil izjemno knjigo

Stavba mlina na potoku Kamenca obstaja še danes, a je seveda medtem doživela pozidave
(foto Helena Jelinčič).

Karst - ein Buch vom Isonzo (Kras, knjiga o Soči), ki je takoj zaslovela. Toda izšla je v nepravem trenutku, kajti takrat so nacisti v Nemčiji že utrjevali svojo oblast in Kornela Abela, ki je bil judovskega porekla, je leta 1940 vzela noč. Tako je bila poplačana njegova predanost domovini.

Takole spregovori o mrtvih:

»Da, večina padlih leži pod ruševinami strelskih jarkov in zidov. So zasuti in zravnani z zemljo. Ali pa trohnijo med frontnima črtama, ujeti v žične prepreke. Po cele tedne smo jih opazovali z naših položajev. Obveščevalci so nam polni tesnobe in groze pogosto sporočali, da se tu in tam kdo premakne, dvigne roko ali tiho kliče na pomoč.

Kras je postal velikanski grob. Zato se mora človek po tem, z usodo zaznamovanem zemljišču gibati čim bolj previdno in paziti, kam postavi svojo nogo. Da, globoko v sebi mora čutiti, kdaj prekorači mejo, ki ločuje kraljestvo mrtvih od sveta živih. Kajti prav mogoče je, da se je ravno tam, kjer se človek veseli zelene zaplate, končalo življenje vojaka.«

Knjigo je letos v slovenskem prevodu založilo in izdalo Društvo RAT-SLOGA PromoSKulturE, Doberdob.

IVO PIRC*

dr. Zvonka Zupanič Slavec

Mozaični spomini na leta prve svetovne vojne

Življenje vodilnega slovenskega javnozdravstvenega ustvarjalca iz časa med obema svetovnima vojnama, dr. Iva Pirca, je že v njegovih študijskih letih grobo prekinila prva svetovna vojna. Njegova družina s hčerko, prim. Nasto Pirc Delak, hrani del očetovega arhiva, precejšen del tega pa hrani Inštitut za zgodovino medicine ljubljanske medicinske fakultete. Na podlagi teh primarnih virov je bilo tudi rekonstruirano njegovo življenje med prvo in drugo svetovno vojno.

Predvojne napetosti so čutili tudi slovenski študenti v Gradcu. Kljub vsemu pa je v zimskem in letnem semestru 1913/14 študij stekel nemoteno. Vojni vihuri pa se ni bilo mogoče ogniti in v zimskem semestru naslednjega letnika, natančneje 4. marca 1915, je bil Ivo vpoklican v vojsko.¹

Enoletni prostovoljec, medicinski korporal Ivo Pirc
(vse fotografije so iz družinskega arhiva dr. Naste Pirc Delak)

Koliko mešanih občutkov se je moralo tedaj poditi po Lvovi bistri glavi in zaljubljenem srcu! Res je, da neposredno pred tem na Slovenskem ni bilo prave vojne in morebiti ljudski spomin ni bil s tem tako živo obremenjen. Pa vendarle je bilo v vsaki generaciji staršev in starih staršev ohranjenih dovolj bridkih spominov na najhujše posledice vojn. V tistem času so se iztekle balkanske vojne in vesti o žrtvah niso obšle slovenskega človeka. V niški bolnišnici in drugod so delovali slovenski zdravniki, kot dr. Edo Šlajmer, dr. Ivan Oražen, dr. Otmar Krajec in drugi.

V strahu pred prihajajočimi neznankami življenja in v osebni nemoči si je Ivo ob vpoklicu zamislil »poslovilni« zapis ter ga razposlal bližnjim:

»Vsemogočnemu se je dopadlo danes, 4. marca (1915), poklicati k Sebi svojega za vojsko prav nič vnetega služabnika Ivota, po dolgem, a brezuspešnem upiranju. Pogreb se vrši 15. t. m. v kasarni na slami. Žalujoci.«

Številna Pirčeva družina je imela le sinove. Skupno sta bila k vojakom vpoklicana še leto dni starejši brat Jože in šest let mlajši Drago. Doma je ostal le 15-letni mladenič Bojan. Predstavljamo si lahko starša, Martina in Marijo, kako težko sta pospremila v vojsko svoje tri sinove!²

Pokornost na preizkušnji

Kam natančno so Iva ob vpoklicu poslali, ni znano. Takoj za tem, 7. marca 1915, je svojemu dekletu Marjanci napisal nagajivo razglednico:

»Juhej, Marjanček! Pišem z žalostjo, še se vidiva! Pridem v Ljubljano! Morebiti (ni čitljivo) k 17. pešpolku. Nasvidenje 15. marca. Tvoj Ivo.« Nekdo je dopisal: *»V sanjah za sencami iztegujemo roke: življenje!«* Podpisal se je Ivan Dornik. Ob njem sta sopodpisana še Vinko Dolničar in morebiti Franc Rovtar.³

Iz zgodnje Ilove pošte je še čutiti sproščenost. Vojna vihra in žrtve se ga še niso dotaknile. Kasneje je vsebina resnobnejša. Sanitetno osebje v nobeni vojni ni bilo priča lepim in slavnim doživetjem!

Vojaška pošta je bila cenzurirana, zato vojaki v njej niso smeli in mogli zapisovati podatkov, ki bi govorili o vojaških premikih. Ti so bili vojaška skrivnost. Vse vojaške pisemske

¹ Arhiv IZM, mapa dr. Ivo Pirc. Ilov podatek, ki ga je zapisal v svojo »osmrtnico«.

² Dne 26. julija 1914, ko je Franc Jožef razglasil mobilizacijo, so bili v vojsko vpoklicani vsi za vojsko sposobni moški med 21. in 42. letom starosti.

³ Ilova razglednica zaročenki Marjanci z dne 7. marca 1915.

pošiljke so bile običajno opremljene z žigom vojnopoštnega urada in žigom enote, kateri je pošiljatelj – vojak – pripadal, kot pri lvu npr.: *Feldpost 16, K.u.k. Gebirgs-Brigade Sanit. Anstalt No. 16*, (Vojna pošta 16⁴, cesarsko-kraljeva gorska brigada, sanitetni zavod št. 16).⁵

Konec avgusta 1915 se je Ivo Marjanci javil iz Banja Luke: »Draga moja, danes sem prejel Tvojo 17. karto. Tu Ti pošiljam Turkinje v modernih oblekah (na razglednici so tri Turkinje v narodni noši, op. avtorice), a v resnici ne zgleda tako lepo. Avansiral sem za korporala (desetnik, čin poveljnika desetine, op. avtorice), pa pravijo, da bom kmalu šef. A nimam nič od tega! Zdrav sem, kofe rad pijem, kolikor smem, kolikor ga dobim. Te pozdravljam in poljubljam Tvoj Ivo.«⁶

Ivo, ki je veljal za zelo redoljubnega, si je vedno beležil zaporedno številko odposlane oziroma prejete pošte.⁷ Zelo moško! Racionalno! Verjamem, da se Marjanca nikoli ni spomnila prešteti lvovih razglednic! Sicer pa je ta dualizem moškega in ženskega sveta od nekdaj prinašal med njiju toliko zanimivega in vrednega razmišljanja, velikokrat protislovnega, pogosto pa tudi dopolnjujočega. V današnjem času težko razumemo osemletno zaroko. Najverjetneje je v primeru Iva in Marjance bila kriva predvsem vojna, ki je mnoge načrte postavila na glavo. Pa ne le njima. Gotovo je bilo še veliko hujših primerov, tudi takih, ko se zaročenec ni vrnil s fronte ...

Ivo 2. septembra 1915 še enkrat piše Marjanci iz Banja Luke: »Draga! Danes ali jutri zapustimo zopet Banjo Luko in odidemo proti meji, da zopet pričnemo z delom. Korajžo pa imej! Poljub, Tvoj Ivo.«

Kako je bilo s potjo iz Banja Luke in kam na mejo naj bi ponovno šli, ni znano.

V romunski Transilvaniji in Moldaviji

Med ohranjenimi lvovim fotografijami je kar nekaj medvojnih. Četudi gre za najmračnejše obdobje mladeničevega

V vojsko so bili vpoklicani vsi trije bratje Pirc: Ivo, Jože in Drago.

življenja, so te fotografije vredne objave, saj predstavljajo redkost in odsevajo lvovo moč v premagovanju kritičnih stanj. Da je bil močna osebnost, izpričuje dejstvo, da se je med vpoklicem pripravljaj na izpite in leta 1918 tudi opravil prvi državni izpit. Njegova odločnost ga je namenila za velika dejanja, odgovorno delo, ki ga je čakalo med Slovenci v po-vojnem času.

⁴ Vojna pošta št. 16 je pripadala 10. gorski brigadi, in sicer od avgusta 1914 do novembra 1916 (po tem datumu je imela št. 430). Brigada je bila 21. novembra 1916 na soški fronti; prispela je okoli 13. avgusta 1916 s planote Altipiano di Asiago-Sette Comuni. Nahajala se je v rezervi na območju Prvačina – Branik in bila udeležena v 7. soški bitki samo en dan, in sicer 17. septembra na območju Komenskega Krasa. Konec oktobra je bila poslana v Transilvanijo – Sedmograško.

⁵ Ivova razglednica Marjanci Celarc, poslana z vojne pošte 16 dne 20. septembra 1916. K svojemu naslovu je Ivo dopisal San. Fähnrich (sanitetni praporščak) Ivo Pirc.

⁶ Ivova razglednica za Marjanco Celarc, poslana iz Banje Luke dne 3. avgusta 1915.

⁷ Pa tudi sicer je bilo v vojnem času pogosto v navadi, da so oštevilčevali odposlano pošto, ker ni prihajala redno.

Slovenske vojake so med prvo svetovno vojno pogosto pošiljali na odmaknjene vzhodne fronte, tako npr. dr. Valentina Meršola na rusko fronto, dr. Ivana Pintarja v Galicijo, ki je mejila z Bukovino. Gotovo so avstrijski vojskovodje razmišljali, kako se bodo vojaki med seboj sporazumevali. Slovani so našli skupni jezik, ne glede na to, ali so bili ruske, poljske, češke ali slovenske krvi.

Posamezne kartice kalejdoskopsko kažejo Ivove vojne premike. Iz njih razumemo, kako zapleteni sta bili vojna strategija in taktika. Redki ohranjeni dnevniški zapisi vojakov so zapisano natančneje osvetlili.

Reka, 5. marec 1916:

»Ladja nas je srečno pripeljala semkaj. A bili smo v veliki nevarnosti na odprtem morju. Naložili so nas skupaj z mulami na vlak. Počutim se prav dobro. Te lepo pozdravlja, Tvoj Ivo.«⁸

Tudi v tem primeru ni jasno, od kod so pripluli na Reko. Najverjetneje iz katere izmed luk v Dalmaciji, ki je imela železniško povezavo z notranjostjo? Pred tem je namreč bil v Banja Luki.

20. november 1916:

»Dragica! Danes Ti pišem s tinto, torej vidiš, da se mi že boljše godi. Tvojo kartico sem prejel, tudi ono, ki sta jo z Mehletom podpisala. Mi gremo vedno naprej, seveda počasi. Romuni se dobro branijo! Pristrčen poljubček, Tvoj Ivo.«

Brigada je v času, ko je Ivo pisal kartico, bila v Transilvaniji, od 4. decembra 1916 pa na fronti pri reki Sereth – tudi v Romuniji – v sestavu 73. pehotne divizije.

Vojna je vedno zahtevala največje prilagajanje sanitetnega kadra in preizkušala njegove sposobnosti improvizacije, običajno z najskromnejšo opremo in z najboljšim znanjem. Ivo se je že pred dosego zdravniškega poklica kalil v najvišjih etičnih vrednotah svojega poslanstva: pomagati za vsako ceno ne glede na politične, svetovnonazorske, verske ali druge poglede, pristopati enako spoštljivo in zavzeto k zdravstveni oskrbi poškodovanega vojaka s te ali one strani bojne črte.

Divide et impera

Dne 5. septembra 1916 je bil Ivo odlikovan z medaljo za hrabrost – z zlatim zaslužnim križcem. Ob ne tako davnih dogodkih – npr. iz vukovarske bolnišnice – si lahko predstavljamo, kako težko je bilo ohranjati visoko moralo tudi med sanitetnim osebjem, ki mu ni bilo vedno prizaneseno. Prastara metoda vladanja v smislu divide et impera je bila znana vsem vojskovodjem. Hrabrost so nagrajevali z javnimi priznanji, s »plehom«, pa tudi z dragimi kovinami, kupovali duše nedolžnih, da so zadostili lastnim imperialističnim težnjam. Če pomislimo na soško fronto in kri preštevilnih fantov in mož, tega ne morejo odtehtati nobene dragotine tega sveta!

Mnogo dogodkov je kamera ujela v svojo lečo in jih dokumentirala bodočim rodovom. A človek je tisti, ki naj bi fotografijo podpisal, pojasnil in s tem obliki dodal nedvoumno vsebino. Ivo tega ni storil. A gotovo se ni brez razloga pridružil tem vojaškim častnikom. Stoji drugi v tretji vrsti desno.

⁸ Ivova razglednica Marjanci Celarc, poslana z Reke 3. marca 1916.

Z. 3678 1916.

Seine Majestät
Der Kaiser von Oesterreich
König von Böhmen u. s. w.
und Apostolische König von Ungarn

haben mit Allerhöchster Entschliessung
vom 29. August 1916,
den Sanitäts Kadetten in der Res.

JOHANN PIRZ

bei der Geb. Brig. San. Anstalt 101,

in Anerkennung vorzüglicher u. aufopferungsvoller Dienstleistung v. d. Feinde,

das Goldene Verdienstkreuz
am Bande der Tapferkeitsmedaille

Allernähdigst zu verleihen gesucht.

Was hiermit beechundet wird.

Wien, am 5. September 1916.

Von Seiner k. u. k. Apostolischen Majestät

Cherchhofmeisterei:

10 Geb. Brig.

Njegovo veličanstvo cesar avstrijski, kralj češki itd. ter apostolski kralj madžarski je z najvišjim sklepom z dne 29. avgusta 1916 odlikoval sanitetnega poročnika Johanna Pirca, pri gorski brigadi sanitetnega zavoda 101, z medaljo za hrabrost - z zlatim zaslužnim križcem - za odlično in požrtvovalno opravljanje naloženega dela. Dokument je podpisal visoki dvorni urad na Dunaju dne 5. septembra 1916; št. dokumenta Z. 3678 - 1916. (arhiv IZM, mapa dr. Ivo Pirca)

Cesarsko-kraljevi sanitetni poročnik Ivo Pirc je bil 14. maja 1918 ponovno odlikovan za delovanje v vojni saniteti in to z medaljo za hrabrost – z zlatim zaslužnim križcem s krono. Iz pripadajočega dokumenta je razvidno, da je to medaljo dobil za odlično in požrtvovalno opravljanje naloženega dela v poljski bolnišnici 1101.⁹

Vojna se bliža koncu

Dne 14. oktobra 1917 je Marjanca napisala lvu:

»... Danes sem bila pri pogrebu dr. Kreka. Bilo je tako lepo, da ni mogoče popisati. Vse stranke, sokoli, demokratje, liberali, kaj takega še nisem videla. Neki gospod mi je reku: 'Danes smo pa zjedineni. Kako lepo bi bilo, če bi bilo vedno tako.' Drugače nič novega, vse je po starem. Srčen pozdrav in poljub, Tvoja Marjanca.«¹⁰

Naslovila ga je z nazivom *Sanität Lajtnant* (sanitetni poročnik).

Naivno bi bilo pričakovati, da slovensko ljudstvo ni budno sledilo domači politiki, saj je na vsakem koraku čutilo, da monarhija poka po šivih in je bila avstrijska kapitulacija le še vprašanje časa. Pirčeva družina je nasploh bila bolj na strani krščanskih socialistov in je to držo ohranila tudi kasneje.

V vojski so se zavedali pomena dobro izšolanega sanitetnega kadra. Zato so študentom medicine omogočali opravljanje izpitov tudi v vojnem času. Ivo je tako tudi med vpoklicem študiral, kadar mu je čas to dopuščal.

Dne 22. novembra 1917 je Marjanci sporočil:

»Ljuba Marjanca! Prejel sem danes Tvoje pismo od 12. t. m. Zelo dolgo je hodilo! Morda se kmalu vidimo; sliši se, da bom prestavljen za vedno s fronte, pojdem študirat v Grac. Poljub Tebi in Albinci,¹¹ Tvoj Ivo.«, *Feldpost 645, Feldspital*

1101 – Vojna pošta 645¹², poljska bolnišnica 1101 v romunski zahodni Moldaviji.

Dne 23. januarja 1918 je Marjanca od lva izvedela naslednje:

»... Nič novega tu. Vsi čakamo nestrpnost konca vojske. Poljub, Ivo.«¹³

Na kartici je žig: *von der Armee im Felde zensuriert. Kommando des k. u. k. Feldspitals No. 1101*. Cenzurirala armada na bojišču. Poveljstvo cesarsko-kraljeve vojaške poljske bolnišnice 1101, vojna pošta 645.

Dne 21. februarja 1918 je Marjanca pisala lvu, da jo je presenetilo njegovo sporočilo o premestitvi k drugemu polku.

»Pazi, da Te nazadnje še ne ubijejo!«¹⁴

mu je zaskrbljeno zapisala. Ilov tedanji vojni naslov je bil v romunski Moldaviji, in sicer *Ulanen Reg. No. 11, 5. Eskadron, Feldpost 530* (Ulanski polk št. 11, 5. eskadron, Vojna pošta 530).¹⁵ Premestili so ga v konjenico.

Konec februarja 1918 je poslal Ivo svojo zadnjo pošto z vojnega naslova. Sledile so le še razglednice civilista, ki pa so bile kljub necenzurirani vsebini skope. Iz njih izvemo, da je Ivo v letnem semestru študijskega leta 1917/18 opravil vse študijske obveznosti na graški medicinski fakulteti.

Nadaljevanja študija v Gradcu

Iz graškega študijskega obdobja sta se iz leta 1918 ohranili Ilovi kartici Marjanci, ki govorita o takratni bedi in lakoti ter njegovem garanju, da je opravil preostale izpite. Dne 30. aprila 1918 ji je napisal:

»Ljuba moja, že drugi dan iščem stanovanje, vse je polno! Danes popoldne grem k Mici. Moral bi zdaj začeti še študirati, ker sem prišel malo prepozno sem, pa dokler se ne uredim, ne morem. Tudi z jedjo je bolj slabo, dajejo tako male porcije! Piši mi kar na gornji naslov (Med. Ivo Pirc,

⁹ Arhiv IZM, mapa dr. Ivo Pirc. Dokument o podelitvi medalje za hrabrost – z zlatim zaslužnim križcem iz leta 1918.

¹⁰ Marjančina razglednica lvu z dne 14. oktobra 1917.

¹¹ Ilovo pismo z vojne pošte 645 z dne 22. novembra 1917. Albinca je bila Marjancina sestra. Marjanca je bila navezana na svoje sestre, saj jim je mama umrla že leta 1913.

¹² FPA 645 - Feldspital No. 1101; poljska bolnišnica št. 1101 s številko vojne poste FPA 645 je pripadala od marca 1917 do konca vojne 62. pehotni diviziji. Ta divizija je bila po 10. soški bitki, konec junija 1917, poslana v Romunijo. V sestavu 9. nemške armade se je do začetka septembra borila v Zahodni Moldaviji. Od začetka leta 1918 pa do junija 1918 je bila v (nemškem) 1. rezervnem korpusu (I. Reserve-Korps) 9. nemške armade severno od mesta Focsani.

¹³ Ilovo pismo z vojne pošte 645 z dne 23. januarja 1918.

¹⁴ Marjančino pismo lvu z dne 21. februarja 1918.

¹⁵ FPA 530 je od marca 1917 pa vse do konca vojne pripadala 8. konjeniški diviziji. V februarju 1918 je bila omenjena divizija v romunski Moldaviji.

Družina Pirc je imela med prvo svetovno vojno veliko sreče, saj so se vrnili vsi trije sinovi. Take sreče ni imel brat Drago (na desni) v drugi svetovni vojni. Vrtinec turbulentnega časa, polnega nepredvidljivosti, ga je potegnil v domobranske vrste, od koder se ni vrnil.

Universität Graz – medicinec Ivo Pirc, Univerza v Gradcu). Vreme je tu zelo lepo, skoraj vroče. Poljub, Ivo.«¹⁶ Kako je njegov študij napredoval, kaže sporočilo iz Gradca z dne 8. julija 1918: »Moja draga! Oprosti, da ti šele sedaj pišem. Pretekli teden sem bil obložen z delom, ker sem v soboto delal skušnjo. Ostanem tukaj do začetka avgusta, ker imam delati še eno skušnjo, potem bom pa hvala Bogu rešen knjig za nekaj časa. Poljub, Tvoj Ivo.«¹⁷

Po dokumentu z dne 12. februarja 1919 je Ivo dne 23. julija 1918 uspešno opravil prvi državni izpit in s tem sklenil peti semester študija medicine.¹⁸

Smrtonosna bolezen pomaga končati vojno

Preveč preprosto bi bilo, če bi vse teklo po načrtih in se podrejalo le osebnim željam. Res je, da so izpiti pomembna

stvar na poti do življenjskega poklica, a premagovanje smrtno nevarnih bolezni prekrži tudi najlepše načrte.

V marcu leta 1918 se je v nekem vojaškem oporišču v ZDA pojavila nenavadna kužna oblika gripe. Svojo pot je nadaljevala v Francijo in Nemčijo. Konec aprila je zanjo v Španiji obolelo že okrog osem milijonov ljudi. Države, vpletene v vojno, so skrivale podatke o obolelih, Španija pa je bila nevtralna, zato jih je lahko objavila. Ker so prav tam o tem največ pisali, so bolezen poimenovali španska gripa. Prvi val bolezni je spomladi 1918 zajel praktično ves svet. Nekaj mesecev kasneje se je gripa vrnila. Julija 1918 je bila razširjena že po vsej Evropi. Smrtonosni val se je nadaljeval v jesenski čas, ko je v Sloveniji obolelo največ ljudi. Z gripo se je okužila petina takratnega svetovnega prebivalstva, bolnišnice so bile prenatrpane, primanjkovalo je zdravnikov in negovalnega

¹⁶ Ivovo pismo iz Gradca z dne 30. aprila 1918.

¹⁷ Ivovo pismo iz Gradca z dne 8. julija 1918.

¹⁸ Arhiv IZM, mapa dr. Ivo Pirc. Dokument rektorata Univerze v Gradcu in dekanata Medicinske fakultete št. Z 245 z dne 12. februarja 1919.

Sanitetni poročnik Ivo v toplem zimskem plašču.

osebja, ljudje pa so za njo umirali tako doma kot na bojnem polju.¹⁹ Konec decembra 1918 je bilo najhujšega konec, le februarja 1919 je sledil še milejši val.

Španska gripa je terjala okoli 20 (morda 25) milijonov žrtev, na kasnejšem jugoslovanskem ozemlju okoli 60.000. Najhuje je prizadela prebivalstvo med 20. in 30. letom starosti, kar lahko pojasnimo z dejstvom, da so bili starejši prekuženi iz epidemij v letih 1889 in 1890, ko je razsajala t.i. ruska gri-

pa.²⁰ Apokaliptične razsežnosti pandemije so vplivale na vse življenjske dejavnosti in so najverjetneje tudi eden od vzrokov konca prve svetovne vojne, saj je na bojiščih zmanjkovalo vojakov. V primerjavi s številom žrtev španske gripe je prva svetovna vojna, ki se je uradno končala 11. novembra 1918, terjala 10 milijonov žrtev in okoli 20 milijonov ranjenih.

Španska gripa v Ljubljani

Tudi Ljubljani španska gripa ni prizanesla. Pregled podatkov o hospitalizaciji v ljubljansko bolnišnico iz državnega arhiva govori o približno 400 sprejemih med septembrom in decembrom 1918. Ta številka ni merodajna, saj so vladale vojne razmere in je bila bolnišnica že zaradi teh prenatrpana, hkrati pa je povsod primanjkovalo zdravstvenega kadra in je mnogo obolelih umiralo doma in v raznih ustanovah. Tudi številni bolnišnični smrtni primeri zaradi pljučnice bi morali biti vodeni kot španska gripa, saj se je le-ta večinoma zapletla z atipičnimi pljučnicami, ki so vodile v smrt. Statistika iz leta 1919 govori o 649 žrtvah, za leto 1920 pa o 761 žrtvah.²¹ O dramatični situaciji v Ljubljani govori Marjancino pismo lvu z začetka oktobra 1918.

Dne 4. oktobra 1918 je Marjanca zapisala:

»Ljubi Ivo! Si dobil že kaj pošte in kako se kaj počutiš? Tukaj pri nas je nekaj strašnega. Danes je bilo trideset pogrebov in včeraj osemindvajset. Povsodi je vse bolno. Za Te me zelo skrbi, če bodeš ozdravel. Jaz sem zdrava, žalostna sem hudo ... Marjanca.«

Ohranjena korespondenca z Marjanco nakazuje, da je tudi Ivo zbolel za špansko gripo. Konec septembra 1918 ga je začela kuhati huda vročina in je bil sprejet v cesarsko-kraljevo vojaško mobilno epidemično bolnišnico št. 9 na vojni pošti 531.²² Ta vojnopoštni urad je pripadal poveljstvu soške armade, kar pomeni, da je bil Ivo ob koncu vojne ponovno na slovenskih tleh. Pri vsej skoposti podatkov o medvojnih dogajanjih, pa se je vendarle ohranil zapis, da je Ivo med vojno dvakrat izjemno resno obolel, prebolel je tifus in dizenterijo (grizo). Hčerka Nasta ve povedati, da je po tifusu izgubil lase, ki mu niso več zrasi.

¹⁹ Hirsch S. Prilog k pandemiji gripe (influenca) g. 1918.–1920. Liječ Vjesn (1923): 39–45.

²⁰ Likar M. Usoda nalezljivih bolezni. Ljubljana, DZS, 1981: 125–31.

²¹ Brecej A. Zgodbe našega zdravstva in javnega skrbstva. V: Mal J. (ur.) Slovenci v desetletju 1918–28. Ljubljana: Leonova družba, 1928: 446.

²² Vojnopoštni urad 531 je obstajal od 3. februarja 1918 do konca vojne in je pripadala poveljstvu soške armade, oz. njenim etapnim službam. Sedež poveljstva je bil v San Vitu al Tagliamento pri Pordenonu.

Sanitetni poročnik Ivo Pirc leta 1917

Maistrov borec

Po koncu vojne se je Ivo odločil za vstop v prostovoljni koroški korpus generala Maistra. 9. novembra 1918 je general Maister izdal mobilizacijski razglas, ki je vključeval mobilizacijo vseh spodnještajerskih dotedanjih mobilizirancev, rojenih med leti 1879 in 1900. Zglasiti so se morali 18. novembra ob 8. uri v Celju oz. Mariboru. General Maister je s svojo vojsko zasedel slovensko narodno mejno območje na Štajerskem, ga skupaj z Mariborom obvaroval pred avstrijsko zasedbo ter vodil boje za Koroško.²³

Med kasnejšimi Ilovimi praškimi kolegi so se med Maistrove prostovoljce javili zdravniki Anton Goričar, Lojze Brenčič,

Franjo Pavlič in Jože Flajs,²⁴ tam pa je deloval tudi z dr. Ivanom Oražnom, ki mu je kmalu po vojni z vodilnega mesta v slovenskem zdravstvu zelo pomagal. Ivo je namreč ob koncu vojne tri mesece delal kot sanitetni poročnik na infekcijskem oddelku vojne bolnice v Ljubljani (II. oddelek SHS garnizijske bolnice). 2. februarja 1919 je bil odpuščen iz aktivne vojaške službe. Jugoslovansko ministrstvo za obrambo mu je za vojna leta priznalo čas od 15. marca 1915 do 31. januarja 1919, kar je skupno znašalo 3 leta, 10 mesecev in 16 dni.²⁵

Nadaljnja življenjska pot

Vojna se je končala, Ivo Pirc jo je preživel, a si je v njej za svoj poklic nabral veliko življenjskih izkušenj. Med obema svetovnjima vojnima je bil nosilec razvoja slovenskega javnega zdravstva, v katerem je po Štamparjevi ideologiji postavljaj na Slovenskem zdravstvene domove, dispanzerje za kronične nalezljive bolezni (tuberkulozo, sifilis, trahom) in za bolj rizične skupine prebivalstva (dojenčke, matere in otroke ...). Zaradi izjemnega dela, ki ga je opravil, se je z zlatimi črkami zapisal med pionirje slovenskega javnega zdravstva. Vojnih izkušenj pa zanj še ni bilo konec. V drugi svetovni vojni je z dragocenim epidemiološkim znanjem pomagal predvsem preprečevati težke nalezljive bolezni in s sodelavci Higienskega zavoda v Ljubljani izvajal cepljenja, dezinficiranje okuženih okolij in podobno. Tudi povojni čas ga je potreboval. Ker mu zaradi političnih sprememb ni bilo dano, da v svojem ustvarjalnem delu ostane svoboden, so ga mobilizirali v vojsko, v kateri je sicer zasedal najvišje položaje in skrbel za zatiranje in preprečevanje nalezljivih bolezni. Postal je tudi pedagog na vojaško-medicinski sanitetni šoli. Toda njegovo veselje do kreativnega javnozdravstvenega dela so mu zatrli in zlomili njegova ustvarjalna krila.

* *Prispevek doc. dr. Zvonke Zupanič Slavec je bil v izvorni obliki objavljen v znanstveni monografiji Razvoj javnega zdravstva na Slovenskem v času med prvo in drugo svetovno vojno in njegov utemeljitelj dr. Ivo Pirc (1891-1967), Inštitut za varovanje zdravja RS, Ljubljana 2005.*

²³ Hartman B. Rudolf Maister, general in pesnik. Ljubljana, DZS: 1998. Kasneje je general Maister sodeloval tudi kot poveljnik jugoslovanske vojske na plebiscitnem ozemlju na Koroškem.

²⁴ Ribnikar P. Slovenski doktorji, promovirani na Karlovi univerzi v Pragi 1917–1939. Zgodovinski časopis 46 (1992), št. 4: 519–537.

²⁵ Arhiv IZM, mapa dr. Ivo Pirc. Odlok Ministrstva vojske in mornarice št. 42903, z dne 4. decembra 1926.

FELDTAGEBUCH 1915

Brane Tušar

Družina Zavrl iz Mavčič pri Kranju hrani del vojaškega dnevnika in nekaj fotografij sorodnika Franca Zavrla, udeleženca 1. svetovne vojne. Njegov sin Luka se spominja, da je oče večkrat pripovedoval o težkih vojnih časih in o obdobju, ki ga je preživel v ujetništvu.

Med drugim se spominja naslednjih očetovih dogodivščin: *Oče ni šel na vojsko med »ta prvimi«, saj je bil prvorojenec v kmečki družini in mu zato po takratnih predpisih ni bilo treba iti v vojsko. Ker pa se je vojna zavlekla in je bilo izgub vedno več, se je tudi to pravilo umaknilo oziroma se ni več izvajalo. Njegov oče (torej pripovedovalčev ded) je bil takrat vaški župan, zato so se v hiši redno zbirali ljudje, prinašali in izmenjevali novice, predvsem tiste slabe, o padlih in ranjenih. Franc je tem pogovorom prisostvoval in vedno bolj je zaznaval prikrite in tudi neposredne namige, da je ostal doma samo zato, ker je županov sin. To ga je bolelo in zato se je sam odločil, da bo z odhodom v vojsko naredil tem govoricam konec.*

Toda govorili so, da naj bi bil še pred odhodom ustreljen v nogo. Kje in na kakšen način ni znano. Morda je bila nesreča, na primer pri lovu, a bolj verjetna je razlaga, da se je na fronti kar sam obstrelil.

Po svojem pripovedovanju je to rano kasneje s pridom izkoristil. Ko je bil namreč poslan na soško fronto in je do dobrega izkusil njene grozote, je odšel k zdravniku in zaprosil za zdravljenje nezacejene rane, češ da ima »šibre v nogi«. Očitno so bile te poškodbe vidne in rana odprta, saj je pravil, da se je tudi ob bolnišnični oskrbi slabo celila.

V zvezi s tem precej drugačno resnico pove Francova vnukinja, ki je bila na deda zelo navezana, z njim preživela marsikatero urico in je rada poslušala njegove življenjske zgodbe. Tako ji je razodel, da se je sam poškodoval, tako da je stopala segreval nad žerjavico do opeklin, nakar jih je hladil v snegu do ozeblin. Stopala so mu tako povsem počrnela. Za tak način prizadejanja poškodb samemu sebi sem že slišal in se mi zdi verjeten. Po drugi strani pa to dejanje nazorno kaže na obupne okoliščine, v katerih so vojaki živeli in jih doživljali, da so izbirali tako nenavadne poti za beg pred najhujšim. Naj velja prvo ali drugo, iz zapisov v dnevniku lahko razberemo,

Franc Zavrl fotografiran v ateljeju Štefana Rovščka v Kranju. (družinski arhiv)

da je bil Franc zaradi odprtih ran na nogi v bolnišnici. Naj nadaljujem s sinovimi spomini.

Oče je večkrat pripovedoval, da je bil poslan na smučarsko urjenje na Koroško, da je bil potem v smučarski enoti in da je bil tudi na Krnu. Kdaj je bil z zahodne fronte poslan na vzhodno, ni znano.¹ Pravil je, da je bila to »huda fronta« in da je bil v nekem rezervnem bataljonu. Nekoč so čakali na »komando«, ko se jim je približal vojak, ki se je pravkar iz prvih linij vrnil nazaj v zaledje. Bil je ves črn in krvav ter je kričal, da je tam spredaj pekel. Kmalu zatem so jih Rusi obkolili, prišli so jim za hrbet in večina avstrijskih vojakov je bila zajetih – skupaj z očetom. V ujetništvu je bilo razmeroma dobro, jedli so celo bel kruh. Oče je delal

¹ 27. domobranski pešpolk, katerega naborni sedež je bila Ljubljana in katerega pripadnik je bil tudi Franc Zavrl, je na vzhodno fronto odšel poleti 1916 (verjetno že v juniju). Franc Zavrl je torej padel v ujetništvo v znameniti ofenzivi generala Brusilova, ki se je končala v začetku avgusta 1916 in v kateri so Rusi zajeli okrog 400.000 avstro-ogrskih vojakov.

v železarni oziroma v »koks fabriki«. Pri tem ga je nekoč doletela večja nesreča, saj ga je po glavi udarila nekakšna ročica in mu povzročila poškodbe na lobanji. Poslej naj bi imel na lobanji veliko udrtino. Kasneje je zbolel za črnimi kozami, a jih je uspešno prebolel. To je deloma spremenilo njegovo življenje, saj je veljalo, da če človek preboli črne koze, postane do njih imun in zanje ne zboli več. Zato je moral skrbeti za druge bolnike s to boleznijo. Kasneje je dobil še krvavo grižo, ki jo je pa komaj prebolel.

S temi tegobami se je prebijal v ujetništvu vse do oktobrske revolucije. Po njenem izbruhu so se razmere zelo poslabšale. Oče je skusil komunizem in ocenil, da ne prinaša nič dobrega. S še dvema tovarišema mu je uspelo pobegniti iz ujetništva. Neki čolnar jih je prepeljal čez reko Dnjeper, kar razodeva, da verjetno v ujetništvu ni bil daleč na vzhodu. Peš so se prebijali proti domu, in ko se je vrnil domov, je bila pomlad, leto pa ni znano. Po vojni je vzdrževal stike s preživeli veterani velike vojne iz mavške fare, kaj več pa ne, saj za to ni bilo možnosti.

Podatkov o vseh udeležencih 1. svetovne vojne iz Mavčič in okolice ni možno zanesljivo potrditi, saj sta bila županski in župnijski arhiv med 2. svetovno vojno večinoma uničena. Število padlih v vojni pa je možno razbrati s spominske plošče na farni cerkvi, ki stoji ravno nasproti domačije Zavrlovih. Franc Zavrl je obe vojni preživel in kljub prestanim naporom in ranam učakal visoko starost. Umril je decembra 1984 in dočakal častitljivih 91 let.

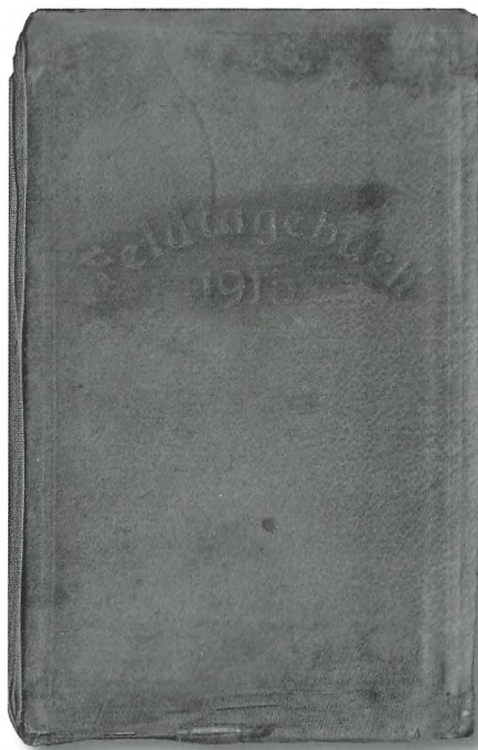
Dnevnik (*Feldtagebuch*) je slabo ohranjen, verjetno ga tudi dobršen del manjka, saj so vidni sledovi odtrganih strani. Kljub

temu je mogoče razbrati nekaj zanimivih podatkov. Poleg osebnih zapisov je izdelan tudi seznam vojakov (verjetno oddelka, v katerem je bil pisec). V njem je veliko različnih preprostih risb, pa tudi monogramov. Zanimivi so tudi opisi zastav dežel v takratni monarhiji. Zapisano besedilo je časovno v celoti težko umestiti, saj ni povsod datumov. Samo del dnevnika pa je še ostal vezan, ostali listi so samo vstavljeni. Najbolje je ohranjen del, ki ga je Franc pisal v začetku leta 1916, večinoma v zaledju soške fronte. Po prestanih poškodbah in boleznih se je zdravil v različnih bolnicah in očitno je v tem času svojemu dnevniku zaupal največ svojih tegob in prigod.

Iz ohranjenega dela dnevnika je možno izluščiti nekaj zanimivih podatkov, ki dopolnjujejo pripoved sorodnikov. Na prvih treh straneh je lastnik dnevnika narisal preglednico in napisal podatke svojih tovarišev. Prav na vrhu je naslov enote:

*K.K. Lir. 27, I. Zug, III. Schwarm.*²
Vpisan je datum 27. III. 1918. Predvidevam, da je bil ta seznam narejen kasneje po spomenu ali pa je bil dodan s kakšnim drugim namenom, saj drugače zapisano nima prave zveze in logične časovne umeščenosti. Naslov preglednice pa je *Schwarm*³ lista.

Stolpce je označil v nemščini in vanje od leve proti desni vpisoval podatke po naslednjem vrstnem redu: čin, ime (zapisoval je priimek in ime), poklic, letnica rojstva, datum (verjetno letnica nabora), kraj bivanja, občina, jezik (oz. narodnost), čas, prebit na fronti (in felde seit), naslov »kontakne osebe«, številka puške in na koncu še opombe (v glavnem dolžnosti v enoti). Skupaj je v seznam vpisanih 24

Naslovnica Zavrlovega dnevnika

² *Cesarsko-kraljevi 27. domobranski pešpolk, I. četa, III. roj*

³ *Roj (tudi desetina), sestavljen iz najmanj 12 vojakov, je bil najmanjša vojaška formacija avstro-ogrske vojske.*

vojakov, vendar so trije vpisani dvakrat, zato je dejansko pravo število vojakov 21. Prevladuje poklic kmet, saj je takih kar 15, dva sta delavca, sledijo pa po en ključavničar, mizar, čevljar in knap (rudar). Najbolj zastopan je letnik 1896, saj je kar 9 pripadnikov enote tega letnika. Samo eden, najmlajši v enoti, je letnik 1997, najstarejši v enoti pa je bil rojen leta 1872, torej je bil na dan zapisa star že 46 let. Zdi se kot napaka, pa ni, saj sta na seznamu še dva letnika 1874 in pa še vojaka, rojena leta 1873 in 1875. Gre torej za starostno precej raznotero enoto. Tudi jezikovno enota ni enotna, vseeno pa prevladujejo Slovenci, ki jih je kar 15. V enoti je še en Čeh in dva Hrvata. Med Slovenci jih je največ iz območja Kranja (5), sledita po dva iz okolice

Krškega, Tolmina, Logatca in Kamnika in po eden iz območja Črnomlja, Maribora in Gorice. Osebo mi je zanimivo, da sta bila oba vojaka iz tolminskega območja doma iz okolice Cerknega, med njimi je bil celo moj soimenjak, ki pa po naslovu sodeč ni bil moj sorodnik. Podatke o času, prebitem na fronti, je težko interpretirati, saj je precej praznih polj. Nemogoče je ugotoviti, ali prazno polje pomeni, da je šlo za povsem novega pripadnika enote, ali pa je prazno zato, ker podatek ni bil znan. Iz vpisanih podatkov pa je razvidno, da je bilo nekaj veteranov, ki so služili že med 18 in 21 meseci. Precej jih je služilo dobrega pol leta, največ pa jih je »na polju« dober mesec. Razen enega »gefretterja« oz. poddesetnika so vsi ostali navadni vojaki (infanteristi).

22. Lin. 27. III. / 1897. J. Prva enota IV. Schwab.

St. št.	Ime	Letnik	Roj. leto	Prejeto vojn. ranj.	Zustandsp. Gemeinde	Geogr. Hauptm.	Spričit	Adress, seiner Angehörigen	Genet. Nr.	In feldt. zeit.	Anmerkungen
1.	Štefanič Anton	94.	14.	Koljar	Lorca	Kranj	Por.	Ferdyn. P. Lorca 12		18 mes.	Lorca
2.	Zavrč Franc	93.	15.	Kmet	Mariač	Kranj	Por.	Franz. M. Mariač 27		6. Mon.	Lorca
3.	Zagar Johan	96.	15.	"	Vinica	Prno, mul.	"	Johan. Z. Nova Lopa 2675			
4.	Zavrč Johan	85.	08.	"	Poduje	Prsko	"	Franz. Z. Weidner 15	3895	11 mes.	
5.	Matišič Jozef	96.	15.	"	St. Trzin im M. Vin.	Maribor	"	Anton. M. Sch. 41	3796		
6.	Tončič Matija	97.	15.	"	Goljuni	Lokar	Por.	Erasmus. P. Goljuni 165	7948	4. mes.	
7.	Linčič Martin	73.	15.	"	Lomjete	Prsko	"	Johan. L. Linčič 9	174	1. mes.	
8.	Štanič Andrej	96.	15.	"	Črnomelj	Logatec	Por.	Karl. P. Štanič 2. P. Nov. Kol.	9891		
9.	Štala Timotej	96.	15.	Knap	Mat. Pese	Črnomelj	Por. Nem.	Agnes. St. Št. Pese 117	804	6. mes.	
10.	Madžarica Štefan	92.	15.	Delav.	Črnomelj	Tolmin	Por.	Jak. M. Madžarica 42	4330		
11.	Zagar Gregor	96.	15.	Kmet	Mokrič	Kranj	"	Johan. Z. Madžarica 42			
12.	Štanič Franc	96.	15.	Kmet	Lorca	Kranj	"	Maryana. P. Lorca 8. P. Lorca	123		

Seznam vojakov roja, kateremu je pripadal Franc Zavrč.

Dobesedni citati nekaterih zapisov:

Dne 14. oktobra prišel delat ški kurs⁴ in ga dovršil dne 15. novembra na Duisburger - Hütte, visoko 2550 m.⁵
K.K. Lir 27, Skikurs, Duisburger-Hütte, Feldpost N. 606. Oberkernten.⁶

Spisal dne 9. 12. 15 v marode-haus.⁷

Dne 28. maja 15 sem anrikal.⁸ Sem prišel najprvo v Bretendorf⁹ pri 8. kompaniji, potem sem šel v Rosswein¹⁰ k 5. kompaniji pri Mariboru na Štajerskem. Potem je bil regiment prestavljen v Admont in jaz s 5. kompanijo v Frauenberg. Iz Frauenberga v Admont (ob reki Enns) k marš kompaniji v Podkoren. Iz Podkorena na Duisburger-Hütte na mejo med Koroško in Salzburško. Sem naredil ški kurs, potem prišel na Rateče in iz Rateč sem šel skož Kranjsko goro čez Baumbah-hütte¹¹ na Sočo in iz Soče v fronto. Sedaj sem tukaj, ki sem vedno moker in nikakor ne spim; mislim, da kmalu poginem.

Dne 20. 1. 16.

Sem šel tukaj iz špitala v kuhinjo delat in so mi rekli, da bodem mogel čez 10 dni iti nazaj v štelung,¹² pa ne vem, kako bo, noga je še vedno glih bolana. Če mi bog dodeli to srečo, da bi me poslali na kakšen laichte dienst.¹³ Bog mi bo že pomagal. V kuhinji bi bilo že fletno, ako bi me ne bolela noga. Danes pisal Komarjevem, Juščevemu Josipu, domov na Mavčiče, domov Mami. Mamici pišem skoro vsak dan. Danes sem tudi pisal domov po malo krljev in po škatljo cigaret (23. 1. 16).

Na vrhu strani, bog ve zakaj, je pripisal: Št. gevera¹⁴ 4968.

Dne 25.1. 16.

Sem bil še (na) dietni kuhinji in jutri ne bom več. Sedaj gremo, zdaj gremo, nazaj nas več ne bo. Oh adijo, pa zdrava ostani, podaj mi še enkrat roko, pa name nikar ne pozabi, čeravno drug ženin tvoj bo - in gnilo moje telo.

Zanimivo, kako se prepletata optimizem in črnogledost, šegavost in potrnost. Na isti strani se dnevnik nadaljuje s podobnimi, narodnimi, fantovskimi pesmimi, večina jih je, tako kot zgornja, malo predelanih.

Dne 30. 1. 16.

Danes sem čisto mislil, da grem proč, pa sem še ostal in da ne vem, kako bo jutri. Dobil tudi včeraj eno karto od ---- (črtice ja naredil pisec dnevnika, verjetno ni želel, da bi se vedelo, kdo mu je pisal).

Drugače gre mi dobro, doktor me ima rad, nikol mi nič ne reče (?). Včeraj sem pisal dosti kart - 4. Jenkovmu Petru, naš mam, Juščevemu Janezu in tudi ---- (zopet namerno črtice, verjetno dekletu).

Danes je menda nedelja, moram malo bolj molit.

Na različnih mestih, kjer je kaj prostora, so narisani razni okraski, predvsem pa se je Franc trudil, da je narisal čim lepše inicialke v obliki vinjet oz. monograma. Pri eni taki je še pripis: to sem narisal še na Duisburger-Hütte, pa se mi je pokvarilo. Na drugi stran sem potem naredil drugo.

Samo enkrat si želim, da bi na senožeti oral in da bi prelubi Mavški škrjančki peli nad mojo glavo. Oh, če Bog to dodeli meni, bom grozno vesel. Na božjo pot k sv. Joštu sem se že velikokrat obljubil. Bog daj, da bi romal ki sv. Joštu in k Mati Božji na Brezje.

⁴ Smučarski tečaj (popačena nemščina - pravilno Skikurs)

⁵ Koča na neznani gori na meji med Koroško in Salzburškim

⁶ Vojna pošta 606 spada pod Beljak. Oberkernten (Oberkärnten) - Gornja Koroška

⁷ Bolnišnica (popačena nemščina)

⁸ Iz nemškega glagola einrücken - oditi v vojsko, k vojakom

⁹ Verjetno Brettendorf, Deskova vas pri Črnomlju

¹⁰ Razvanje pri Mariboru

¹¹ Koča Zlatorog v Trenti (Baumbach-Hütte), imenovana po nemškem pesniku Rudolfu Baumbachu (1840-1905)

¹² Vojaški položaji (nemško Stellung)

¹³ Lahka služba (nemško leichte Dienst)

¹⁴ Puška (nemško Gewehr)

Dne 30. 1. 16.

Danes prišel v rekonvalescent abteilung¹⁵ v Baumbachütte ... Tukaj postal zopet marod¹⁶, noga zopet ofnala¹⁷. Danes grozno boli. Ne vem kako bo jutri, prosil bom v špital. Včeraj dobil paket s krhljemi. Cigaret nisem dobil. Bog mi daj sreče.

Spisal dne 1.2.16.
podpis (F. Zavrl)

Dne 30. 1. 16.

Danes so zopet operirali na pruhu. Včeraj so enemu od 27. LIR Regimenta roko odrezali. Sedaj pri meni je legel na desno en Rus, bolan, je roko izpahnil in je prav prijazen mož. Na drugo stran pa leži en ujeti Italijan, ki je bil ranjen. Ujetih je bilo včeraj eno kompanijo tukaj. Ta Italijan, ki tukaj leži, ni tako prijazen kot Rus, grdo gleda in nič ne govori. (Nad tem zapisom še pripis: XIV. M. Baon).

Na sosednji strani pri zgornjem zapisu je z drugačno, slabo čitljivo pisavo v nemškem jeziku napisana dovolilnica (Passierschein). Kdo in zakaj jo je napisal, se ne da razbrati, jasen je le naslov: K.K. Lir 27, I. M. Komp.

V marode hausu sem bil 4 dni, tukaj se še precej pozdravil. Sem bil bolan na vratu. Med tem časom sem večkrat pisal domov in ... (nečitljivo) in tudi drugim.

Zvedel za Komarja, da je tudi pri vojakih - 17. regiment in tudi Luka. Andrej umrl, Kozjek umrl. Pohnov Jernej ranjen. Kopitar šel v Soča špitalu, čez 9 dni prišel nazaj. On je rekel, da je zelo stradal. Tukaj tudi Višovtov iz Podreče 7. Ko sem bil v Admontu je bilo zares lušno - tudi v Podkoren. V Podkoren me je obiskal oče in prinesel več reči. U Frauenbergu sem srečal kamerata, Je... (nečitljivo!)

Dne 12. dobil ena karta.

Dne 17. 2. 16. mi je prinesel nek kolega neko karto od rekonvalescente. Karto mi je pisal učitelj, in mi je pisal od

nekaj mladega, pa sam ne vem, kaj. Zame je to nekaj izuzetnega.

Dne 21. 2. 16

Včeraj prejel zopet ena pošta.

Dne 23. 2. 16

Bil prestavljen v špitalu v drugo barako. Tukaj bolj slabo.
podpis (F. Zavrl)

Danes sem postal tako marod v tej novi baraki, da ne vem, kako bom spal. Glava me grozno boli. (pripisano istega dne)

Dne 1. 3. 16

Celi dan močno snežilo in pred dvema dnevi je tudi že padlo precej snega. Sadaj ga bode menda dovelj.
podpis (F. Zavrl)

Na naslednji strani pa je napisana abeceda malih tiskanih črk v cirilici, poleg vsake črke še njena latinska sorodnica. Spodaj pripis: *Serbische Buchstaben*.¹⁸ Težko je reči, ali se je tega dela Franc Zavrl lotil še v bolnici ali pa je kasneje izkoristil prazen prostor v dnevniku in pričel vaditi cirilico. Ni pa bila cirilica edina stvar, ki si jo je želel zapomniti in naučiti. Zapisal si je tudi podatke o zastavah 18 avstrijskih dežel. Verjetno je bil to tudi del vojaškega drila, nekaj, kar je vojak poleg številke svoje puške moral vedeti in znati.

Dne 17. 3. 16

Sedaj se bode 44. divizion prestavil, samo ne vem kam. Sedaj so pričeli prihajati od štelung in tudi jaz bodem v kratkem ... (nečitljivo).

Dne 19. 3. 16 sv. Jožef

Danes sem bil pa prestavljen iz špitala Kranjske gore in sem se peljal z vlakom skozi Trbiž, Beljak in na ...¹⁹ (nečitljivo). Od tam šel k marš bataljonu 18.
podpis (F. Zavrl)

¹⁵ Rekonvalescentni oddelek (nemško Rekonvaleszentabteilung)

¹⁶ Bolan (iz nemške besede marode – bolehen, izčrpan)

¹⁷ Odprla (rana na nogi). Iz nemškega glagola öffnen – odpreti)

¹⁸ Srbske črke (nemško)

¹⁹ Polk je v tem času odpotoval na Južno Tirolsko, kjer se je v maju začela velika avstro-ogrska ofenziva.

Fotografija oddelka pehotnega topiča (iz zapuščine Franca Zavrla)

Na naslednji strani so ponovno napisana imena nekaterih kolegov iz roja, poleg naštetih je tu napisano novo ime: *Avgust Vrhovec, Dobrova pri Ljubljani*. Ali gre za sovojaka ali prijatelja, tu ni razvidno. Zapisana je tudi preprosta pesem, ki v svoji preproščini razodeva misli mladega vojaka.

Tudi na zadnji platnici dnevnika je vse polno poskusov monograma, zraven pa še zanimiv pripis: *Franc Zavrl, absolvent kmetijske šole je dovršil z odliko dne 3. 4. 14.*

To je bilo torej v letu, ko je bilo Francu 21 let, slabi dve leti kasneje pa je okreval v bolnici in si želel samo miru in dela na kmetiji. Ni še vedel, kako se bo končalo njegovo okrevanje in tudi ne, da bo vojna dolgo trajala in da bo kot ujetnik delal v Rusiji. Morda še dobro, da ni vedel.

Opombe prispeval Vinko Avsenak

Pesem od kajzeršnov

*Dobro jutro, draga moja,
al' si spala kaj nocoj?*

*Nič prav dobro nisem spala,
celo noč sem poslušala,
slišala sem ptičke peti,
mlade fante vriskati.*

*Kaj so to za jedni fantje,
ki tak lepo vriskajo.*

*To so fantje kajzeršini
ki na vojsko pojdejo.*

JOSIP TREBEC - MIZAR IN FOTOGRAF IZ SEŽANE

Simon Kovačič

Josip Trebec se je rodil 3. februarja 1873 v Sežani. Na Dunaju se je izučil za mizarja, pozneje pa se je začel resneje ukvarjati tudi s fotografiranjem. Poročen je bil z Marijo, roj. Zabric, ki je bila po poklicu babica. V zakonu se jima je rodilo osem otrok. Kljub številni družini, zaposleni ženi in svoji službi je Josip našel čas tudi za razvedrilo, saj je v prostem času veliko fotografiral in preživljal popoldneve ob svojem čebelnjaku.

Pri štiriinštiridesetih letih je bil vpoklican v avstro-ogrsko vojsko k tržaškemu 97. pehotnemu polku v Radgono (Radkersburg). Od tam se je javil 12. januarja 1917 s prvo (ohranjeno) dopisnico, v kateri je sporočil, da je bil dodeljen 7. polku trdnjavskega topništva, ni pa še vedel, kam ga bodo poslali. Morda v Ljubljano, Gradec (Graz) ali kam drugam. Tako je družina izvedela, da je Josip na Štajerskem, razporejen v topniško enoto. Iz dopisnic, ki so pomemben pisni vir za proučevanje takratnega dogajanja, je mogoče razbrati veliko zanimivega. Ker je bil Josip družinski človek, se je domov javljal skoraj vsak dan. Dopisnice (nekaj je tudi pisem) danes skrbno čuva njegov vnuk Orlando Fabris iz Sežane.

S pomočjo Josipovega pisanja si lahko ustvarimo droben mozaik o življenju avstro-ogrskega vojaka. Iz naslova na dopisnici, ki jo je 14. 1. 1917 poslal na domači naslov, izvemo, da je bil na Dunaju. Takole je zapisal:

»Tu pišem na post[el]ji v Dunaju, kjer mi je prav dobro. Prišli smo zvečer... Kako poceni je bil ta izlet, ne bi si mislil. Pa vse v redu, da se ni kdo izgubil.«

Iz dopisnice, ki jo je 17. 1. 1917 poslal domov, izvemo veliko zanimivega o vojaškem vsakdanjiku:

»Dragi moji!

Tu Vam ob kratkem opišem naše sedanje življenje. Zjutraj ob 6^h vstati, se umiti in očediti, posteljo spraviti in iti po kavo, pojediti in še mal prosto do 8. ure. Potem pa kot uradniki na delo, namreč k vajam. Mal z nogami in rokami pobrcati pa mal se posukat na levo in desno, mal hoditi, pa 10 minut prosti. Potem spet to, potem 1/2 ure prosti, pa spet na vaje. Sedaj je 11. ura je menaž, župa, meso in prikuha in 1/4 hleba, potem do 2^h prosti pa k vajam. Danes smo šli popoldne, kot vsako sredo v banje kopati se, to je zdravo, topla voda škrofi na človeka, tam se žajfa in briše vsak poljubno, potem na čaj za 20 krajcarjev, pa domov, mal prosti, potem k

Josip Trebec fotografiran ob odhodu na nabor (hrani Orlando Fabris)

befelu, pa spet po minaž, jota, potem imamo brivca in smo prosti do 9^h. Gremo tud na pivo, ker ni draga (46 krajcarjev liter) pa dobra. Ob 9^h pa mora biti vsak v svoji postelji. Tu je zelo lepo vse v redu, 2 meseca bomo gotovo tu, pa jaz se bom še odebelil in pomladil. Danes je tu padal sneg.

Srčen pozdrav vsim skup J. Trebec«

Z naslednjo dopisnico je poročal o svojih vojaških dohodkih in se pritoževal nad draginjo na tedanjem Dunaju.

»Danes sem vdobil prvo plačo do sedaj in 10 dni naprej, to je vsega skupaj Kr. 5,90 (kron – op. avtorja). V gostilno sem pa šel samo pogledat in me je stalo Kr. 4,40, pa sem šel tak ven, da bi pojedel pol hleba. Tu je zelo drago, pa le meso svinjsko ali klobase in vse brez kruha, tega ni. Navadil sem se vse mastno jest... Danes smo vdobili tri pakete tobaka za 5 krajcarjev. Zdrav sem, samo apetita imam preveč. No, ob priliki mi pošljite kaj tobaka, peciva ali svinjskega mesa, tudi špeh bi bil dober...«

Tudi sicer je večkrat pisal domov, naj mu pošljejo kaj hrane, pa tudi tobaka, ker mu vojaški ni ravno dišal. Seveda so mu od doma redno pošiljali pakete. Da domače ne bi skrbelo, kako je s perilom, jim je javil, da je vsak dobil po dve beli srajci, dvoje spodnjih hlač in štiri fece (to so bili nekakšni povoji za noge, op. avtorja). Po približno mesecu dni v vojaški službi so prejeli orožje in obleko. O tem je pisal domov dopisnico sinu Josipu:

»Danes smo fasali štucne in bajonete, jaz sem prav zadovoljen, ker sem v dobil eno prav fajn karabino skor novo, lepo, čisto in bajonet tudi fajn čist in lakiran, medtem ko so nekateri tako grdo barvani in popraskani. Ko smo fasali monduro smo pograbili vsak en kup pred sabo, slučajno sem v dobil čizme ravno prave in precej dobre, mantelj pa najbolji od vseh, bluza in hlače pa bi bile za našega Ludvika in še to slabe. Bil pa je en mali mož in je imel vse preveliko, meni ravno prav, pa sva taušala, tako imam vse fajn. Jutri je nedelja in pojdemo k maši z bajoneti, do zdaj smo hodili le s pasovi, nas je bilo kar malo sram...«

Zelo ga je skrbelo, kako je doma in kako se bo preživljala tako številna družina, sinu Josipu ml. je 16. 1. 1917 pisal:

»Dragi Pepi!

Poskrbi doma, da bo red in prav, dokler si doma, saj težko, da boš prost, ker sedaj mora vsak napet vse svoje moči, da vzdržimo našo domovino, ker sovražniki so blazni in nas hočejo s silo podvreči, nobeden ne more biti prost. Kar jih gre na vizit (vojaški nabor, op. avtorja) so vsi taulih (Tauglich = sposoben za vojaško službo, op. avtorja), ni več kot je bilo kdaj...«

Hčerka Mici, ki je doma prevzela fotografsko obrt, pa mu je sporočila, da mu ni treba skrbeti:

»... se bomo že preskrbeli. Saj pride mama vsako toliko v sobo, pogleda če je kaj novega v škatli, pa nese tja kjer manjka (mišljena je škatla, v kateri se je zbiral denar od prodanih fotografij, op. avtorja).«

Josip se je zelo zanimal tudi za hčerkino delo, saj ni imela ravno veliko izkušenj za delo v fotografskem ateljeju, pa tudi navodila ji je pošiljal kar po pošti. Na dopisnici z 12. 2. 1917 jo je takole vpraševal:

»...Ako boš kaj prislužila mi boste poslali sem denar pa ti bom kupil en lep aparat 13 x 18, ker oni je prevelik za

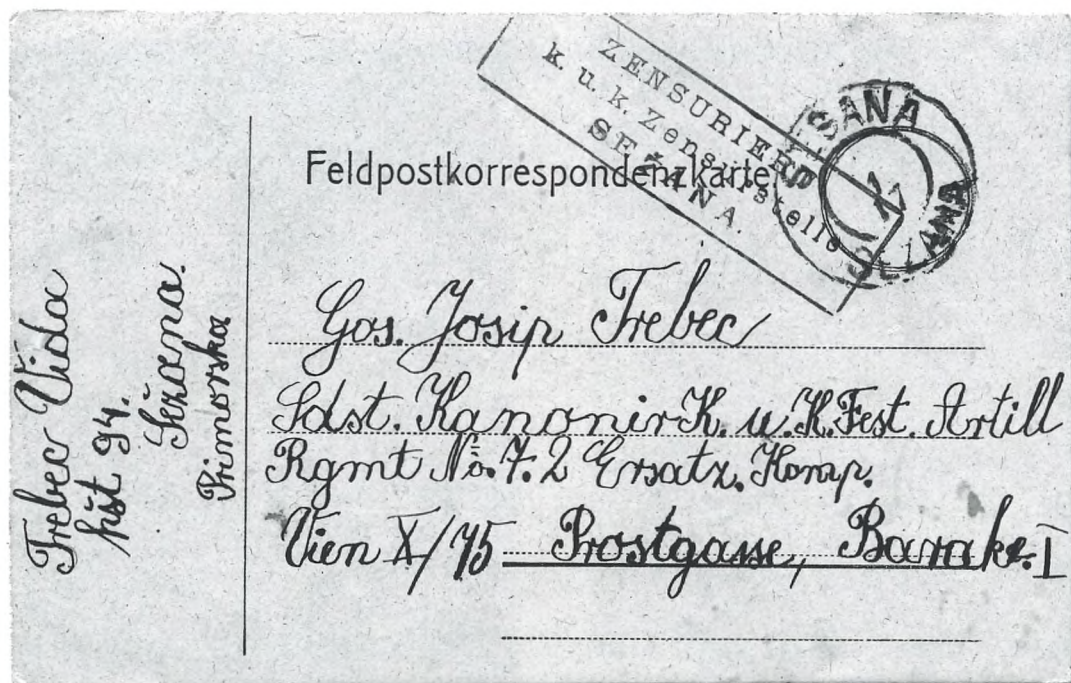
Josip Trebec fotografiran v ateljeju L. Kiechel na Dunaju (hrani Orlando Fabris)

okrog nositi preden bom od tu šel bom kaj poizvedel in si ogledal saj ne vem mogoče bi tudi jaz tu rabil enega, pa je sitno ker ni nič temne sobe (temnica, op. avtorja), tudi še neisem videl, da bi kdo slikal, ampak prosto de je sem zvedel...«

Hčerka Mici je poslikala celo družino in mu poslala to fotografijo, on pa je 17. 2. 1917 v odgovoru pokritiziral njeno delo:

»...v dobil sem sliko vsih... Mici je pa fajn, le da bi mal mejn časa eksp.(»eksponirala«) in dlje entv. (»entviklala« = razvijala, op. avtorja) bi blo bolj črno in belo, drugače prav dobro...«

Sam se je dal fotografirati v ateljeju na Dunaju in poslal družini naslednjo razglednico:

Tudi od doma je Josip prejemal veliko pošte, na sliki je dopisnica, ki mu jo je pisala hčerka Vida na Dunaj. Na pošto je bila oddana 24. januarja 1917 v Sežani. (hrani Orlando Fabris)

»Danes sva z Bizjakom okrog špencirala, tako sva prišla do ene ulice, ki so od ene strani sami fotografi in pri prvem sem se ustavil in pošpegal noter in vidim več ljudi, pa vprašam kako in kaj. Naročil sem 12 razglednic za 6 kron, no 2 sem dal na račun, v nedeljo grem ponje pa vam pošljem eno domov... Bomo videl kaj bo...«

18. 2. 1917 je poslal domov svojo fotografijo, na katero je zapisal:

»Sprejmite mnogo srčnih pozdravov od svojega očeta, so-proga in sina Vam odsotnega v osebi, navzočega pa na sliki. Na vratu je sicer slabo, pa no naj bo. Krivo je to, da nisem imel zrcala blizu...«

Seveda pa vojaki niso samo »špencirali« po Dunaju, morali so se tudi uriti v vojaških veščinah. Ker je bil Josip dodeljen topniški enoti, so imeli vaje s »kanoni«, o čemer je dne 23. 2. 1917 pisal družini na dopisnici:

»...dopoldne smo bili pri kanonih, mal mraza je zjutro a

potem je lepo vreme. Prva ura od 7.- 8. imamo navadno telovadbo, potem s puškami ali kanoni do 11^h, potem ob 2^h pa spet puške...«

Na isti dopisnici piše o neljubem dogodku, ki se je pripetil v kasarni:

»...včeraj je bilo kopanje pa jaz nisem šel, ker sem moral tisti čas v našo kanclijo po denar, pa mi je všeč, ker vsi koji so se kopali so bili do niti preiskani ker je enemu zmanjkalo ali je izgubil ne vem 632 kron, to je dosti, tako sem slišal, pa našli niso nič. Bogve kako je zgubil, to je bilo sitno za vse, ker mesto ob 4h smo bili šele ob 6. uri prosti, pa do 9. ure ni smel nobeden iz naše barake, tudi na stran ne brez enega šarža. Vidite otroci kako sitnost napravi en tat ali uzmovič. Bog ne daj kedaj tega poskusiti...«

Ker je bil Josip izučen mizar, so njegovi nadrejeni spoznali, da bi ga lahko porabili za kakšna bolj koristna dela. Tako je

Dne 24. 1. 17.

Dragi ate.
 Sprejeli smo mi otroci
 Vašo karto. Katera nas je
 močno razveselila. ~~Pris~~ nas
 je vse potvrdilo. Snega imamo
 obilo tu in hude mraz.
 Danes smo se povikljat
 na soncu vozili. Nina
 pravi, ate šel Dunaj jakem.
 Mnogo pozdravov
 od Vide!
 Hanibek
 ...

Hrbtna stran iste dopisnice. Hčerka Vida mu sporoča, da je doma vse po starem, da imajo snega v izobilju in da je mraz. Pa tudi, da najmlajša Nina (Danila) pravi: »ate šel Dunaj jakem.« (hrani Orlando Fabris)

že 18. 3. 1917 sporočil domov, da je začel opravljati svoje mizar-
 sko delo. Dobil je naročilo za izdelavo 8 oken za rože in zelenjavo
 (topla greda, op. avtorja). Mizarско delo ga je potem spremljalo vse
 do konca vojaške službe, s tem pa se je verjetno tudi rešil pekla
 fronte.

27. 3. 1917 je pisal ženi Mariji, da se mu obeta
 »urlaub«:

»...Danes je prišlo iz ministerstva da vdobijo vsi
 poljedelci vojaki urlaub (dopust, op. avtorja) mali
 po 14 dni največji 5 tednov. Zato smo po befelu
 vsi ostali tisti ki nimajo prošnje in bi radi šli delat
 rekli so da vdobimo vsi ker je ukaz tak pa smola
 ko smo se upisovali in pridem na vrsto mal pred
 sedmo uro od 4 ½ mi reče oni pisač ko omenim
 Sežano ne vem to bo težko šlo, pa sem rekel saj
 gredo drug ja, gredo ja pravi no bomo videli. Tako
 nič ne vem še gotovo, rečeno je bilo da Koper
 Pazin in Sežana so za sedaj zaprti pa ne vem...
 Kdor gre gredo vsi na en vlak mislim v petek za
 sedaj počakate bom že pisal jutri...«

Seveda je obstajala bojazen, da Josipa Trebca ne
 bi spustili domov na dopust, ker je bila Sežana
 v neposrednem zaledju soške fronte, a se mu je
 želja vseeno uresničila. Že naslednji dan je pisal
 ženi Mariji:

»No Dragi moji!

Naznanim vam da pridem za tri tedne časa na
 urlaub ker kipira (pripada, op. avtorja) vsacemu
 posestniku 5 tednov dajo kakor si kdo razdeli jaz
 sem rekel sedaj 3 potem mi ostane še 2 tedna za
 en drugi dan. Odhod ne vem prav bo pa v 3 – 4
 dneh. Torej na veselo snidenje. Bog vas živi Paket
 sem od[d]al danes bo morda vse skup prišlo jaz
 in paket Torej sedaj ne pisat in ne pošiljat nič.

Z Bogom Jos. Trebec«

Vlak z veselimi dopustniki je odpotoval z Dunaja 2.
 aprila 1917 in čez dva dneva je bil Josip že doma,
 skupaj s paketom, v katerem je bila tudi za tisti
 čas tako dragocena marmelada.

(se nadaljuje)

MILAN (EMIL) UZELAC – »OČE« AVSTRO-OGRSKEGA VOJAŠKEGA LETALSTVA

Andrej Šušmelj

Milan, kasneje Emil Uzelac, se je rodil 26. avgusta 1867 v Komarnu na tedanjem Ogrskem v pravoslavni družini iz Švarce na Hrvaškem, kjer je bil njegov oče reven kmet. Kasneje je Uzelac slikovito opisoval revščino v otroških letih, ko je »jedel čebule kot jabolka in včasih tudi krompir, ki ga je blatnega pobiral iz zemlje«. Ob tem je rad dodajal, da mu je kot revnemu kmečkemu fantu samo »dobri stari cesar Franc Jožef« omogočil generalsko kariero.

Mogoče je Uzelac pretiraval s hvalo osebnih cesarjevih zaslug, nesporno pa je, da ga je spoštoval in mu ostal globoko zvest do njegove smrti. To nekako ni veljalo za njegovega naslednika, vendar o tem kasneje.

Že od malega se je zanimal za tehniko, tako da je bistri fant brez težav končal tehnično vojaško akademijo (*Technische Militärakademie*), ki je bila namenjena predvsem inženirskim enotam in topništvu. Po diplomi so ga 18. avgusta 1888 kot poročnika premestili v 2. inženirski regiment (2. *Genieregiment*). Med službovanjem v garnizonu v Trstu in Pulju je svoje znanje izpopolnjeval še na elektrotehničnem področju, dokončal pa je tudi pomorsko akademijo v Trstu in pridobil čin ladijskega poročnika trgovske mornarice. Po okoli desetih letih službovanja je 1. novembra 1898 postal stotnik 2. razreda. Dve leti kasneje je bil premeščen v generalštab

inženirskega korpusa (*Geniestab*) in poslan v njegovo upravo (*Geniedirektion*) v Celovec. Tam je bil 1. maja 1908 povišan v majorja.

Kakšno je bilo pisarniško življenje v vrhu inženirske birokracije za človeka, kakršen je bil Uzelac, lahko samo ugibamo. Vsekakor je izkoristil vsako priložnost, da se je seznanjal s tehničnimi novostmi in pionirji novih tehnologij. Tako je navezal pogoste stike z avstrijskim pionirjem zrakoplovstva Franzom Hinterstoisserjem, ki je leta 1908 postal poveljnik avstrijskega balonarskega korpusa, soustanovitelj prvega vojaškega aeronavtičnega inštituta (*Militär-Aeronautischen Institut*) in član uprave avstrijskih aeroklubov. Med ostalimi upravniki je bil tudi Camillo Castiglioni, kasnejši letalski tovarnar, ki je med vojno ustanovil množico tovarn letal in motorjev (med drugimi leta 1917 tudi današnji BMW). Uzelac je že od začetka kazal zanimanje predvsem do plovil, težjih od zraka, in videl v njih vse kaj več od »igrač za mlade in bogate gospode«, za razliko od Hinterstoisserja, ki je kljub naklonjenosti letalom in ustanovitvi prvega dunajskega letališča v Wiener Neustadtu ostal navdušen balonar.

Z letom 1910 so se v Avstro-Ogrski pričela mednarodna letalska tekmovanja, na katerih so podeljevali nagrade za hitrost, največjo višino, trajanje in doseg poleta. Zanimiv je podatek,

Od leve proti desni trije znaki avstro-ogrskega letalstva:

Feldpilotenabzeichen je bila uveden 11. septembra 1912. Dobili so ga balonarji, piloti, opazovalci v balonih in opazovalci v letalih. Inicialka FJI na dnu pomeni Franz Josef I.

Luftfahrerbzeichen je bila uveden 13. maja 1917 za balonarske in letalske opazovalce. K na vrhu je inicialka cesarja Karla, na dnu so pa pod avstrijsko in madžarsko krono trije grbi: avstrijski, habsburški in madžarski.

Feldpiloten-Abzeichen je bila uveden 2. oktobra 1917. Zamenjal je prejšnjega, vendar so ga dobili samo piloti. Na vrhu sta avstrijska in madžarska krona, na dnu K za cesarja Karla.

da je bila Avstro-Ogrska leta 1912 druga država na svetu po doseženem številu letalskih rekordov (precej za Francijo, vendar pred Italijo, ZDA in Nemčijo). Za večino teh rekordov je bilo zaslužno Lohnerjevo letalo puščica (*Pfeilflieger*), zato jih je vojaško ministrstvo novembra 1912 naročilo 24, kar je bilo največje naročilo do takrat. Lohner je imel ob začetku vojne skoraj monopol, tudi generalštab je slepo zaupal njegov predvojnimi dosežkom, k čemur je prispeval tudi omenjeni Castiglioni, ki mu je uspešno pomagal lobirati v državnem vrhu. Vendar je zaradi zanemarjanja majhnih, a obetavnih letalskih podjetij avstrijska letalska proizvodnja do konca leta 1915 prišla v skoraj brezizhoden položaj.

Že pred tem je po prvih poletih Edvarda Rusjana, gostovanih tujih letalcev v Avstriji in dosežkih na letalskih tekmovanjih tudi naprednemu delu avstro-ogrškega poveljstva postajalo jasno, da je napočil čas za spremembe. 19. aprila 1911 je bila ustanovljena prva avstro-ogrška vojaška letalska šola v Wiener Neustadtu, ki jo je vodil kapetan Petroczy von Petrocz. Do konca leta je bilo izšolanih 16 pilotov, ki so leteli v peščici Etrichovih enokrilec, *golobov* (*Taube*).

Leto 1912 je z razmerami pred prvo balkansko vojno stregnilo vojaški vrh, ki je začel razmišljati o morebitni vpletenosti Avstro-Ogrske v vojaške spopade in o sodobnosti njenega vojaškega potenciala. Jedro napredno mislečih častnikov, zbranih okoli prestolonaslednika Franca Ferdinanda in poveljnika generalštaba Conrada von Hötzendorfa, si je zadalo za cilj pretvorbo avstro-ogrške vojske v sodobno vojaško silo. Letalstvu ob vseh ostalih rodovih sicer še niso posvečali velikega pomena, vendar se jim je zdel energični major Uzelac s svojo tehnično podkovanostjo in z zanimanjem za novosti pravi človek za to nalogo. Ko so ga 24. aprila 1912 imenovali za poveljnika oddelka zračnih ladij (*Luftschifferabteilung*), se verjetno niti približno niso zavedali, kako usodno se bo v naslednjih letih spremenil ta rod vojske, in da najverjetneje ne bi mogli za to nalogo izbrati boljšega človeka. 1. maja 1912 so ga povišali v podpolkovnika.

Emil Uzelac, poveljnik Luftschifferabteilung oktobra 1912
v Etrichovem golobu

Tako se je pri 45-ih letih Uzelac znašel na čelu zvenečega oddelka, ki pa je bil v resnici bolj klavrna slika svojega imena, kajti razpolagali niso ne z denarjem ne z letali, z izjemo nekaj že zastarelih *golobov*. Peščica izbranih častnikov si je večinoma nabrala izkušnje v zasebnih inštrukcijah letenja. Prva naloga, ki jo je dobil Uzelac, je bila organizacija urjenja vojaških pilotov in oblikovanje letalske značke. Ker je hotel biti zgled svojim častnikom, se je tudi sam naučil leteti »v nezaslišano visoki starosti«. Še najhujša plat takratnega stanja je bil prezir in popolno nerazumevanje večine nadrejenih poveljnikov, ki so v balonih in letalih videli »nekoristno zračno zabavišče«. Odpor večine starokopitnih štabnih častnikov do letečih novotarij je bil tolikšen, da sta se celo prestolonaslednik Franc Ferdinand in načelnik generalštaba Conrad von Hötzendorf zavedala, da takih pogledov ne bosta mogla premakniti sama in da bi tak premik lahko povzročila samo ena oseba v avstro-ogrski monarhiji. Tako sta poleti 1912 uspela prepričati ostarelega cesarja, da si je ogledal letalski miting v Wiener Neustadtu. Cesar Franc Jožef je bil nad prikazanim tako navdušen, da je *Luftschifferabteilung* takoj dobila več denarja in dvorne naklonjenosti. Vendar je

Uzelac, ki so ga oktobra 1912 odlikovali še z vojaškim križcem časti, kmalu ugotovil, da niti to ne bo dovolj.

V monarhiji so začeli ustanavljati letalske šole: za Wiener Neustadtom še v Fischamendu in v Gorici, gradila pa so se tudi letališča v Przemyslu, Novem Sadu, Sarajevu, Mostarju in na Tirolskem. 53 častnikov in 5 podčastnikov je v obdobju od 1912 do 1913 dobilo pilotsko značko, večina na Etrichovih *golobih* in Lohnerjevih *puščicah*. Von Hötzendorf je ob upoštevanju mnenj Uzelca in drugih zastavil načrt, po katerem bi monarhija do leta 1916 razvila operativno strukturo 40 eskadrilj (*Fliegerkompagnien*) v skupni moči 240 letal.

Takratno prevladujoče razmišljanje vojaškega vrha je v letalstvu videlo le pomoč »pravim enotam« z opazovanjem za sovražnikovo črto in usmerjanjem topniškega ognja na obstreljevanja vredne cilje, seveda pod pogojem, da bi bili opazovalci v letalih samo častniki. Podpolkovnik Uzelac se je zagrizeno boril proti takim prepričanjem, vendar je šele v začetku leta 1914 dobil uradno dovoljenje, da lahko za pilote izšola tudi podčastnike.

Vsi njegovi organizacijski naporji so bili nagrajeni z vrsto odlikovanj. Januarja 1913 je dobil poveljniški križec 2. razreda reda saksonsko-ernestinske hiše, maja 1914 red pruske kro- ne 2. razreda in 29. avgusta 1914 red železne kro- ne 3. razreda. 1. novembra 1914 je po 26 letih vojaške kariere postal polkovnik. Ves ta čas je ostal navdušen letalec in piloti so o njem pripovedovali, da je letel v vsakem tipu letala, ki ga je

kdajkoli uporabljalo avstro-ogrsko letalstvo. Letala je hotel preizkusiti najprej sam, prav tako pa tudi nova spoznanja v pilotiranju, še preden je lahko govoril o tem s svojimi podrejenimi. Ko je na primer januarja 1916 obiskal Fokkerjevo tovarno v Schwerinu, je Uzelac prvič v življenju videl lupinge, ki jih je nad letališčem izvajal nek častnik v Fokkerjevem enokrilcu (*Eindecker*). Uzelac je takoj radovedno vprašal Antona Fokkerja, kako se to počne. Fokker mu je lakonično odgovoril: »Povzpneš se na 2000 metrov, strmoglaviš navzdol in povlečeš palico k sebi. Če se počutiš preveč nelagodno, zapreš oči, in ko občutek nelagodja mine, jih spet odpreš.« Uzelac je brez oklevanja zlezel v Fokkerjevega enokrilca, v letalo, ki ga še nikoli ni pilotiral, in že čez nekaj minut nad letališčem izvajal svoje prve lupinge!

Zaradi visokega položaja mu je bilo med vojno strogo prepovedano letenje, vendar se je Uzelac na take ukaze na skrivaj poživžgal. Med piloti so krožile številne zgodbe o tem, kako je Uzelac po obisku letališča na fronti (kar je redno počel) pogledal, če je mogoče kakšen visok častnik v bližini, in če je bil »zrak čist«, je povlekel iz žepa svojo že legendarno pilotsko kapo, smuknil v najbližje letalo in na hitro naredil nekaj krogov nad letališčem.

Podoben je bil njegov odnos do političnih spletk v poveljstvu in letalski industriji cesarstva, ki je bilo znano po prav bizantinski kompleksnosti svoje administracije. Njegove jedke opazke na račun birokratskih postopkov, ki jih je včasih tudi

Uzelac je bil med frontnimi enotami priljubljen poveljnik zaradi sproščenega odnosa s podrejenimi, cenjen kot pilot in kot inženir. Posnetek je iz vojaškega letališča pri Divači.

besno zabeležil na robove uradne korespondence, so kazale, da nima ne časa ne živcev za boj z birokratskimi mlini na veter. Tudi za dolgotrajne štabne razprave ni bil preveč navdušen. Ko je ob obiskih letališč poslušal, kako se vlečejo retorična prerekanja častnikov, je na koncu rad poklical na stran kakega podčastnika in ga zarotniško vprašal: »No, Müller, za kaj pravzaprav gre pri tej stvari?«

Za pilote, ki so bili od vseh rodov vojske najmlajši in od katerih je bil pogosto več kot dvakrat starejši, je bil »Uz«, kot so ga klicali, bolj očetovska figura kot običajen poveljnik. Nad vsem ostalim je cenil njihov pogum in letalske sposobnosti, in ko so mladi vročekrvneži včasih prekršili pravila, je znal zamižati na eno oko, včasih pa tudi na dve. Ko je bila uvedena značka »voznika letal« (*Luftfahrerabzeichen*), se nihče od njih ni čudil, da je Uzelac osebno opravil ves trening in opravil izpit tako kot vsi običajni bodoči piloti. To ni bilo pravzaprav nič novega, ker si je že pred tem na isti način prislužil značko terenskega pilota (*Feldpilotenabzeichen*). 6. julija 1915 je prejel viteški križec Leopoldovega reda in maja 1916 otomanski red Medjidie 2. razreda in železni križec 2. razreda.

Vendar so bila področja, ki so presegala domet njegovih organizacijskih sposobnosti in njegovega vpliva. Eno od njih je bila avstro-ogrška letalska industrija, ki je bila odraz pomanjkljive industrializacije monarhije, s pomanjkljivim kvalificiranim kadrom, in v primerjavi z nemško precej neučinkovita. V letu 1917 je največji nemški proizvajalec Albatros s tretjino manj zaposlenimi izdelal več letal kot celotna avstro-ogrška industrija skupaj! Ob tem pa je treba upoštevati tudi špekulantske intrige letalskih proizvajalcev, ki so se začele že pred vojno. Do leta 1914 je bil Lohner s svojo *puščico* monopolizirani dobavitelj, kar je marsikaterga mladega inženirja v konkurenčnih podjetjih napotilo v tujino. 9. marca 1914 je po nekaj nesrečah Lohnerjevih letal

Stotnik Heinrich Kostrba iz Flik 4 čaka decembra 1915 na svojem Fokker Eindeckerju na Ajševici na vzlet.

v nepojasnjenih okoliščinah sodu izbila dno smrtna nesreča dveh pilotov na preizkusnem poletu tovarniško novega letala, ki so mu popustila krila. Izsledki komisije pod vodstvom Richarda Knollerja, ki je tehnično pregledala vsa Lohnerjeva letala, so bili šok za vojaški vrh: krila večine Lohnerjevih *puščic* niso zdržala niti najmanjših predpisanih obremenitev! Sledil je krizni program zamenjave kril na vseh letalih, vendar je bilo 28. julija 1914 ob napovedi vojne Srbiji od 79 letal operativnih samo 39.

Vojaško ministrstvo je bilo prisiljeno obrniti svojo monopolistično politiko na glavo, kar je sredi leta 1914 privedlo do množice ustanovljenih letalskih podjetij. Od avgusta do decembra je avstro-ogrška industrija proizvedla 46 letal, naslednje leto pa že 304. Vendar število še vedno ni zadoščalo potrebam, kar pa se je moglo nadomestiti z uvozom nemških letal. Po italijanski vojni napovedi 23. maja 1915 je postajalo tudi očitno, da so po predvojnih načrtih izdelani modeli letal precej zastareli za italijansko fronto, kjer so nasprotniki leteli na nekoliko sodobnejših francoskih in italijanskih letalih.

Tudi zaradi italijanske fronte se je 8. julija 1915 Oddelek zračnih ladij (*Luftschiffer-Abteilung*) reorganiziral in preimenoval v Letalske enote (*Luftfahrtruppen*), vendar se je

Flik 23/D na letališču pri Divači sredi leta 1917

Uzelac zavedal, da reorganizacija ne bo pomagala, če ne do-
bijo boljših letal. Konec leta 1915 Lohner ni uspel na razpisu
za nov model letala. Tudi Lloyd, Albatros in Aviatik se na pre-
izkusih niso odrezali nič bolje. Letalske enote so v mrzličnem
iskanju rešitve naredile najbrž največjo napako v vojni, ko
so naročile nepreverjeno zasnovo letala profesorja Richarda
Knollerja. Zmešnjava glede odgovornosti, verige poveljevanja
in nedoraslega načrtovanja je povzročila, da je afera Knoller
prerasla v politični škandal: od 184 naročenih Knollerjevih
letal jih je le nekaj dejansko vzletelo, cena tega propadlega
projekta pa je znašala 1.360.000 dolarjev!

Dodatne zastoje pa je afera Knoller povzročila v še vedno
monopolističnih prioritetah proizvodnje nekaj modelov letal,
zaradi katerih je bilo proizvajalcem celo prepovedano raz-
vijati nove prototipe. Uzelac je avgusta 1916 osebno inter-
veniral, da bi Aviatiku dovolili razvoj njihovega obetavnega
lovca D1. Kljub njegovim naporom je Aviatik D1, prvi sodobni
lovec monarhije, poletel šele sredi leta 1917. Avstro-ogrsko
letalska industrija je zaradi afere Knoller izgubila okoli devet
mesecev razvoja in šele leta 1918 se je lahko enakopravno
kosala z najsodobnejšimi letali antante.

Ko je jeseni 1916 umrl cesar Franc Jožef, je bilo z njim po-
kopano tudi celotno zgodovinsko obdobje. Mladi cesar Karl

je cenil delo in sposobnosti polkovnika Uzelca in ga 22. ja-
nuarja 1917 odlikoval s trakom k redu železne krone, vendar
je mladi cesar gojil politično nezaupanje do starega poveljni-
škega kadra in poskušal na vsak način spraviti »svoje«
ljudi na poveljniška mesta. Kljub vsem nasvetom je uvedel mesto
generalnega inšpektorja vojnega letalstva, ki je služilo samo
temu, da je poveljevalo poveljniku vojnega letalstva. Na to
mesto je 8. julija 1917 postavil svojega prestolonaslednika,
nadvojvodo Jožefa Ferdinanda, ki je padel v javno in vojaško
nemilost po porazu pri Lucku junija 1916. Nadvojvoda je bil
dolgoletni strasten balonar in strokovnjak za letalstvo s teh-
ničnim znanjem, tako da je znal s pet let starejšim Uzelcem
najti skupen jezik. Njuno sodelovanje je bilo uspešno, saj
sta s skupnim trudom in z medsebojnim spoštovanjem do
konca vojne odlično vodila avstro-ogrsko letalstvo glede na
pogoje, v kakršnih je delovalo. Vendar Uzelac te generalne
inšpekcije nad sabo cesarju Karlu najbrž nikoli ni odpustil.
1. oktobra 1918 so mu tudi dokončno odvzeli poveljstvo, ki
ga je prevzel generalmajor Otto Ellison Freiherr von Nidlef,
Uzelca pa so postavili za namestnika. Vendar je bil to že
čas, ko je Avstro-Ogrska ob izgubljeni vojni, vrenju narodov
in razpadajoči monarhiji iskala mir, zato Uzelcu tega poniža-
nja ni bilo treba prenašati več kot en mesec.

Ko se danes upošteva njegov prispevek k vzpostavitvi tehnično in organizacijsko učinkovitega vojaškega letalstva, okoliščine, v katerih je deloval, in njegovo osebno vlogo v motivaciji osebja, ki se je kljub nasprotnikovi premoči pogumno in učinkovito borilo vse do konca, ostane malo dvomov, da je bil Emil Uzelac najsposobnejši letalski poveljnik 1. svetovne vojne. Poveljevanje izza pisalne mize, brez pravega stika s piloti in z bojiščem se je maščevalo še marsikateremu letalskemu poveljniku v 2. svetovni vojni.

Primer Uzelcove letalske jasnovidnosti je bilo med drugim tudi njegovo povelje, naj bodo fotografski aparati montirani na lovška letala in ne na počasne dvosede, ki so bili lažji plen italijanskih lovcev. Izum daljinskega sprožilca fotoaparata s »sotoskopom« v pilotski kabini, ki ga je konec 1916 razvil nadporočnik dr. Fritz Dubowsky, je tako avgusta 1917 postal že operativen, s čimer so za nekaj desetletij prehiteli prakso počasnejših večsedežnih izvidnikov. Šele ob koncu druge svetovne vojne so se (spet) pojavila lovška letala za fotografiranje bojišča.

Po vojni se je general Uzelac naselil v Petrinji (Petrovaradinu) in sprejel mesto poveljnika Kraljevega vojnega letalstva. Ena njegovih prvih zadolžitve je bila prevod vse avstro-ogrske tehnične dokumentacije, ki se je nanašala na letala, v srbski jezik. Ob tem je bila njegova naloga tudi svetovanje ob nakupih prvih vojaških letal, predvsem od tradicionalne srbske vojaške zaveznice Francije.

Leta 1921, ko si je cesar Karl poskušal ponovno pridobiti madžarsko krono, je menda kralj Aleksandar Karađorđević v ugibanju, ali bo Karlu nemara uspelo, generala Uzelaca vprašal, ali bi mu kot vladarju Avstro-Ogrske ponovno izkazal vdanost. Uzelac mu je odgovoril z njemu lastno parabolo: »Če bi bil cesar Karl Napoleon, bi bil jaz njegov maršal Ney!« in po kratkem premoru, »... vendar ne skrbite, Karl nikoli ne bo Napoleon!«

General Milan Uzelac se je upokojil leta 1923, ko je lahko tudi ob njegovih prispevkih stekla velika reforma Kraljevega vojaškega letalstva, vendar ga je leta 1941 ob razglasitvi Nezavisne države Hrvatske ustaška vlada, ki se je zavedala njegove karizme, postavila za častnega poveljnika (*General der Flieger*) letalstva NDH, bolj v propagandne namene, ker so mu dejansko poveljevali Nemci. To je bila že tretja država v njegovi karieri, ki mu je zaupala letalsko poveljstvo. Nacisti so leta 1942, ko je imel Uzelac 75 let, celo poslali letalskega

Fokker B.I. iz Flik 4, novembra 1915 na Ajševici

zgodovinarja, polkovnika *Luftwaffe* J. Diakowa, da je zbral pričevanja nekaj desetih njegovih nekdanjih sobojevnikov v priložnostni knjižici. Ironija usode je, da je istega leta, ko je »ustaškega generala pravoslavnega porekla« Uzelca slavila nacistična propaganda, za posledicami internacije v koncentracijskem taborišču Dachau umrl njegov nekdanji nadrejeni generalni inšpektor letalstva, prestolonaslednik Jožef Ferdinand. Za njegovo izpustitev je osebno posredoval rajhsmaršal Goering, nekdanji letalski as 1. svetovne vojne, toda za zdravje Jožefa Ferdinanda je bilo že prepozno.

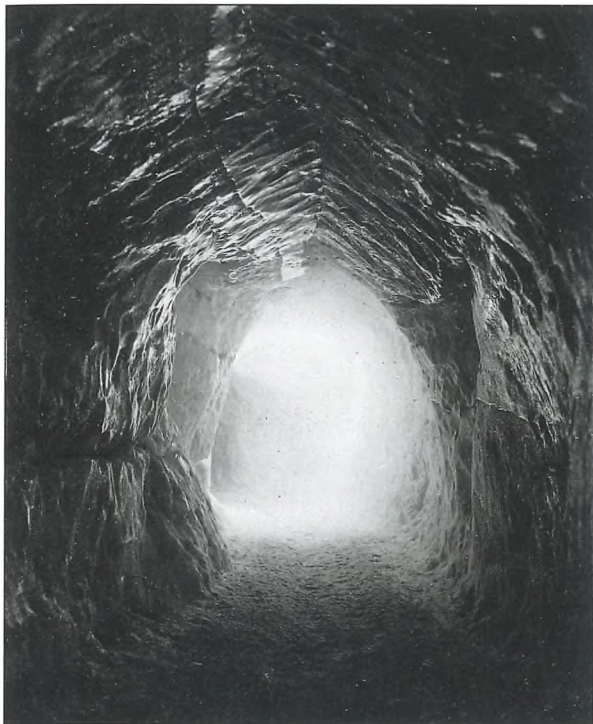
Po drugi svetovni vojni je Josip Broz Tito seveda vedel, kako je bilo z njegovim »poveljevanjem ustaškemu letalstvu« na stara leta in mu te epizode ni zameril. Tako je lahko še zadnjič odpotoval v Avstrijo na srečanje preživelih letalskih veteranov 1. svetovne vojne. General Milan Uzelac je umrl v Petrinji 7. januarja 1954, nekaj mesecev po tem, ko je Jugoslavija prejela svoja prva reaktivna letala – okoli 200 lovskih bombnikov Republic 84G Thunderjet, za katere so se piloti šolali v takratni Zahodni Nemčiji. Pokopan je na zagrebškem pokopališču Mirogoj.

Literatura in fotografije:

- Grosz, Haddow, Schiemer: *Austro-Hungarian Army Aircraft of World War One*, Flying Machines Press, 1993
- <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/biog/uzelac.htm>
- odlomki člankov na internetu

GROFOVA JAMA

Jože Terčon

Pogled iz Grofove jame proti izhodu (zbirka Pierpaolo Russian)

Uporaba kraških jam na soški fronti

Kraška planota je z italijansko napovedjo vojne Avstro-Ogrski in odprtjem novega jugozahodnega bojišča, po reki Soči imenovanem soška fronta, postala prizorišče hudih bojev, ki so trajali do preboja avstrijsko-nemških sil oktobra 1917, ko se je frontna črta premaknila globoko na italijansko ozemlje, k reki Piavi.

Način bojevanja v prvi svetovni vojni (pozicijska vojna, topniško obstreljevanje, uporaba letalstva), je zahteval varna in prostorna zaklonišča, v katera so se zatekli vojaki. Prav to so nudile kraške jame, ki so bile z gradbenimi posegi spremenjene v zaklonišča in skladišča za strelivo in vojaški material.

Na avstrijski strani so se jeseni leta 1916 odločili zgraditi novo obrambno črto na Krasu. Utrjevalna dela na območju VII. korpusa je vodil general Kuchinka, ki je imel na razpolago kar 18.500 ljudi. Na težavnem kamnitem terenu so naleteli na številne kraške jame in brezna, ki bi jih lahko vključili v obrambni sistem. Da bi čim bolj smotrno izrabili te jame in brezna, so ustanovili jamski gradbeni oddelek VII. korpusa (*Höhlenbaudetachment d. k.u.k. VII. Korps*), ki je štel 500 mož in ga je vodil speleolog, inženir nadporočnik Alois Peter Bock.

Konec maja 1917 je bilo v jamah, ki jih je raziskal in preuredil ta oddelek, 2.059 ležišč, dodatno pa se je lahko pred obstreljevanjem v podzemna zaklonišča umaknilo še 1.156 vojakov. Skupaj je bilo na Krasu v kavernah in jamah na razpolago 17.300 m² pokrite površine.

V tem oddelku je dobra dva meseca raziskoval tudi znani slovenski naravoslovec in pedagog Pavel Kunaver. Na Krasu ni ostal dolgo, toda v tem času je s svojim poveljnikom ing. Bockom raziskal več jam v okolici Sv. Lenarta, Brestovice in Vojščice. Te jame je potem Bockov oddelek preuredil v zaklonišča za vojake.

O raziskovanju na Grmadi piše Kunaver v Planinskem vestniku iz leta 1968 v članku »V jamah za soško fronto« naslednje:

»V začetku aprila sem šel nad Devinom na Grmado merit neko jamo, kjer je bilo prostora za več kot stotino po boju preutrujenih mož. Po ing. Bockovem načrtu so vrtali naši ljudje dolg rov, da bi iz jame vodil na prosto še en izhod. Ker je bilo razmeroma mirno, me je neki podčastnik peljal v zavetju grmovja in skalovja na vrh. Iz varnega zaklonišča sem se oziral po sinjem morju, kjer ni bilo malo življenja, po daljni Beneški ravnini in sijajnih še v sneg odetih Alpah. Kakšna lepota v naravi! Kakšna grdoba pa je prežala izza skal in plitvih jarkov! Smrt in sovraštvo je zasejal človek in se pripravljaj za bližnji pokol...«

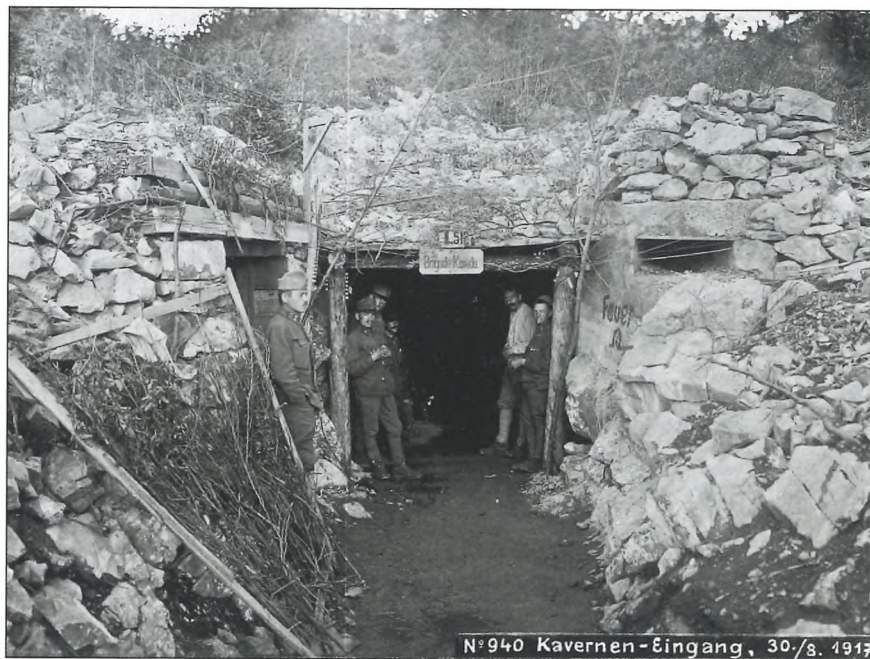
V aprilu 1917 se je Pavel Kunaver poslovil od Krasa, ker je bil kot jamar dodeljen majhnemu oddelku za raziskovanje jam na Banjški planoti in v Trnovskem gozdu.

Grofova jama

Grofova jama ali Vogenca, s tem imenom je omenjena v Savnikovem Krajevnem leksikonu Slovenije iz leta 1968, se nahaja v plitvi vrtači pod vrhom Grmade, južno od Brestovice pri Komnu, na meji z Italijo. Na Grmadi se je na dobro utrjenih položajih avstro-ogrska vojska uspešno upirala italijanskim napadom v vseh enajstih soških ofenzivah. Za vojake obeh strani, ki so se spopadali na tem odseku soške fronte, je hrib postal sinonim za smrt in uničenje.

Za avstro-ogrske vojake na teh položajih je bilo edino pravo zavetje pod zemljo. Še posebej so se bali težkih mornariških topov, ki so bili nameščeni na pontonskih splavih in betoniranih podnožjih pri Zdobi, ob izlivu reke Soče v morje in so tolkli po položajih na kraškem bojišču.

Ena izmed jam, ki jih je Bockov oddelek preuredil v zaklonišče, je bila tudi Grofova jama (*Vogenca, Feuer-Kaverne*,

N° 940 Kavernen - Eingang, 30./8. 1917

*Avstro-ogrski vojaki fotografirani ob vhodu v Grofovo jama, 30. avgusta 1917
(zbirka Pierpaolo Russian)*

Caverna del fuoco). Predstavlja tipičen primer preureditve naravne kraške jame v zaklonišče za vojsko.

Relativno strm dostop v jama je bil izdelan skozi naravni vhod, poleg njega so izdolbili še dva umetna rova, ki vodita v jama, in enega, ki je vodil na topniško opazovalnico in v strelski jarek ob jami. Dostop v notranjost jame je zahteval izgradnjo stopnic, betonskih in lesenih. Približno na sredini jame se skalnato dno malo dvigne, zato so za ta prehod izklesali stopnice v sigi. Nato se jama prične spuščati in v zadnji dvorani doseže globino 51 metrov.

V zadnji del jame je z vzhodne strani pripeljal dolg, umeten rov. Vhod s te strani je bil zaščiten pred direktnim topniškim

obstreljevanjem, zaradi višinske razlike med obema vhodoma pa je bilo v jami omogočeno naravno kroženje zraka, kar je bilo posebej pomembno ob bivanju velikega števila vojakov v jami. Jama je bila razsvetljena z električnimi lučmi in opremljena z osnovnimi sanitarnimi objekti. V zgornjem delu jame je bilo dno preurejeno v terase, ki so služile za namestitve lesenih pogradov za ležišča.

Na fotografiji iz leta 1926 v knjigi *Due mila Grotte* so vidna tri lesena nadstropja, povezana z lesenimi stopnicami, ki so vodile v spodnje dele jame. Ta del jame je vojakom služil za stranišča.

Tako je jama nudila varno zaklonišče med italijanskimi topniškimi obstreljevanji, saj bi zunaj vojaki v plitvih kamnitih rovih ne imeli veliko možnosti za preživetje.

Po prvi svetovni vojni je bila jama raziskana in je bil narejen tudi načrt, ki je bil objavljen v knjigi *Due mila Grotte*. V knjigi *Catalogo delle cavitá carsiche della Venezia Giulia* iz leta 1926, ki jo je izdalo italijansko obrambno ministrstvo, pa v opombah o jami piše, da je urejena za obiskovalce. Po drugi svetovni vojni je bila jama zapuščena, po odhodu graničarjev jugoslovanske vojske z meje v letu 1991 pa smo jo jamarji ponovno uredili za obisk.

Uporabljeni viri:

- L. V. Bertarelli & E. Boegan, *Due mila Grotte, Milano, Touring Club 1926.*
- *Catalogo delle cavitá carsiche della Venezia Giulia, Ministero della Guerra, Istituto geografico militare, Firenze 1926.*
- Walther Schaumann, *Die Verwertung der Karsthöhlen an der Isonzofront, v »Der Dolomiten freund« IV/94 - I/95, II/95, IV/95, I/96.*
- *Planinski vestnik št. 9/1968, Pavel Kunaver - V jamah za soško fronto.*
- Andrea Curami, Alessandro Massignani, *L'artigleria italiana nella grande guerra, Edizioni Gino Rossato, 2002.*
- Marko Simić, *Po sledih soške fronte, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 1996.*
- Pierpaolo Russian, *osebni fotografski arhiv.*

ISKANJE STAREGA ŽELEZJA

Janko Žigon

V času med svetovnima vojnama je bila zelo razvita in priljubljena dejavnost, ki smo jo imenovali iskanje in nabiranje starega železja. Mnogi odrasli so se s tem preživljali, saj je bil to za marsikoga edini vir skromnega zaslužka. Nam otrokom pa je to nabiranje nudilo veliko veselja, zabave in medsebojnega tekmovanja.

Naša njiva je bila med prvo svetovno vojno 27 in pol mesecev med italijanskimi in avstrijskimi položaji in zato deležna obilnih svinčenih in drugih kovinskih padavin, zlasti po šesti soški bitki. Otroci smo na njej nabirali raznovrstne kovinske ostanke orožja in streliva in sčasoma postali v tem pravi specialisti. Po vsakem obilnem dežju smo si pazljivo ogledali sveže preorane lehe po polju. Deževje je spralo prah, rahlo zemljo in humus. Na površini so ostali kamni in kovinski predmeti. Najštevilnejše so bile drobnejše šrapnelske kroglice. Avstrijske so bile železne, zato so bile veliko bolj cenjene italijanske, saj so bile svinčene. Najboljše so bile debelejšje, približno trikrat večje kroglice, ki pa so bile prava redkost. Dobili smo tudi mnogo nabojev in nabojnic za puške in revolverje, tako avstrijske, kakor tudi italijanske, ter mnogo praznih, že izstreljenih nabojev. Še

posebno smo se razveselili najdbe tempirnih obročkov šrapnelov iz barvnih kovin, najpogosteje iz medenine in bakra. Vrhunski dobitek so bili celotni detonatorji. Zelo številni so bili tudi železni drobci šrapnelov in granat različnih velikosti. Našli smo tudi bajonete, čelade, sekirice, lopatke in drugo vojaško opremo. Pri kopanju globlje jame na njivi sem naletel na del vojaškega jarka, ki je bil do vrha zasut, in v nasutju je bilo mogoče najti raznovrstni vojaški material od bodeče žice do pušk in granat. To je bil pravi zaklad, ki so ga zbrali kmetje, potem ko so po vrnitvi iz begunstva čistili razrito in razkopano zemljišče. Škoda, da tedaj še nismo poznali detektorjev! Vse nabrane predmete smo skrbno prebrali, jih spravljali v svoje konzervne škatlice in se že vnaprej veselili prihoda odkupovalca.

V nepozabnem spominu mi je ostal nadvse neprijeten do-

*Kopači iz Opatjega Sela fotografirani 30. septembra 1925 ob 420-centimetrski granati
(zbirka Roka Boltarja)*

godek, ki me je kot malega in naivnega otroka zelo prizadel in užalil. Štirje bratje smo ob cesti nestrpno čakali na italijanskega odkupovalca, ki je s triciklom prihajal ob določeni uri in na določen dan v tednu. Vsak od nas je imel pri sebi najmanj pet konzervnih škatlic s skrbno sortiranim blagom. Odkupovalec je ustavil svoje vozilo ob robu ceste, pazljivo pogledal naokrog, prevzel iz naših rok škatlico za škatlico in vsebino stresal v ustrezne posode na vozilu. Ko je izpraznil poslednjo škatlico, se je brez besede odpeljal. Otroci smo onemeli. Nismo mogli razumeti, zakaj ni vsebine vsake škatle posebej stehal, izračunal vrednost in nam plačal tako kot vselej dotlej. Tehtnice, ki jo je imel na vozilu, sploh ni uporabil. Bili smo razočarani in užaljeni. V nedeljo smo ostali brez sladoleda, ki smo si ga ponavadi kupili z izkupičkom prodanega blaga.

TOBAČNI NADOMESTKI

Tomaz Velnar

Že pred več kot 500 leti so raziskovalci iz Novega sveta prinesli v Evropo tobak in od takrat se je kajenje postopoma razširilo ter potem preraslo v pravo obsedenost. V vojnem času so ga posebej spodbujali in vojaki so na fronto poleg ostalih potrebščin redno dobivali tudi pošiljke tobaka. Ameriški general Pershing je nekoč rekel: »Vprašajte me, kaj potrebujemo, da dobimo vojno. Povem vam, da tobak, prav tako, kakor krogla.« Skoraj celotna generacija vojakov se je domov vrnila zasvojena s tobakom. Splošno mnenje je bilo, da kajenje poleg pomirjanja pomaga tudi pri odganjanju uši in stenic in duši neprijetne vonjave, ki so se širile po jarkih. Škodljivosti kajenja se takratna javnost še ni tako zavedala kot danes, ko je neizpodbitno dokazano, da je kajenje nevarno, pojavljala pa so se že posamezna poročila in pozivi k prenehanju kajenja. Zanimivo je, kaj je o tem zapisal takratni strokovni časopis, zagrebški *Liječnički vjesnik* iz leta 1918, v katerem dr. Beil ugotavlja:

»Znan je pregovor, da brez zdravega telesa ni zdravega duševnega življenja. Človekovo zdravje je neprecenljive vrednosti, je vrednota, ki jo moramo z umerjenim življenjem skrbno čuvati.

Med zelo nevarne sovražnike zdravja štejemo tobak, ki pa ima veliko trdnih zagovornikov. Kadilci pravijo, da prefinjen aromatski okus dobre cigarete ugodno vpliva na utrujene živce, drugi spet trdijo, da kajenje pomirja. Nekateri kadijo, da jih mine zaspanost, drugi zato, da bi hitreje zaspali. Eni zato, da bi jih minila lakota, pa spet drugi, da bi hrano lažje prebavili. No, niti eden od njih ne misli na to, da je kajenje zdravju nevarno. Domišljajo si, da je kajenje za pravilno delovanje telesnih funkcij nujno.

Natančne raziskave kažejo ravno nasprotno. Ni namreč telesa, ki ne bi moglo oboleti zaradi škodljivega delovanja strastnega kajenja. Najenostavnejše posledice kajenja so: katar žrela, grla, sapnika in želodca, strupeno delovanje na možgane, pljuča in srce. Manj škodi njuhanje tobaka, ki pa ni le grda navada, ampak tudi draži sluznice nosu in žrela. Najnevarnejše za zdravje pa je žvečenje tobaka, saj s tem preidejo vse strupene snovi tobaka neposredno v telo. Na mojo pripombo, da je vsakodnevno kajenje večjih količin tobaka za zdravje zelo nevarno, mi strastni kadilci brezbržno odgovorijo: „Živim ali ne živim, to mi je vseeno. Samo, da sem zdrav!“

Skupina avstro-ogrskih podčastnikov v prostem času, drugi z leve je Franc Zupančič (hrani Jasmina Pogačnik)

V današnji svetovni vojni je nastalo veliko pomanjkanje tobačnih surovin in tako tovarne za predelavo tobaka v splošni skrbi za zdravje ljudi zbirajo različno listje, ki ga z vrenjem in luženjem pretvarjajo v nadomestek tobaka. Kot je bilo napisano v časopisu, je avstrijska uprava odredila tovarnam za predelavo tobaka, da se v gozdovih okrog Dunaja nabere do 1000 vagonov bukovega listja. Primerne so tudi druge vrste listja, kot so dišeča perla (*Asperula odorata*), rman (*Achillea millefolium*), lapuh (*Tussilago farfara*), tropotec (*Plantago major*), orehovo listje in tudi listje krompirja, koruze, jagode, grozdja, češnje, višnje in breze.

Glede na to, je pomembno vprašanje, ali lahko kajenje teh nadomestkov škodljivo deluje na zdravje. Od naštetih vrst listja je škodljiva le dišeča perla, ker ta zaradi aromatskih sestavin neugodno deluje na živce. Manj škodljiv je rman, jasno pa je, da so strupena vsa listja strupenih rastlin.

Kajenje listja vseh zgoraj naštetih rastlin ni zdravju škodljivo, v kolikor dim ne draži sluznice. S tem niti ne skrajšuje življenja in to sporočam na veselje in tolažbo vseh kadilcev, njuhačev in žvekačev tega umetnega pridobljenega tobaka in jim želim užitek s temi ponaredki.«

Mnogi vojaki so se pritoževali nad pomanjkanjem in slabo kvaliteto tobaka, ki so ga razdeljevale vojaške oblasti na fronti. Da je bil tobak včasih celo bolj resna težava kot hrana, opisujejo vojaki v pismih domov, ki so vojaški tobak slabe kvalitete mešali z boljšim, dobljenim od doma.

ZNAČKE IZ DOBERDOBSKEGA BOJIŠČA

David Erik Pipan

Svoje opisovanje značk iz soškega bojišča sem tokrat namenil značkam, ki se nanašajo na kraško planoto. Ker je njihovo število veliko, sem jih razdelil v več samostojnih enot. Značke iz doberdobskega bojišča bodo prve na vrsti, sledile jim bodo značke z imeni posameznih bojišč z Doberdobskega Krasa, a na njih ni napis Doberdob, temveč kak drugi kraj oziroma bojišče. Potem pa se bomo v več nadaljevanjih posvetili značkam iz Komenskega Krasa. Mnogi bodo rekli »*Doberdob slovenskih fantov grob*«. Da, res je bilo tako, a tam niso umirali le slovenski fantje, temveč vojaki iz vseh dežel tedanje avstro-ogrške monarhije. Zanimivo, da je veliko število značk posvečenih ogrskim enotam in imajo napise v madžarskem jeziku. Lep primer je splošna značka »*Doberdo vilagháboru*«. Kljub temu, da so se na Doberdobskem Krasu borili skoraj vsi slovenski pehotni polki, ni nobeden od njih izdelal značke v spomin na to bojišče. Od polkov, ki so to bojišče obeležili na svoji znački, je bil delno slovenski le graški 27. pehotni polk. Tudi v spomin na boje na preostalem kraškem bojišču, je od slovenskih pehotnih polkov izdelal značko le 2. gorski strelski polk.

DOBERDO - DOBERDOB DOBERTO - DOBERDOB

Značka »*Doberdo*« je ena pogostejših značk soškega bojišča in kot taka istočasno tudi najpogostejša značka doberdobskega bojišča. Neznani oblikovalec si je zamislil skorajda fantazijski prizor. Upodobil je tri vojake, ki na kraški planoti s pomočjo plezalnih vrvi premagujejo skalnate pečine. Ta motiv bi se zelo lepo podal kakšni znački iz bojišča v Dolomitih, nikakor pa ne doberdobski planoti. Značka je trikotne oblike z zaokroženimi vogali. Pod osrednjim prizorom je napis v madžarskem jeziku »*DOBERDO VILAGHÁBORU*«, kar v slovenskem prevodu pomeni »*Doberdob svetovna vojna*«.

V levem vogalu je letnica 1914, v desnem pa 1916. Obstaja tudi druga verzija te značke, ki je bila najverjetneje narejena na orodju z napako, saj napis na njej glasi »*DOBERTO*« namesto »*DOBERDO*« (prav to značko tudi prikazuje slika). Značka je kovana iz tanke cinkove pločevine, ki je zaščitena s slojem sive ali bakrene barve. Široka je 33,5 mm, visoka pa 31,5 mm. Na zadnji strani ima prilotano pokončno iglo za pripenjanje.

57. I. T. D. DOBERDO...

Značka 57. pehotne divizije je ležeče, štirikotne oblike z izbočeno spodnjo stranico. Osrednji prizor je razdeljen na tri dele. V levem je motiv iz

srbškega bojišča in pod njim napis »*SERBIEN 1914*«. Na desnem pa je motiv iz srbsko-albanskega bojišča z upodobljeno džamijo v ospredju in pod njo napis »*SERB. ALB. 1915*«. Osrednji motiv je posvečen doberdobskemu bojišču in na njem je upodobljena kraška planota. Pod tem prizorom je napis »*DOBERDO*«, na zgornjem delu osrednjega motiva pa velik napis »*57. I. T. D. 1914/15*« (57. Infanterie Truppen Division 1914/15). Značka je široka 46 mm, visoka 30 mm, kovana je pa iz cinkove pločevine. Na zadnji strani ima napis oblikovalca – »*ENTWURF, OBERLTN. BARON CZIBULKA*« (Osnutek nadporočnik baron Czibulka), pod njim pa še napis delavnice, ki je značke izdelovala – »*AUSGEF. ATELIER G. GURSCHNER WIEN VII/2*« (Izdelala delavnica G. Gurschner Dunaj VII/2). Značka ima vodoravno iglo za pripenjanje. Obstaja tudi pomanjšana izvedba te značke. Likovno je enaka opisani znački, le da je manjša, saj je široka 28,5 mm, visoka pa 18,5 mm. Kovana je iz medeninaste pločevine in na zadnji strani nima napisa izdelovalca.

2. GEBIRGSBRIGADE DOBERDO ...

Med redkejše značke iz doberdobskega bojišča spada tudi značka 2. gorske brigade. Značka je okrogle oblike, njen osrednji prostor pa je razdeljen na dva dela. Zgornji, večji prizor se nanaša na italijansko bojišče, kar je tudi razvidno iz napisa »ITALIEN«, ki se nahaja na levem robu motiva. V ospredju je upodobljen avstro-ogrski vojak v popolni bojni opremi, ki se z bajonetom na puški bori z italijanskim vojakom, za njim pa se na pobočju mogočnega hriba vije neprekinjena vrsta branilcev, ki s puškami v rokah branijo strelski jarek. Spodnji motiv se nanaša na albansko bojišče, kar je razvidno iz napisa »ALBANIEN«, ki se nahaja na zgornjem robu tega motiva. Oba motiva sta obkrožena z okvirjem, po katerem kroži napis »1914 K.u.K. 2. GEBIRGSBRIGADE 1916 SERBIEN DOBERDO ALBANIEN SUDTIROL«. Ta okvir je pri značkah, ki so kovane iz medeninate pločevine, črno emajliran, v kolikor pa gre za preprostejšo izvedbo značke iz kovane cinkove pločevine, pa je ta brez emajla. Značka premera 42 mm ima na zadnji strani vodoravno iglo za pripenjanje.

187. LST. I. BRIGADE DOBERDO

Značka 187. črnovojniške pehotne brigade je pokončne, pravokotne oblike z zaobljenimi zgornjimi vogali. Razdeljena je na dva dela. Na spodnjem, manjšem delu je napis »187. Lst. Inf. Brig.« (187. Landsturm Infanterie Brigade), kar v sloven-

skem prevodu pomeni »187. črnovojniška pehotna brigada«. Na večjem, zgornjem delu je upodobljen starejši črnovojnik z izrazito brado, ki drži v desni roki puško. Levo je nad njim upodobljena lovorova vejica, desno od nje pa je napis »1915 DOBERDO 1916« v spomin na boje na doberdobski planoti v prvem letu vojskovanja na italijanski fronti. Značka je kovana iz cinkove pločevine, široka je 27 mm, visoka pa 35 mm, na zadnji strani pa ima vodoravno iglo za pripenjanje.

III/31. I. R. DOBERDO, ISONZO ARMEE

Značka 3. bataljona 31. pehotnega polka je ena najlepših značk, posvečenih bojem na doberdobski planoti. Njen motiv ni nenavaden, saj gre v bistvu le za priredbo zelo priljubljene značke »Isonzo Armee«. Značka je pokončne, pravokotne oblike z zaokroženo zgornjo stranico. Na njej so upodobljeni štirje avstro-ogrski vojaki: trije streljajo v dolino, četrti pa brani položaj z metanjem kamenja. V ozadju je simbolično upodobljena Gorica z reko Sočo in s hribovjem severno od mesta, po nebu leti letalo, okrog njega pa so vidne eksplozije šrapnelskih izstrelkov. Na razširjeni spodnji stranici okvirja, ki obdaja prizor, je v levem vogalu upodobljen avstrijski grb, v desnem ogrski, med obema je napis »ISONZO ARMEE«, a pod njim letnica 1915, ki jo na levi strani obdaja hrastova, na desni pa lovorova vejica. Na preostalih treh stranicah okvirja se nahaja napis »KÄMPFE AUF DOBERDO 1915. K. UND K. INF. BAON. III/31«, kar v slovenščini pomeni »Boj na Doberdodu 1915. Cesarski in kraljevi pehotni bataljon III/31«. Značka širine 29 mm in velikosti 43 mm je kovana iz bronaste pločevine, na zadnji strani ima pokončno iglo za pripenjanje in napis izdelovalca »G. HERMANN, WIEN III., HAUPTSTR 81«.

15. F. J. B. DOBERDO...

Značka, namenjena 15. bataljonu poljskih lovcev, spada med največje in likovno najbogatejše avstro-ogrske vojaške značke. Je podolgovate, pokončne oblike in na vrhu zaključena s podobo tradicionalnega pokrivala lovskih enot.

Osrednji del je sestavljen iz štirih prizorov. Zgoraj desno je upodobljena kraška planota, nad njo pa je napis »DOBERDO«. Zgoraj desno je upodobljena poraščena planjava, nad njo pa je v spomin na boje v Črni gori napis »MONTENEGRO«. Spodaj levo se dvigajo tirolske gore, nad njimi pa je napis »DEL TIROL«. Spodaj desno se prek travnatih planjav prepletajo žične ovire, nad njimi pa je napis »KIRLIBABA«. Vse štiri prizore v sredini povezuje osmerokotnik, v katerem sta upodobljena lovski rog, obdan z lovorjovim vencem, in številka 15. Nad osrednjim delom je madžarski napis »1915 ELŐRE 1917«, ki v slovenščini pomeni »1915 Naprej 1917«. Na spodnjem delu okvirja pa je upodobljena trdnjava Kalemegdan, nad njo pa napis »SZERBIA ALBANIA«. Povsem na spodnjem robu pa je v spomin na boje pri Beogradu, ki so trajali od 7. do 9. oktobra 1915, napis »1915 BELGRAD X. 7-9«. 44 mm široka in 66 mm visoka značka je kovana iz cinkove pločevine. Na zadnji strani ima pokončno pri-lotano iglo za pripenjanje.

17. H. I. R. DOBERDO

Značka 17. pehotnega polka ogrskega domobranstva je pokončne oblike z močno izbočeno spodnjo stranico. Na znački je mogočna podoba ogrskega vojaka, ki se s puško v rokah bori z dvema italijanskima vojakoma, po pokrivalih sodeč z bersaljerjema. Pred njim sta napisani letnici »1915–1916«. Pod osrednjim prizorom je na spodnji, polkrožni, stranici v spomin na boje tega polka na doberdovski planoti napis »DOBERDÓI HARCAINAK EMLEKERE«. V levem zgornjem vogalu je upodobljen ogrski grb, desno od njega pa je napis »A SZÉKESFEHÉRVÁRI 17 HONVÉD GYALOG EZRED«, kar v slovenščini pomeni »Szekesfehervarski 17. polk ogrskega domobranstva (Honved)«. Značka je kovana iz cinkove pločevine, ki je bila občasno prevlečena z medeninastim slojem. Široka je 36,5 mm, visoka 52 mm, na zadnji strani pa ima pokončno pri-lotano iglo za pripenjanje.

I/6. I. R. DOBERDO...

Značka 1. bataljona 6. pehotnega polka je pokončne, ovalne oblike. Na njenem vrhu je upodobljen zaviti pergament, na njem pa napis »I.B.I/6« (Infanterie Bataillon I/6 – 1.

bataljon 6. pehotnega polka). V sredinskem ovalu je upodobljena hribovita, s smrekami porasla pokrajina, nad katero kraljujejo trije, v nebo segajoči vrhovi. Na vrhu največjega stoji orel z razprtimi krili, ki segajo prek ovalnega okvirja z vpisanimi imeni bojišč, na katerih se je ta bataljon boril: »MONTENEGRO – SERBIEN – ALBANIEN – ITALIEN – DOBERDO – GALICIEN – KIRLIBABA«. Obstajajo različne izvedbe te značke, vse pa so iz močnega cinkovega materiala. Najpogostejša in najpreprostejša izvedba je iz neobdelanega cinka, a bistveno lepša je tista, ki je prevlečena s posrebreno plastjo. Bogatejše izvedbe so tudi delno emajlirane. V tem primeru je nebo nad hribi rdeče emajlirano (preprostejši primerki imajo ta del izrezan), okvir je srebrne barve, osrednji motiv pa temno sive barve. Značka je široka 35 mm, visoka pa 56 mm. Na zgornjem delu zadnje strani je pritrjena manjša, vodoravna igla za pripenjanje.

27. I. R.
DOBERDO...

Značka graškega 27. pehotnega polka je likovno preprostejša, a mogoče prav zaradi tega še lepša. Je okrogle oblike, v sredini pa ima izrezljane in med seboj prepletene črke in številke »JR27« (Infanterie Regiment 27 – 27. pehotni polk). Ta osrednji napis obdaja venec iz hrastovih listov, na vsakem listu pa je napisano ime bojišča, na katerem se je polk boril. Tako si sledijo napisi »DOBERDO, ISONZO, KÄRNTEN, ITALIEN, KARPATHEN, GALIZIEN«. Značka je premera 40 mm in je kovana iz posrebrene medeninaste pločevine. Na zadnji strani ima vodoravno iglo za pripenjanje.

III/74. I. R.
DOBERDO...

Značka 3. bataljona 74. pehotnega polka spada med redkejše bataljonske značke. Je pokončne, pravokotne oblike z odrezanimi vogali. Na njenem zgornjem delu so upodobljene gore, pod njimi pa napis »PASUBIO«, v spodnji desni vogal pa je stisnjen s cvetličnim okvirjem ograjen napis »I.B. 3/74« (Infanterie Bataillon 3/74 – 3. bataljon 74. pehotnega polka). Na znački prevladuje osrednji motiv ogromne lovorove vejice, na katere listih so napisana številna imena krajev, v katerih se je omenjeni bataljon boril. Med drugimi je zapisano več srbskih, kot na primer »... GRADINA, MALJEN, ŠABAC, BELGRAD, AVALA, BABINA GLAVA, KOZJA STENA ...«. Dosti pa je tudi krajev iz italijanskega bojišča »...VANZA, M. SPIL, PANAVEGGIO, LUSIA, DOBERDO...«. Značka je kovana iz posrebrene medeninaste pločevine, na zadnji strani pa ima pokončno iglo za pripenjanje.

Značke iz zbirke:

- Davida Erika Pipana
- Aleksandra Obidiča
- Aleksandra Hvaliča
- Egona Valantiča
- Simona Kovačiča
- Jakoba Ciglarja
- Sira Offellija

NAPRAVA ZA IZSTRELJEVANJE SIGNALNIH RAKET

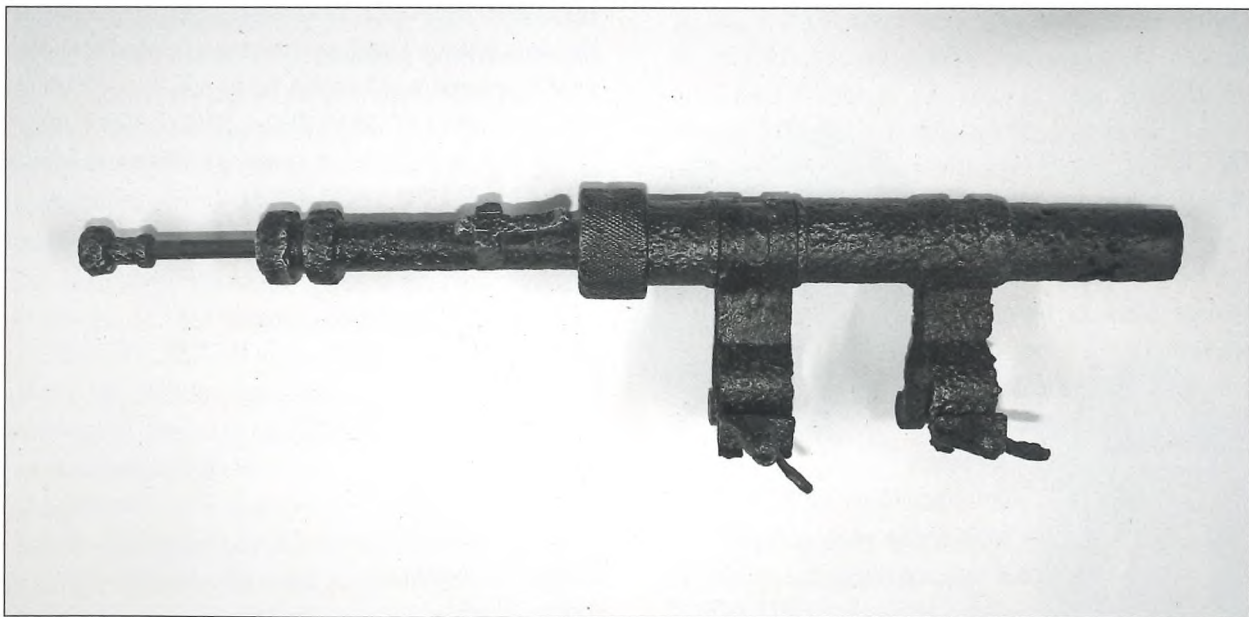
Mitja Juren

»Zvečer, ko je trušč nekoliko ponehal, sem opazoval grozljivo čudovito sliko, ki jo je nudila bojna črta ob Soči, od vrhov severno od Gorice do Tržiča ob morju. Videti je bilo eksplozije topniških izstrelkov na obeh straneh, svetline rakete, žaromete, orjaški ognjemetni prizor, ki ga je spremljalo pojemajoče bobnenje topov in prasketanje pušk napadalcev in branilcev. Stal sem tam zravnin in gledal, ne da bi se zmenil za nevarnost, ki mi je pretila v tej strašni vihri.«

Nadporočnik dr. Maks Obersnel, opisuje v svojem dnevniku¹ kako se mu je predstavila prva bojna črta v doberdobskem peklu med drugo soško bitko. Kot nekakšen dramatičen prizor blaznosti v katerem se je vse bleščalo. V tem tragičnosansjskem opisu med drugim omenja tudi svetilne rakete.

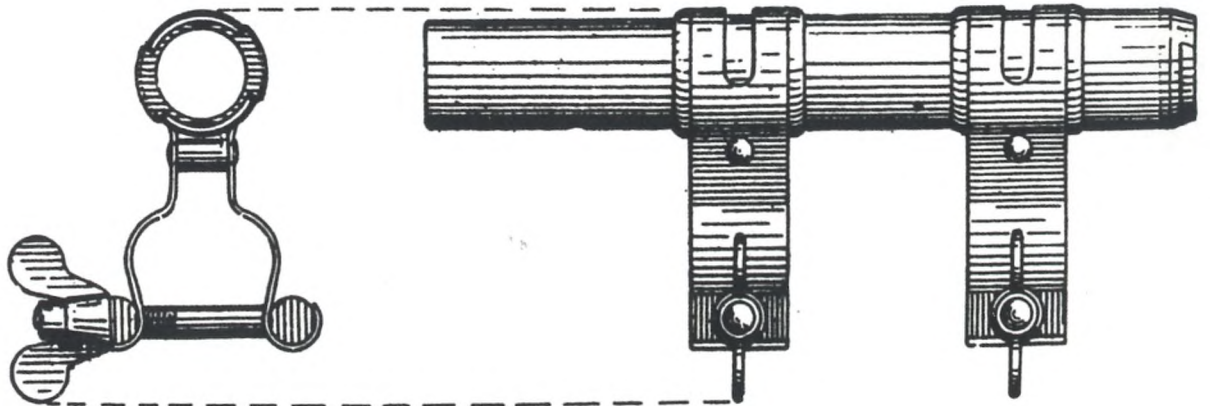
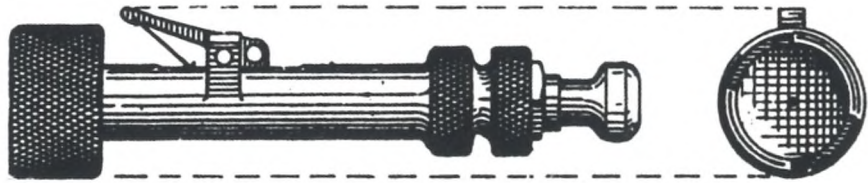
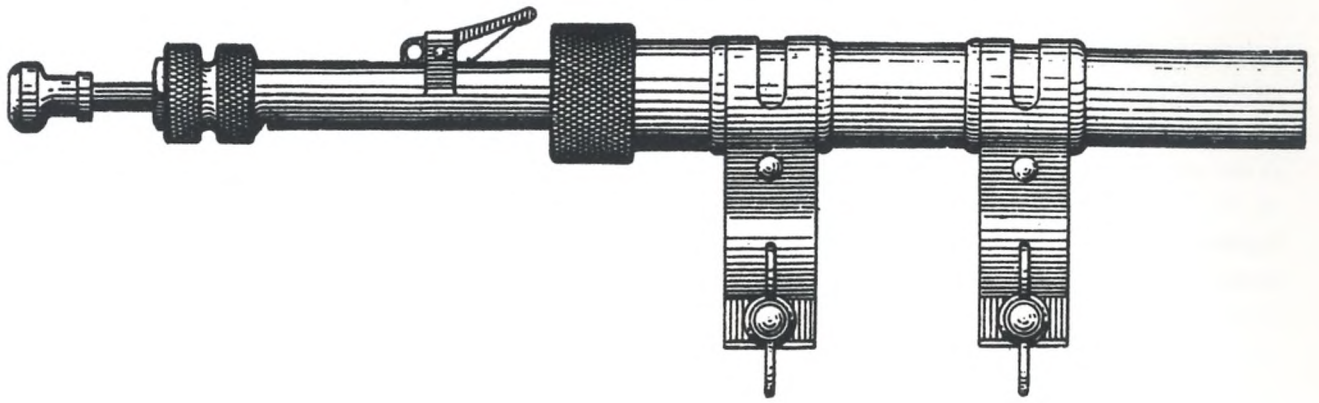
Morda so slednje izstreljevali prav iz ene izmed takih naprav, kot jo bom opisali v tem prispevku.

V dnevnikih udeležencev prve svetovne vojne se večkrat omenja, kako so ponoči iz ene ali druge strani v zrak leteli svetli kometi raznih barv in se nato spuščali kot ognjemet. Vsaka barva je nekaj sporočala: pripravljajo se za napad, potrebujejo topniško podporo ali kaj drugega. To so vedeli samo tisti, ki so se za te signale že vnaprej zmenili, sovražnik pa je lahko samo pričakoval kaj strašnega, a ni vedel točno kaj. Ko so se morali italijanski vojaki, v objemu teme noči, plaziti do avstrijskih žičnih ovir, da bi tam postavili razstrelilne cevi, jih je bilo prav gotov strah svetlih žarkov raket, ki so s svojo začasno svetlobo izdajali njihov položaj in tako omogočili avstrijskim mitraljezcem natančnejšo smer streljanja.

Sestavljena naprava za izstreljevanje signalnih raket - razstavljena je v Muzejski zbirki Društva soška fronta v Šempetru pri Gorici.
(foto Simon Kovačič)

¹ Vasja Klavara, *Doberdob – kraško bojišče 1915-1916, Mohorjeva Celovec, 2007, str. 101.*

Skice iz knjige »Marco Morin: Le armi portatili dell'impero austro-ungarico, Editoriale Olimpia, Firenze 1981«, na katerih je prikazana cev za izstreljevanje signalnih raket.

Večinoma so avstro-ogrski vojaki uporabljali tako imenovane raketne ali signalne pištole, na razpolago pa so imeli tudi preprosto napravo, namenjeno izstreljevanju signalnih raket. Za obe orožji so se uporabljali enaki naboji.

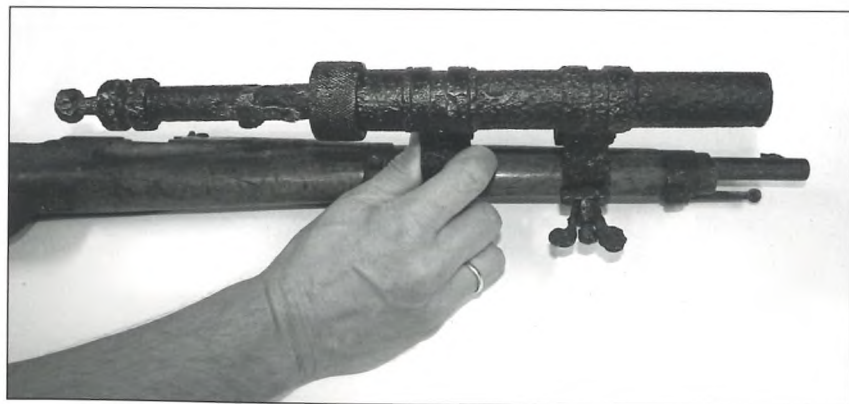
Poglejmo podrobneje kako je bilo sestavljeno in kako je delovalo to preprosto a vendar učinkovito orožje. Naprava za

izstreljevanje signalnih raket je bila v bistvu cev, kalibra 26 mm. Bila je z dvema oprijemkama (neke vrste »čeljusti«, ki so privite s krilno matico) pritrjena na puško mannlicher med obema železnima objemkama. Na zadnjem delu cevi je bila, s sistemom na »bajonet« in varovalnim obročkom z vrezanimi navoji, pritrjena naprava s sredinskim udarnim sistemom. Slednja je bila sestavljena iz udarne igle, vzmeti

Tipična avstro-ogrška signala pištola (iz zbirke Sandija Obidiča)

Različni kovinski tulci svetilnih nabojev (iz zbirke Simona Kovačiča)

Ponazoritev načina pritrjevanja naprave na puško

in sprožilca. Udarno iglo je vojak pripravil za proženje tako, da je s potegom napel notranjo vzmet. Sprožilec je vzmet za držal, ob pritisku nanj pa se je udarna igla sprožila in udarila ob inicialno kapico naboja.

Kartonasta škatlica za naboje, najdena na ledeniku v okolici Ortlerja. Vsebuje deset kartonastih nabojev za signalno pištolo. (iz zbirke Alessandra Giacomonija, Italija)

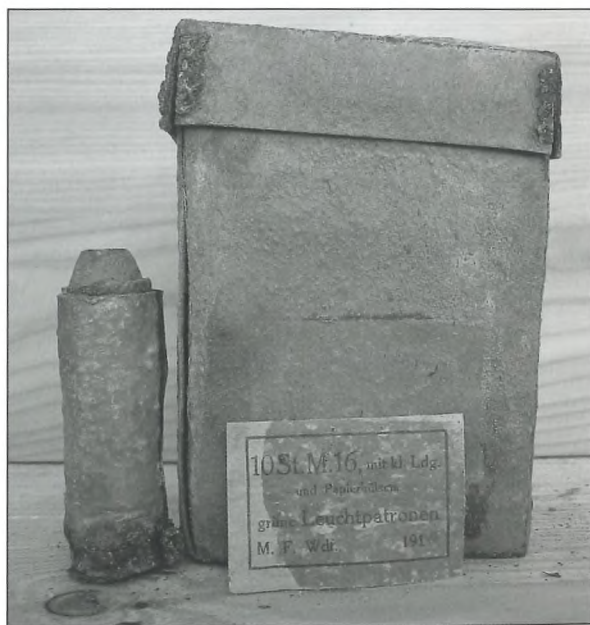

Velikost škatle in nabojev v primerjavi z italijansko ročno bombo »carbone«

Naboji so bili kovinski ali pa delno kovinski in delno kartonasti. Na razpolago so bili naboji, ki so razsvetljevali v treh različnih barvah (rumena, zelena in rdeča).

Ko sem držal to enostavno napravo v rokah, sem pomislil, da jo je bilo mogoče uporabljati tudi brez pritrditve na puško.

Opisana naprava je razstavljena v muzejski zbirki Društva soška fronta v Šempetru pri Gorici in je bila pred desetimi leti najdena na soškem bojišču. Srečni najditelj je bil Smiljan Brešan iz Vrtojbe, kajti takih cevi je bilo najdenih zelo malo. Redkost najdb da misliti, da jo niso nikoli masovno izdelovali in da je kot mnogo drugih izumov v prvi svetovni vojni ostala zgolj poizkusno orožje.

Naboj in zaprta škatla z etiketo, ki nosi napis: 10 kosov, mod. 16 s klasično polnitvijo in s papirnatimi tulci. Zeleni osvetljevalni naboji. M. F. Wdf. (oznaka proizvajalca), 1918 (letnica izdelave)

FOTO ALBUM

Nadvojvoda Karel pred poveljstvom XV. korpusa na Kneži, pozimi 1915-16 (zbirka Davida Brezigarja)

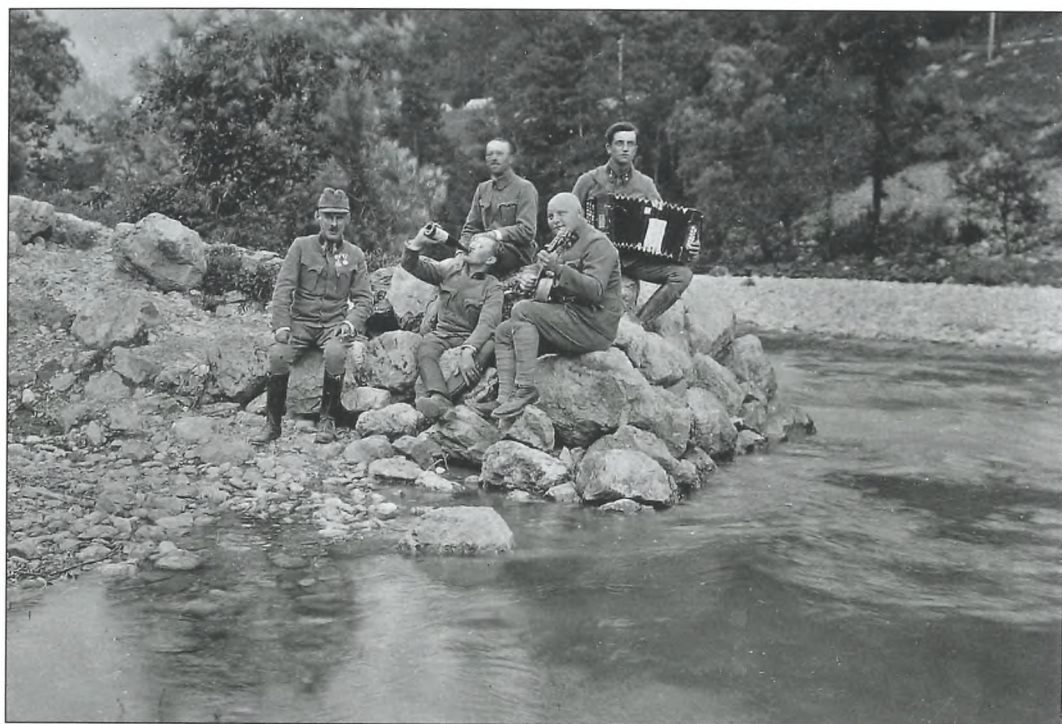
Skupina avstro-ogrskih častnikov in civilistov, v sredini poveljnik XV. korpusa gen. Stöger-Steiner, pred Smrekarjevo gostilno na Kneži (zbirka Davida Brezigarja)

FOTO ALBUM

*Letalski posnetek avstro-ogrskih zalednih objektov v »Grapi«, v Baški grapi
(zbirka Petra Kogoja)*

FOTO ALBUM

Skupina razposajenih avstro-ogrskih vojakov ob reki Bači, junij 1916 (zbirka Davida Brezigarja)

Zgradba nekdanjega hotela »Črna prst« v Hudajužni, kamor se je iz Kneže leta 1917 preselilo poveljstvo avstro-ogrskega XV. korpusa (zbirka Davida Brezigarja)

Izid revije so finančno podprle občine:

Občina
Šempeter-Vrtojba

MESTNA OBČINA
NOVA GORICA

OBČINA
MIREN - KOSTANJEVICA

OBČINA BRDA

Naj bo narava vaš arhitekt.

Visokokakovostna in naravi prijazna vlaknocementna strešna plošča za stanovanjske in gospodarske objekte, šole in druge zgradbe. Izdelana v Sloveniji po švicarski tehnologiji. Lahka, gospodarna, obstojna v raznolikih vremenskih razmerah. Razpeta med morjem in gorami.

VALOVITKA[®]

STREŠNA KRITINA IZ NARAVNIH MATERIALOV

ESAL d.o.o. | Anhovo 9 | SI - 5210 Deskle
tel.: +386 (0)5 392 16 11 | www.esal.si | esal@esal.si

DORNBERG

1224

vina DORNBERG d.o.o.

Zalošče 29/d 5294 Dornberk

Tel: 05/3017688 GSM 041352045

dornberg@volja.net www.dornberg.si

ISSN 1580-7282

9 771580 728004